

August Spångberg

I tidens ström

Karlstad 1966

Innehåll

Förord	1
Barndomen	2
Skolan.....	8
Kolskogen.....	10
Morfar reser till Amerika	12
Till Värmland	14
Första maj.....	15
Lantarbete.....	17
Industriarbetare.....	18
Böcker	21
Mönstring och världskrig	24
Fredspropaganda och partisprängning	29
Folkbildningsarbete och Brunnsvik	33
Ny international.....	37
Valet 1921 och partisprängning	39
Debut i riksdagen	41
Republikfrågan	45
Arrendatorerna	48
Riksdagsarbete och arbetsanställning.....	51
Finlands röda och vita	53
Fascismen gör ett försök	60
Partisplittningen 1924	65
Carlbomsaffären	67
300-mannadelegationen till Sovjet.....	70
Hos exekutivkommittén i Moskva	73
Lantarbetarstrejken i Västvärmland	75
Partisplittningen 1929	78
Ådalen	80
Valrörelsen 1932	86
Återgång till socialdemokratien	88
Spanien	93
Riksdagen 1938 och kommunal verksamhet.....	98
Vinterkriget	99
Tyska krav	101
Ockupationen av Norge och illegalt arbete	103
Resor till utlandet	114
Unmansaffären	117
Hajbydramat	124
Handikapp	126

Att tala i riksdagen	127
Gamla agitatorer	129
Fredskongresser och delegationer	129
Spionen Wennerström	131
Värnpliksvägran	132
Min sista valrörelse	133
Slutord	134

August Konrad Ferdinand Spångberg f. 1893 d. 1987

Förord

Många vänner har uppmuntrat mig att skriva mina memoarer. Då jag tillmötesgår dessa och egna önskningar sker det med förhoppning att i någon mån kunna bidra till belysningen av arbetarrörelsens insats och enskilda kamraters arbete för att uppnå ett bättre samhälle.

Material till stöd för minnet, allt från ”den gamla goda tiden” till våra dagar, har jag haft i anteckningar, egna föredrag och brev samt i protokoll och referat från möten och kongresser i lokala och internationella sammanhang. Världen har under den tid memoarerna omfattar skakats av sociala och ekonomiska motsättningar med strider, revolutioner och krig. Jag har strävat efter att belysa hur vi även i periferien sett, diskuterat och tagit ställning både i lugn och stormig tid.

Under arbetet med denna skrift har jag haft betydande hjälp av min hustru. Vi har sedan 50 år gemensamma minnen från politiska och ideella organisationer, vilket nu i hög grad underlättat arbetet med skildringen av många händelser.

Värmland har självfallet fått relativt stort utrymme i memoarerna. Skildringar från konflikter, motsättningar mellan företag och arbetsanställda, mellan bolag, torpare och småbrukare har jag bevittnat på nära håll främst i Värmland.

På föredrag landet runt, i Folkets hus och andra samlingslokaler, på landsvägar, folkparker, privata gårdar och hem, har jag träffat både meningsfränder och motståndare. Ofta har det blivit livliga debatter och givande meningsbyten samt för det politiska arbetet värdefulla informationer om problem, som befolkningen på olika orter brottats med.

Centrala och ideologiska motsättningar blandade med internationella problem har lett till både partistrider och partiklyvningar, med försök till nya partier, ibland under nog så dramatiska växlingar och inte utan bitterhet. Dessa strider skildras som jag upplevde dem och bedömde läget just då. Men jag är angelägen framhålla den underton av gemenskap för samma mål, som med tiden framträder tydligare. Naturligtvis upptar min skildring glimtar från riksdags-tiden och annan offentlig verksamhet.

Jag har funnit arbetet med denna tillbakablick, då gångna tiders händelser och möten med människor återupplivats, intressant och stimulerande. Min varma önskan är att kunna förmedla något av dessa värden till mina läsare.

Charlottenberg i juni 1966.

August Spångberg

Barndomen

Djupt inne i skogen, en bra bit från landsvägen, mellan Rockesholm och Stadra herrgård, låg det lilla skogstorpet Lämtjärnsfallet med sina små åkerlappar.

Min morfar, Karl Fredrik Spångberg, hade haft torpet i många år när han 1898 flyttade till en enrumslägenhet i den närliggande byn Skärhyttan. Hans hustru Kristina Elisabet hade avlidit 1891.

På Lämtjärnsfallet hade han slitit, odlat upp och förbättrat, som torparna gjorde för att få en bättre och större skörd för sitt uppehälle.

Stora stenrösen, uppmurade som små ättehögar, liggande nära varandra, var minnesmärken som vittnade om flit och hårt arbete för varje tum jord som förvandlats till åker, erövrade från den stenbundna marken.

Ett stycke från torpet, avskilt av en skogsremsa, låg den lilla Lämtjärnen, med stränderna beväxta av mossa och dy. Tjärnen var hemvist för lom. Vid tjärnen var ingen bra lekplats för barn. Min ett år äldre kusin Harald och jag, som det inte var så lätt alla gånger att ha under uppsikt, var ordentligt skrämda för tjärnen. Där — sade man oss — höll gästen till. Och det trodde vi säkert på.

Enligt folktron var gästen en osalig ande från ett litet barn som fötts, dödats och gömmts i hemlighet. Det gastade och skrek för att komma i vigd jord.

Inte kunde man vara så säker i skogen heller. Bäst att inte gå längre än man såg torpet. I synnerhet när man var ensam. Det berättades ofta om skogsrå som förvillade folk, tjuvmjöl-kade kor och rövade bort barn. Det var spännande att höra de äldres berättelser om skogsrå, bergtroll, varsel och spöken, men man blev rädd och mörkrädslan satt kvar under många år.

Skogen var rik på villebråd, det fanns många sorters skogsfåglar och där fanns även älg och hare. Tidigt lärde man sig känna igen de vanliga fåglarna. I slutet av mars kom lärkan, sedan stararna, när såningstiden var inne kom den lilla vippande ärlan och varje år infann sig svalorna till sina bon under takåsen. Då visste man att det var sommar igen.

Torparna hade det slitigt med först arbetet åt bolaget och sedan skötseln av den egna torvan. Jordbruksredskapen var inte så effektiva. Och efter en lång arbetsdag vid t. ex. herrgården och den långa vägen man hade att gå, kändes det på krafterna.

Inkomsterna var låga och det fanns i regel alltid en liten skuld till bolaget för matvaror, som lämnades på ”uttagsdagar” en gång i månaden.

Bolaget hade fastställt vad en torpare hade att göra. Det var att knoga både vinter och sommar. Ledigheterna blev inte många. Det var egentligen bara på söndagar man var fri.

Morfar skulle hugga kolved till 5-6 milor — ett drygt arbete redan det — sedan skulle milorna göras färdiga och kolas. På vintern skulle kolen köras den över en mil långa vägen till hyttan. Då gällde det att komma i väg tidigt på morgonen så att man kunde hämta kolen i skogen för nästa dags körning medan det var ljus. Barnen fick hjälpa till både hemma och i skogen och, så snart de kunde, gå på dagsverke på herrgården.

Arbetsdagen blev lång. På herrgården var det tolv timmars arbetstid. Ofta var det ”beting” på vissa arbeten och då kunde arbetsdagen förkortas med ett par timmar. I skogen var det bestämda priser på allt arbete, så det blev långa dagar.

När barnen blev vuxna gav de sig ut i världen på egen hand. Då minskade ju antalet som skulle ha sin försörjning, men den hade de, för det mesta, länge bidragit till, så någon egentlig ekonomisk lättnad uppstod inte.

Hela trakten med byar och torp, skogar, hyttor och gruvor tillhörde Stadra Aktiebolag, ett familjebolag som ägdes av Carlsönerna och räknades som ett av bergslagens små enväldiga kungariket. Vid sekelskiftet regerades Stadra av gamle patron Carlsson och hans yngre brorson Eberhard Carlsson. Gamle Carlsson kallades alltid patron eller patron på Stadra och den unge Eberhard titulerades herr Carlsson. Jag minns inte riktigt hur gammal jag var, då jag fick klart för mig Eberhard Carlssons namn. Jag trodde länge att han hette Herrcarlsson.

Gamla patron och unge Eberhard bestämde självständigt om arbetslöner och arbetstid, arrenden och vad torparnas och dagsverkarnas barn skulle syssla med. En och annan fick utbildning i något yrke, som Carlssönerna ordnade och betalade. Ett exempel, som är mig närmast, var min moster Karin. Hon hade visat god begåvning och flit i skolan. Hon fick utbildning på seminarium och blev lärarinna.

Bruket ägde även ett skifferberg vid Grythyttan, som sysselsatte åtskilliga arbetare. I samband därmed utbildades skifferläggare — taktäckare — som fick utföra arbeten på skilda håll inom hela landet. Skifferarbetarna hade hyggliga inkomster, kom ut och fick se sig omkring. Det var ett eftersträvänsvärt yrke och man kunde alltid lita på ett gott arbete som stod sig genom tiderna.

Min mor, Anna Lovisa, född 1870, följde sin make Anders Gustaf Olsson, min styvfar, till olika platser för hans arbeten.

Min mor var tidigare förlovad med mjölnarsonen August Carlsson i Rockesholm, som var min far.

Och mor har berättat hur de båda väntade på min ankomst. Den 28 mars 1893 var det svårt oväder med storm och kraftigt snöfall. Mor skulle i något viktigt ärende till en granngård. Det blev en ansträngande och kall promenad i den djupa snön, som på sina håll blåst till meterhöga drivor.

Följande dag föddes jag, liten och svag, över en månad för tidigt.

Min far skulle söka säker inkomst. Reste till Amerika. Han var en kraftkarl och ansågs på sin tid som brukets starkaste man. I Amerika fann han inte den lycka han hoppats på. Råkade med någon tung börda förlyfta sig med följder för hela livet. Jag känner inte till hans liv något närmare. Förbindelsen mellan mina föräldrar bröts och jag fick stanna i min morfars hem. Min mormor hade, som jag nämnt, avlidit några år innan jag föddes.

Och i fortsättningen säger jag far till min styvfar. Under de första åren kändes han främmande för mig men till sist förenades vi i samma familj, som jag skall berätta om senare.

Jag har ett svagt minne av när morfar sålde den gamla hästen och köpte en ny. Hästen var nog torparens viktigaste tillgång. Skulden till bolaget hade stigit genom hästbytet. Men nu började det lätta och den ekonomiska tillvaron såg litet ljusare ut. Den nya hästen var snabb och stark. Den drog stora lass och det gick fort undan både på vägar och i skog och mark. Fast den skyggade och tog för snabb fart ibland. Och det gällde att se upp. Ett papper som fladdrade eller ett oväntat buller, ett skott eller en åskskräll kunde vara nog för att skrämma hästen i sken. Det fordrades vaksamhet och vana till att köra och ändå hade den råkat i sken ibland och olyckan legat på lur. Men ett prima djur var det, som drog och slet för oss.

Söndagarna skulle man vila även på torpen. Stall och ladugård klarades av på ett par timmar. Sedan var det att vila. ”Tänk på att du helgar vilodagen” var en bra föreskrift, som betydde mycket för den som trälade och slet de andra sex dagarna i veckan. Det var endast det nödvändigaste, det som inte kunde uppskjutas till morgondagen, som fick utföras en helgdag.

På något sätt skulle sabbaten firas. Till kapellet i Rockesholm var över en halv mil. Dit gick man inte ofta. I stället lästes en för dagen avsedd text ur Martin Luthers Postilla.

Hemma brukade morfar läsa dagens text. Han hade en vacker röst och läste bra. Någon gång fick en av de yngre i familjen läsa, vilket dock inte blev så högt uppskattat av ungdomarna. När dagens text lästes skulle alla i huset vara samlade. Högläsningen ur postillan fick ersätta kyrkobesöket. Min morfar höll bestämt på dessa ting, och söndagens gudstjänst — hemma eller i det lilla kapellet — fick inte försummas. Så var det även i vår närmaste granngård, Björnbo. Ville man besöka vännerna där fick man antingen gå så tidigt, att man där kunde höra dagens text, som lästes av morfars svåger, Karl Andersson, eller också stanna hemma över textläsningen.

Jag minns mycket väl dessa uppläsningar av morfar eller farbror i Björnbo.

Grannar och släktingar hälsade på hos varandra om söndagarna. Då vankades kalasmat och det bjöds på vetebröd till kaffet. Det var helg och högtid som etsade sig in i minnet från en tid, som annars bjöd på så mycket av slit och bekymmer.

En vacker sommarsöndag blev dock olika alla andra. Arbetet i stall och ladugård var undanstökat. Korna gick på bete i skogen och hästen Grälle gick tjudrad nere på vallen vid den lilla gångstigen mot Björnbo. Det kom ett par ungdomar gående över gården och fortsatte stigen förbi där hästen betade. Några av min mors unga systrar stod vid fönstret och tittade efter pojkar. Man iakttog alltid folk som gick förbi gården. Och flickorna resonerade nog som så, att de där pojkar behövde säkert inte delta i någon högläsning ur Luthers Postilla.

Men — Oh —! Titta hästen! Hästen! Morfar rusar upp och ut genom dörren. Vi andra skyndar till fönstret. Där borta på vallen kom Grälle i fullt språng. Skulle det gå bra med tjuerlinan om framfoten? Skulle morfar hinna göra någonting. O, måtte det gå bra! Måtte inte hästen trampa på linan. Nu — nu —. Hur gick det till ... Bara en blink och så låg hästen där. Kanske det, trots allt, gick bra! Snälla Gud, hjälp oss så att det gick bra med Grälle. På några sekunder var vi alla ute och borta hos hästen. Den låg orörlig. Morfar kände med sina fingrar på hans ögon. Nej, han visade inte några tecken på att han längre reagerade. På en sten intill hans huvud satt några grå hår fastklibbade. I fallet mot stenen hade han slagit sig så hårt i pannan att det blev hans död. Vi hade ingen häst längre.

Det var en stor förlust. Köttet var värdelöst. Ingen åt hästkött. Dugde bara till att koka tran ur. Huden och litet vagnssmörja och smörja till skor och förskinn var det enda som tillvaratogs.

Vad denna händelse skulle komma att betyda för oss visste ingen. Det var bara så, att morfar hade ingen häst längre och inga pengar fanns att köpa ny häst för. Han hade förlorat sin arbetskamrat, som varit honom ett gott ekonomiskt stöd.

Det kanske skulle finnas någon utväg. Han skulle tala vid patron om hur det nu skulle bli.

Nå — småpojkar lever i sin egen lilla värld. Jag sörjde dock djupt min vän Grälle och gick ofta och tittade på stenen, som han slog sin panna mot. I min barnfantasi tedde sig det skedda så underligt och ogripbart.

Men från den dagen begrep jag något av vad ett djur kan betyda.

Morfar hade talat med patron. Och patron hade varit hygglig. Man fick se tiden an. En häst skulle kunna gå att låna från herrgården. Och morfar var ju inte så gammal ännu och en god arbetare. Han hade visserligen en liten skuld till herrgården. Men det var nu inte så underligt. Det hade ju varit motgångar.

Vårt torp var av den storleken att det fordrades att ha hästhjälp för jämnan. Nu när utsikten att få en ny egen häst inte fanns, beslöt morfar att flytta till ett mindre ställe. Det blev Skärhyttan.

Att flytta var något av äventyr och att från skogen komma till en by emotsågs med stor nyfikenhet.

Skärhyttan bestod av fyra stugor med bostäder för sex familjer. Tre av ställena eller stugorna var s. k. hästtorp. Den största stugan kallades Östergården och hade bostäder för tre familjer. Här bodde sålunda halva byns befolkning. Och där hamnade vi i ”västerrummet”. Stugan hade nämligen tre rum: västerrummet, österrummet och köket. Ett rum alltså för varje familj.

Det blev helt nya förhållanden i vårt dagliga liv. Tänka sig att komma från det avlägsna skogstorpet till själva byn. Att samsas med två andra familjer i samma förstuga, ”farstu”. Och att dagligen se och prata med andra än den egna familjen — det var som att komma in i stora världen.

Vackert var det i vår nya omgivning. Vi trivdes med våra grannar och fann oss väl tillrätta. Livet länkades in på nya banor för oss.

I byn hade — som framgår av namnet — en gång funnits en hytta. Enligt riksdagsman J. Johanssons i Nora skrifter om Noraskog, anledes hyttan redan år 1671.

Malm togs från näraliggande gruva.

Vid sammanträde inför bergsmästarämbetet 1786 ”Överenskom att Skärhytte och Greksåsars hyttelag skulle flytta samman och att Skärhyttelaget skulle ödelägga sin masugn och utan avgift mottagas i Greksåsars masugn”.

Två år senare ödelades hyttan.

Fortfarande finns grunden till masugnen kvar och i trakten finns gott om gruvor.

Vid en av dessa, Blanka gruva, arbetades det ännu 1905. På det gamla malmfältet med dess kasserade skärvor från tidigare arbeten vaskades malm som i min barndom betalades med 50 öre måttet — en fyrkantig låda — vilken skulle fyllas med prima malm.

Jag fick försöka mig på malmvaskningen en tid. Men lyckades inte åstadkomma över ett mått i veckan. Arbetet var tråkigt, tog hårt på kläder och skor och så blev det slut på gruvarbetet för min del.

Då var det bättre i skogen. Pojkarna fick mellan skolterminerna, vid 10 års-åldern, börja i skogsarbete och fick nästan leka sig in i arbetet.

Även en liten pojke kunde göra många tjänster och roligast var det i skogen. Att hugga ner buskar, fälla träd och tidigt se resultatet av eget arbete. I skogen var allvaret med redan i leken.

För ett meterhögt res betalades 7 öre. En stark och skicklig huggare kunde klara tjugo till trettio res om dagen. Det blev en förtjänst på omkring 1.50-2 kronor. Arbetet var slitsamt och oftast hade huggarna minst en halv mil till arbetsplatsen.

För barnen blev det väl inte så många ören i dagsinkomst, men alla inkomster var värdefulla.

Efter några dagars slit blev det litet mera till mjöl eller någon sill ytterligare, när ”uttagsdagen” kom. Och det gick lättare att få ut någon mer krona i kontanter. Barnens arbete betydde god hjälp till hemmen. Och det betydde en liten slant i fickpengar åt den lille nybörjaren, som på så sätt fick lära sig förstå värdet av och sammanhanget mellan pengar och arbete.

Man skulle göra skäl för maten. Jag skulle därför hugga tre res i veckan. För varje res därutöver fick jag 5 öre. De tre resen var det egna bidraget till försörjningen. Femöringen var en sporre till arbete och på detta sätt fick man alltid en slant själv.

Från den tiden minns jag en gång, då jag hade 25 öre i egen kassa. Längre hade jag funderat på en knallpulverpistol. En sådan kostade 25 öre. Nog skulle det vara roligt att äga en knallpulverpistol och man hade ju pengar. Men — varför inte köpa något annat. Skolterminen skulle snart börja och ett pennskrin vore trevligt att ha, eller fällkniv; den kostade också 25 öre. Tänk, så mycket det fanns att välja på. Den 25-öringen satte verkligen fantasin i rörelse! Det var nog dumt att göra sig av med den. Bäst att ha den kvar, då kunde man köpa precis vad man ville ha. Kanske var det riktigast att vänta. Hade man 25 öre kunde de andra barnen få veta, att vilken dag som helst så kunde det bli en knallpulverpistol. Pengar fanns det så det var bara att köpa.

Vad som till sist blev av 25-öringen har jag glömt, men säkert är, att den blev sparat både länge och väl.

Tillgången av leksaker och sportartiklar i vår handelsbod var eljest närmast obefintlig. Man fick försöka ”snickra” till en del saker själv. Skidor gjordes av tunnlaggar eller ibland av björk, som man fällde och yxade till. Kälkar tillverkade de äldre, ungdom och barn åkte kälkbacke och skridskor. Jag minns att ungdom från olika trakter brukade samlas på sjön vintertid. Det var roligt att få vara med de vuxna på sjön både vinter och sommar. Att meta var också ett vanligt nöje för barn och det gav mat. Några abborrar och mörtar var välkommet sovel till det enkla matbordet.

I morfars hem bads en kort bön före och efter maten. Vi slarvade nog med den saken, när inte morfar var med. Och det var egentligen han som skötte om bönen.

Hjälpa till att bära vatten, hugga och bära in ved och gå ärenden till handelsboden var det vanliga knoget för barnen, så snart de orkade med det.

Till vår närmaste handelsbod, som låg i Rockesholm, var det en halv mil. Att få gå dit och handla var roligt. I boden var så mycket nytt att se på. Och så brukade man ibland få två öre för egen del. Handlarn brukade alltid ge en strut karameller på köpet. Tvåöringen kunde användas som man ville. Jag brukade köpa 1-öres pepparkakor, stora och mättande. Jag minns hur man brukade tala om en pristävlan, som gick ut på pepparkaksätande. Den som kunde äta upp mest fick hela måltiden gratis. Och den som åt minst fick betala kalaset. Men sådant ingick ju bara i de vuxnas nöjen. För dyrt för barn att ge sig in på.

Men de vuxna hade ju också andra njutningsmedel. De rökte pipa och begagnade snus och söp sig fulla ibland. Sprit hatade jag. Men en mullbänk borde man ju pröva. Precis som de stora.

Så en dag köptes snus för tvåöringen. Mullbänken skulle nog smaka bäst i vacker omgivning. Det fanns en glänta i skogen med småbuskar och grönt. Solen sken och det var varmt och härligt.

Så åkte mullbänken på plats och resultatet lät inte vänta på sig. Snart började allt dansa runt.

Jag blev otäckt illamående. Både huvud och mage protesterade. Sannerligen en premiär, som jag aldrig glömde. En kur, som för alla tider tog bort lusten att med detta njutningsmedel söka likna de vuxna.

Jag har alltid haft svårt för att slänga bort saker, men denna gång grävde jag ned det överblivna snuset under roten av en granbuske. Och min sorglustiga historia behöll jag länge för mig själv.

Att handskas med eld fick barnen i skogstorpen lära sig tidigt. En liten brasa när man skulle ha måltidsrast under arbete i skogen var ibland alldeles nödvändigt.

Valborgsmässoafton var en efterlängtdag med dess eldar. Ris, kvistar och skräp, som samlats under vintern, blev bra bränsle till brasan.

I skolan fick barnen turas om med eldning. Vi blev vana att hantera eld och bar ofta på tändstickor.

En söndag, när vi tre pojkar i 9-10 årsåldern som brukade hålla ihop strövade i skogen, kom någon på iden att vi skulle ordna med en liten brasa. Men nu gick det illa. Ljungen intill brasan fattade eld. Vi bröt kvistar och sökte släcka. Men elden spred sig allt mera. Så tog det eld i en gran och nu mäktade vi inte längre. Hur skulle det nu gå? Vilket straff skulle vi få? Vi kom överens att inte tala om för någon hur det gått till.

För att inga misstankar skulle falla på oss sprang vi runt byn och kom in på landsvägen på motsatta sidan. Under tiden försökte vi trösta oss med att elden kanske slocknat av sig själv.

Men skogen brann. Högt mot skyn slog rök och lågor. Folk strömmade till. Ingen misstänkte då oss. Två av oss skickades till Stadra för att underrätta rättarn så han kunde beordra folk till släckning. I eldsläckningen fick inga barn vara med. Det skulle bara bli till bekymmer så jag har inget minne av hur släckningsarbetet bedrevs. Bara att det var ett stort uppbåd av folk från hela trakten.

Redan på måndagen visste man hur elden uppkommit. En äldre bror till en av mina kamrater berättade att han sett oss från sjön. Så nu behövde vi inte gå och bära på vår hemlighet längre. Några efterräkningar för oss blev det inte. Men när jag en dag höll på med ett arbete på landsvägen kom ingenjör Eberhard Carlsson åkande i hästskjuts. Han stannade hästen och tittade på mig. Försvinna kunde jag inte hur gärna jag än ville. Jag kände en rodnad i ansiktet och var förskräckligt rädd. Vad skulle det bli? — Jasså — är det du som är med och tänder på skogen. — Tystnad. — Det får gå för den här gången, men gör inte om det, för då blir det uppfostringsanstalt.

Jag kom inte på iden med brasan. Tände inte på. Men jag kände mig fullt medskyldig och ingen av oss sökte skylla på den andre.

Vi gjorde naturligtvis rackartyg ibland. Men bara för att ha roligt, aldrig för att skada eller medvetet göra något illa.

Spela hartsfiol på fönster, skära in märken i barken på alträd efter skolvägen eller olovligt ta något äpple i skolträdgården, var nog så allmänt att nästan alla betraktade det som oförargliga små äventyr.

Skolan

Mitt första skolår kunde ha börjat sommaren 1899. Så var meningen. Jag skulle då få sällskap med en två år äldre kamrat från familjen i grannrummet. Försöket misslyckades och några tråkiga dagar med olidliga magbesvär är ett bestående minne.

Först följande år var jag mogen för småskolan, sju år gammal.

Skolhuset var litet med en skolsal och ett rum och kök för lärarinnan. Det hade ett vackert läge med ett par torp närmast i söder och med ängar som sluttade mot sjön Skärjen. I övrigt var skoltomten inramad i tätbevuxen granskog, lämplig för fantasi och äventyrslekar. Vi lekte hund och hare, rövare, krigare, häst och körkarl och allt vad vi kunde hitta på. Och på skolplan blev det ringlekar, sista paret ut och brännboll.

För en ensam ung lärarinna blev det naturligtvis påfrestande att bo så där isolerat särskilt när vintern och mörkret kom, och hon trodde som andra på mystiska väsen som jag nyss berättat om. Det ruskigaste av alla vidskepelser var tron att döda människor visade sig eller som man sade ”gick igen”. Lärarinnan, Helena Höglund, vid vår småskola led ohyggligt av mörkrädsla och vidskepelse. En gammal man, från ett torp i närheten, brukade hjälpa till med förekommande arbeten vid skolan. Ofta blev det en kopp kaffe och pratstund hos lärarinnan. Så blev mannen sjuk och dog. Och nu ”gick han igen” vid skolan. Under dagen var allt som det skulle vara. Men under de mörka nätterna spökade det. Däröfver var lärarinnan alldeles övertygad.

Jag minns, att hon talade vid min mor om, att mor och jag skulle komma och ligga i hennes bostad. Hon trodde det skulle bli lugnare för henne så. Min mor och jag fick ligga på en bädd på golvet. Det var så rent och snyggt, att vi tyckte det var trivsamt. Men med sömnen blev det dåligt. En stund sedan lampan släckts började det spöka. Det var naturligtvis endast lärarinnan som hörde det. Hon bad oss lyssna: ”Hör, hör, nu går det i trappan! Tyst, tyst, nu stannar han! Hör nu går han igen. Nu knackar det på fönstret! Hör ni, hör nu hur det knackar igen!” Nej, vi kunde inte höra ett ljud. Min mors lugnande: ”Nej, snälla fröken, var inte rädd. Här finns ingen som knackar”, dämpade väl ner hennes skräck en smula. Men att det gick i trappan, raspade i väggen och knackade på fönstret hörde den stackars lärarinnan så tydligt, att hon blev ledsen när man inte höll med henne om spökena. Hon kände sig säkrare, påstod hon, när någon mera fanns i hennes bostad på nätterna. Spökena tog inte i så häftigt då.

När det gråa dagsljuset började sila in genom fönstren, drog sig spökena tillbaka och det blev några timmars vila före nästa skoldag. På ljusa dagen, på skolgården där barnen stegade och lekte, där vågade sig inga spöken att tassa omkring.

Vad det betydde för ett barn att under sina tidiga uppväxtår uppleva all denna vidskepelse och dylik atmosfär av spöken, kan man med fog fråga. Alla trodde på ”övernaturliga ting”. Att det grundlades en mörkrädsla, som satt kvar under många år, är helt naturligt. Bara en sådan spöknatt i lärarinnans bostad är nog tillräcklig för att inte spårlöst gå förbi.

I trakten talade man om lärarinnan och hur konstig hon var. Fast de själva gick och bar på spökrädsla, så menade de, att hon nog överdrev. Många skämtade med att kanske någon pojke roat sig med att leka ”spöke”. Och andra trodde nog att det var sant med spökerierna. Lärarinnan var ju klok i andra ting.

Att det sedan slutade så att den stackars lärarinnan intogs på sinnessjukhus rördes nog alla utav. Hon återvände aldrig mera till småskolan i Godalstorp.

Folkskolan låg ännu mera avskild från den övriga bebyggelsen. Den ordinarie lärarinnan där blev också efter en tid mentalsjuk och det blev täta ombyten av vikarierande lärarkrafter.

Lärarna måste undervisa i fyra klasser samtidigt. För att lätta deras arbetsbörda inrättades en ”mindre folkskola” i gamla småskolan, dit vi som bodde närmast fick gå.

Där fick jag för första gången i ett besynnerligt sammanhang höra att det fanns folk som kallades socialister.

Barnen i skolan hade under en rast högljutt diskuterat svensk-norska gränskonflikten. Vi brukade få sjunga Kung Karl den unge hjälte. Innehållet i sången avspeglade väl också vad vi fått höra av äldres samtal och synpunkter. Våra unga sinnen var nog hundraprocentligt fosterländska.

Vi måste ha varit högljudda och uttryckt oss på ett för åldern mindre lämpligt sätt. I varje fall kommer jag ihåg hur lärarinnan med allvar talade om det olämpliga i att tala illa om normmännen och att de kunde ha rätt när det gällde deras fädernesland.

Konstigt det där om normmännen — tänkte jag — rätt att sätta sig upp mot kungen och Sverige. Det kunde aldrig stå rätt till.

Vi pratade nog ibland om lärarinnan, som var snäll och avhållen på alla sätt. Tänk om normmännen hade rätt, när det gällde deras land. Lärarinnan hade ju sagt så i alla fall.

Men så en dag kom lösningen på våra funderingar. En kamrat hade hört att lärarinnan var socialist och socialister var detsamma som landsförrädare. Därför höll hon med Norge. Vi begrep ändå inte riktigt vad socialister och landsförrädare var, bara att det var något farligt.

Ibland var det roligt att gå i skolan, ibland tråkigt, mest beroende på hur vi tyckte om läraren.

Min första lärare i folkskolan, Ture Rosvall, var en verklig barnplågare som slog till höger och vänster, vad vi tyckte utan anledning. Slog med linjal, meterstock eller med bara händerna, luggade och ryckte i öronen. Ibland stannade barnen hemma i ren rädsla för honom, och så blev det stryk när de kom tillbaka.

Men en dag blev det ett uppträde som gladdde oss. En far, vars två barn fått stryk av läraren, kom uppretad och rasande och hotade slå läraren i småsmulor, om han en gång till vågade röra vid hans barn. Lyckligtvis stannade den av alla hatade läraren bara en termin vid skolan.

Orättvisa är emellertid värre än stryk. Vi hade en i allmänhet snäll lärarinna, som jag särskilt kommer ihåg från morgonbönerna. Alla skoldagar började med psalmsång och bön. Den här lärarinnan hade för sed att rikta blicken mot taket och be: ”Jesus låt mig städse börja i ditt namn allt vad jag gör, att jag måtte framgång spörja och så sluta som sig bör”. — Första timmen hade vi alltid kristendomskunskap. Så kom 15 minuters rast.

En kristendomstimme fick jag tillsägelse att stanna inne på rasten för ett samtal. Så kom lärarinnan till min bänk och ser allvarligt på mig:

— Varför slog du sönder mor Svenssons rättfälla? Jag hade ingen aning om vad hon menade så jag satt tyst.

— Ja, erkänn bara nu. Sen får du be mor Svensson om förlåtelse.

— Jag har inte slagit i sönder någon rättfälla.

— Nu narras du. Tänk på att du inte får narras. Någon har slagit sönder rättfällan och någon såg att det var du. Tala sanning nu, så får du gå ut sedan.

Så fortsatte det varje rast. Jag var rädd och ledsen men kunde inte ljuga och säga att jag slagit sönder den.

Äntligen kom kvällen. Men jag tillsades att stanna kvar i skolan. Vi var nu ensamma i skolan, lärarinnan och jag.

— Nå — vill du inte gå hem i kväll. Du förstår att du får stanna tills du erkänt att det var du. Nå, säg vill du inte gå hem. — Joo, svarade jag viskande.

— Ja se där, jag visste väl att du inte ville sitta här ensam hela natten.

— Nej, det ville jag inte. Naturligtvis kunde jag inte sitta ensam hela natten. Vad skulle de säga hemma.

— Nå skall du erkänna nu? Så får du gå hem.

— Jaa. — — — Nu stod gråten i halsen — det kom ett knappt hörbart snyftande: Ja.

— Jaha det hade varit bättre om du erkänt med detsamma. Man skall alltid tala sanning. Säg nu ”snälla fröken förlåt mig”.

Ja, nu gick det att få fram vad som helst. Nu hade jag ljugit och påtagit mig skulden för att slippa sitta ensam i skolan hela natten.

Det kändes tjockt som gröt i halsen.

Jag skulle helst ha önskat att lärarinnan försvunnit genom jorden.

Men i stället blev det ett hastigt ”snälla fröken förlåt mig”.

Sedan kom det värsta. Fröken förde mig med ett fast grepp ut och över landsvägen till mor Svensson, som stod vid en stor tvättbalja och skrubbade kläder.

Jag kände mor Svensson mycket väl och hon var god vän till min mor. Hon måste få veta att jag var oskyldig.

— Nå, ta mor Svensson i hand och be om förlåtelse. Lärarinnan släppte greppet om min hand. Jag var fri. Stirrande på mor Svensson — som tyckte det är ingenting att be om förlåtelse för — skrek jag så högt som gråten i halsen tillät ”jag har inte slagit sönder rättfällan”. — Samtidigt var jag på fullt språng hemåt.

Dagen efter hände ingenting. Mor Svensson hade försvarat mig när hon blev ensam med lärarinnan.

Efter många år som ledamot i skolstyrelse och barnavårdsnämnd erinrade jag mig ofta denna händelse, som visar att man bör lyssna och gå försiktigt fram med barn som råkar i tråkigheter.

Kolskogen

När hösten kom blev det tid att resa milorna. Morfar kolade omkring fyra, fem milor varje höst. I skogarna fanns det gott om gamla kolbottnar. Ibland kolades det på samma kolbotten innan skogen växt över den. Stybben skyfflades ut runt den plats där milan skulle stå, så att botten blev bar ner till jordlagret i en rund plan på 7-8 meter.

Så skulle det byggas en kolkoja med eldhärd. En lämpligt krokig unggran togs långt i förväg under kolvedshuggningen. Man skottade upp en grop på ungefär 40 centimeters djup. Over denna ställdes den böjda granstammen som tak- och ryggås. Från båda sidor restes störrar mot

ryggåsen och i en öppning som lämnats i väggen mot milan sattes en dörr av ett par hopspikade bräder. En härd byggdes av stenar och golvet täcktes med en tjock bädd av friskt granris. Det blev ett tätt och varmt krypin. Och det var roligt att få vara med och ligga i kolkojan om nätterna.

Kolningen var på sätt och vis lättare än huggningen. Men nog var det jobbigt att klara av fem milor. Mellan tredje och sjätte dygnet hade det blivit så varmt och så mycket ånga i milan, att den med ett starkt tryck kastade av så mycket stybb, att den bitvis blev alldeles bar. Det kallades att milan slog. Den kunde slå vid vilken tid som helt under två till tre dygn. Elden i milan drogs fort till de fläckar där veden låg bar och det gällde att få dem täckta så snabbt som möjligt. Detta var ett hårt arbete.

Milorna skulle tändas med fyra till fem dagars mellanrum. Då kunde man passa den mila som "slog". Så måste den sist tända milan slå färdigt innan den första började rivas. Hela kolningen tog en tid av omkring två månader.

För resning och kolning av fem milor blev det en arbetsförtjänst av omkring 125 kronor pr man. Då betalades för skottning av kolbotten 1.50, kolkojan 3 kronor, kolhus 3 kronor, resning av milan 10 kronor, risning och stybbning 7 kronor, kolning 15 kronor och rivning och inbärning av kolen till kolhuset 10 kronor.

Under rivningen som tog omkring tre veckor bodde man i kolkojan, bytte inte kläder och jag tror knappast någon kolare tvättade sig annat än om händerna. Kanske sköljde av ansiktet när man skulle hem för mathämtning eller annat ärende. Maten lagades eller värmdes över glöden i kojhärden. Någon disk bekymrade man sig inte med. Att matkärnen blev svarta av sot var bara naturligt i kolkojan. Kolsot var renat av eld och man hörde ihop med sotet. Kläderna var genompyrda av sot och rök, ansiktet var nästan svart, ögonvitorna var det enda som egenomligt bröt av och markerande lyste i ansiktet.

Kolarna var allas vän. De ansågs, i motsats till sotarna, som riktiga barnavänner och torparbarnen fick ju själva tidigt leva med i kolarens liv.

Skogen med alla dess mystiska gömslen kunde verka mycket skrämmande under mörka nätter. Men vid milan och på granrisbädden inne i kojans värme kändes det tryggt.

När sillen stektes på glöden i härden eller fläskskivorna fräste i stekpannan och man var hungrig, då var det fest i kolkojan.

Sprit förekom aldrig. Däremot hembrygd svagdricka på humle och malt. Vid måltiden kopplades alla bekymmer bort och språklådorna kom i gång. Då berättades historier och upplevelser. Kanske man också skämtade med sig själv och sin sotiga tillvaro.

Kolaren hade yrkesstolthet och sökte få så många stigar kol som möjligt ur varje mila. Satte liksom värde på själva sotet.

Jag minns ett skämtsamt ordstäv om bönderna i Närke: "Det var väl att det inte var kolastybb, sa närkingen, när han tappade smörgåsen i oxdyngan." Se kolstybb var orent, menade närkesbönderna.

På hösten hade man skogens röda guld — lingonen — som biinkomst. Kvinnor och barn plockade lingon. Det gav också ett gott tillskott till matförrådet. Lingon kunde ersätta annan mat. Lingon och mjölk och lingon som sovel till potatis.

I Rockesholm köpte stationsinspektör Blomgren upp bär i obegränsade mängder. För rensade lingon betalades 4-6 öre per liter. För hundra liter rensade lingon kunde det bli en dryg femma

om det ville sig väl. Barn kunde under hösten tjäna några kronor.

Så fanns det kräftor i Svartälven. Den som kom med några tjog togs alltid emot. Och ofta blev det en smörgås i herrgårdsköket. För kräftorna betalades 15 öre tjoget. Men det skulle vara stora kräftor och de skulle ha båda klorna i behåll. Kunde man under hösten fånga några tjog kräftor och vandra till herrgården med så blev det en extra slant i fickan. Och det var faktiskt roligt att fånga kräftor.

Varje månad ordnades en ”uttagsdag”. Bolagets folk, dagsverkare och torparens hustrur och barn var församlade när kontoret öppnades ”uttagsdagen”. Då beställdes först av allt de varor som skulle tas ut. Det var mjöl, sill, salt, fotogen och tobak och till jul lutfisk. När alla var inprickade på respektive listor bar det av till magasinet för uppvägning av varorna. Tobaksrullen lämnades direkt på kontoret. Kontorsherrarna såg nog till att ingen som hade skuld tog ut mera av ransonen än nödvändigt. Ofta kom det ett: kan ni inte nöja er med något kilo mindre? Kontanter var det inte lätt att få ut för den som inte var skuldfri.

När morfar vägrats pengar brukade han skicka yngsta dottern Jenny till kontoret för att få ut 5 eller 10 kronor. Unga Eberhard sade ofta nej. Men gamla patronen menade att ”vi ska lämna flickan en slant”. Jenny behövde inte komma tillbaka med oförrättat ärende.

De flesta hade skulder, och alldeles skuldfria begärde aldrig patron att torparna skulle vara. Skulden fick bara inte bli för stor.

Jag minns en gång hos Anders Karlsson — familjen i köket. Anders hade kommit hem från kontoret där han lyckats få 10 kronor. Men det satt hårt åt, berättade han. Först nekades han bestämt. Men då, sa han, är det sista gången jag kommer och ber om pengar. Jag kan inte komma hem nu utan pengar, jag kommer att gå direkt i sjön och dränka mig. — Han lyckades få 10 kronor.

Många dagar var det brist på mat. Och jag minns hur både vi och andra familjer någon gång fick nöja oss med potatis doppad i en blandning av salt och peppar, som späts ut med en liten tillsats av mjölk.

Hösten 1905 kolade morfar sina sista milor. Och den hösten var det nära att vi brunnit inne i kolkojan. Vi var tre i kojan och hade efter att ha vaktat kolningen burit in de sista kolen vid 5-tiden på morgonen. Det var bister kallt ute. Vi fyrade på ordentligt i kojhärden och skulle vila ut. Morfar hade vaknat vid att kojan var full av rök och det brann i hela kolgaveln och i taket. Vi kom fort på benen och hann ut i friska luften. Vatten fanns det i flera kärl sedan rivningen på dagen, så branden kunde släckas utan att kojan ramlade ihop. Men vi kunde inte ligga där utan traskade hem i mörkret, tacksamma över att ha kommit levande från det farliga äventyret.

Morfar reser till Amerika

Det var inte roligt att bli gammal på den tiden. Morfar fyllde 60 år den 19 febr 1904.

Snart skulle krafterna inte räcka till med det hårda skogsarbetet. Hur skulle det bli på ålderdomen? Anhöriga ville inte att han skulle komma på fattiggården, när han inte kunde arbeta mera. De i Sverige boende barnen hade inte lätt att ordna för honom i sina hem. Så kom tanken på Amerika. Dit hade många anförvanter emigrerat tidigare. Där hade han en bror, Erik, och dit hade tre barn, Klara, Alma och Leontin, rest. Alma hade avlidit i tyfoidfieber och Leontin var sjuklig. Men Klara, hans äldsta dotter, hade ett bra hem. Hennes man Mick Swanson var förman vid Milwaukbanan och bosatt i Newberry i Michigan. Klara var tydlig en duktig kvinna med vilja och kraft. Hon skrev hem till Sverige regelbundet. Hon hade sänt

biljetter till två syskon och hjälpt dem över till Amerika. Många dollar hade hon även sänt och hon ville så gärna ta emot sin gamle far på hans ålderdom.

Morfar funderade på hur det skulle bli. Snart skulle Jenny, yngsta flickan, vara utflugen från hemmet. Något sparkapital fanns inte och så kunde det bli fattiggården. Nog var det egenomligt att tänka sig lämna Sverige för att få trygghet och slippa fattigdom på sin ålderdom i en annan världsdel. Men än ett par år skulle väl krafterna stå bi. Man måste ju tänka sig för. Kunde ju inte bestämma sig så där på en gång.

Till sist beslöts det i alla fall att morfar och Jenny skulle resa. Jag skulle kanske få komma efter. Först måste jag gå ut skolan och ha läst för prästen. Jag var bara 12 år. Det var för tidigt för mig att resa och det var inte så lämpligt.

Mitt hem skulle alltså upplösas och försvinna. Jag brukade ofta sitta och se på min morfar så att jag skulle komma ihåg honom. Ofta grät jag för mig själv. Ingen fick se det. Ånej, allt skulle nog gå bra. Det sa för övrigt alla. Det går nog bra för dig också, ska du se. Bara du är snäll och lydig och arbetar och gör så gott du kan, så går det nog. Det har gått bra för andra, varför skulle det inte gå bra för dig?

Om söndagarna kom släkten och hälsade på som vanligt, man talade mest om Amerika och släkten där. Alla i trakten hade nära anhöriga därute.

Jag minns när vi hyvlade takspån vid en anläggning i Greksåsar. Den låg nära en mil från hemmet. Här hade bolaget ett bostadshus med ett dagsverksrum. I samma hus bodde en gammal man, som ibland brukade komma till oss och prata om kvällarna. Nu skulle det ta slut på dessa pratstunder när morfar rest till Amerika.

— Vi träffas inte mera under tiden vi lever. Vi träffas nog i himmelen en gång. Du skall se, att vi känner nog igen varandra. Så resonerade de två gamla vännerna.

Inför Amerikaresan blev det bekymmersamt för också mig. Vart skulle jag få komma. Till fosterfar, som på grund av sitt yrke flyttade och bytte vistelseort ofta, var det inte lämpligt för mig då sista skolterminen inte var slut. Det skulle även bli en termin i fortsättningsskola.

Man kom överens att lämna bort mig till ett torpställe, Smällfallet, som sköttes av 3 syskon och där bli liksom ”barn i huset”.

Min mor menade, att vi kunde gå med på detta men — vilket blev sagt i förtroende mellan oss — så snart som möjlighet gavs skulle jag lämna Smällfallet och komma hem så att vi skulle få vara tillsammans.

Så rustades det nu på allvar för Amerikaresan. Karl Andersson, en av vara rumsgrannar, gjorde en reskista, målade den i brunt och textade med stora vita bokstäver på locket: Karl Fredrik Spångberg

Newberry Po Luce Co

Mich. Nordamerika.

— Då jag och min hustru på sommaren 1955 besökte Amerika återsåg jag kistan som fanns kvar hos min kusin Albin Swanson, tandläkare i staden Newberry.

Möbler och hushållsattiraljer — det fanns inte så mycket — såldes under hand. Någon köpte kon och de två fåren. Jag vill minnas att skulden till bolaget sjunkit till 20 kronor.

Så kom biljetterna till en båt på Cunard-linjen. Och en dag i början av mars vinkade vi farväl

till morfar och Jenny på järnvägsstationen i Rockesholm.

Jag vet inte hur fattigvårdsordföranden Ekestubbe i Nora underrättats om min utackordering. Men man menade att han bestämde i sådana angelägenheter. Kanske var det den tidens kontroll att allt skulle gå just till.

Barn kunde ju också komma på fattiggården. Det var aldrig tal om detta, för min del, men fattigvårdsordföranden ansågs som någon slags förmyndare.

Far menade att nu skulle jag få välja själv. Det skulle inte bli någon fattighjälp eller förmyndarskap från det hållet.

Så var bekymren borta. Jag kom hem och fick vara tillsammans med mina två syskon, Sten fem och Linnea två år.

Vi flyttade till Järnboås, där far fått beställning på några gravvårdar. Jag fick hjälpa till med arbetet, spränga, borra, mejsla och slipa, allt som hörde till arbetet för gravvårdshuggare.

Till Värmland

Redan följande år flyttade vi från Järnboås. Min far fick anställning som bas på ett dammbygge vid Brattfors kraftstation, som ägdes av Örebro Elektriska Aktiebolag.

Kraftstationens kapacitet skulle utvidgas och dammen höjas några meter. Ett betydande arbete på den tiden. Stenen till dammbygget togs i ett berg nära älven. Där svingades borrsläggan i takt med sång, som hörde till vid stenborrning. Arbetet gick lättare då. Allt efter som andan föll på blev det klassbetonade sånger och kärleksvisor om flickor, olycklig kärlek och sprit.

För lagets yngsta blev det alltid något att fundera på, något som man ännu inte rätt förstod eller hört tidigare. Gällivarevisan hörde till de vanligaste som sjöngs och bra att slå i takt med. I en annan bergsprängarvisa som gärna sjöngs fanns en underton av klasskamp och den egna gruppens värde. Som prov på innehållet citerar jag följande vers:

Visste ni herrar och mäktige män
hur arbetarn sliter, ni blev nog hans vän
men Eder natur har visst satan besatt
att plåga oss dagar och natt.

Den utkilade stenen fraktades på en pråm byggd av timmer och bar åtskilliga ton.

Bostad hade vi första tiden på logen hos en torpare, vars gård låg i närheten. För kosthållet svarade vi själva. Tjugofemöres råglimpor, margarin, amerikanskt fläsk, falukorv, ost, mjölk och potatis.

I höladan intill logen låg några av torparns barn om nätterna. De var i åldern 11-14 år och skulle naturligtvis göra skäl för sig, som barn den tiden alltid fick göra så snart de kunde.

De brukade väckas tidigt av pappan själv med ett rytande: ”Upp ungdjävlar annars slår fan ner på er”. Det var just inga vänliga ord. Men det var inte så illa menat som det lät. Språket på gården gick närmast i stil med det robusta rytandet när barnen i höladan skulle väckas. Den tonen kunde inte gärna skärpas. Och vi, som logerade på logen, tog inte det hela så allvarligt. Vi visste att värre än så blev det inte.

När dammbygget var klart skulle forsen i Kortfors muddras upp. Under arbetet måste vattnet ledas annan väg och forsen torrläggas. Det blev arbete för många man.

En kväll kom en vandrare som ville ha husrum för natten. Han presenterade sig som Johansson från Laxarby. En äkta landsvägsriddare, allmänt kallad Långa Dalsland. Han hade slitna lappade kläder, byxorna var säkert femton centimeter för korta och på fötterna hade han ett par trasiga stora galoscher, som bundits fast med grova bastanta snören, surrade runt fotlederna. Kängorna var för små. Han hade på sin vandring fått dem av en präst, hade kapat överlädret vid tårna, så att dessa stack fram ett stycke längre än skosulan. Men han klarade av det hela med de bastanta galoscherna fastbundna med snörena.

Johansson ville nu också ha arbete och han fick komma in i arbetslaget. Men han såg ju löjlig ut i de för korta byxorna och de stora galoscherna. Därför skramlade laget ihop slantar till skjorta och byxor. Ett par stövlar fick han på kredit.

Jag minns hur han berättade om sitt liv. Han hade vandrat i Dalsland, Värmland och Västergötland. Hur han svultit många gånger, legat mången natt i någon lada, i en övergiven kolkoja eller på bara marken under en gran i skogen. Hade han någon gång kommit på ”grön kvist”, brukade han dela med sig till några kompisar. Och så var det förstås spriten.

Men nu hade han blivit så kamratligt bemött och nu skulle han bli en bra och ny människa.

Första avlöningen kom och Johansson skötte sig fint. Han betalade kost och logi. Det var billigt på den tiden, ungefär 30 kronor i månaden. Det såg lovande ut för ”Långa Dalsland”.

Så kom andra avlöningen. Johansson betalade för sig och köpte dessutom klocka. Han jobbade och såg ut att trivas. Det var annat nu än förr med svält, trasor och ohyra.

Det blev en tredje avlöningsdag. Och nu var Johansson uppriggad. Snyggt klädd med klocka och pengar. Nu skulle han resa till Karlskoga ett tag bara, ha det litet trevligt och köpa några prylar.

Tre—fyra dar var ”Långa Dalsland” borta. Så kom han tillbaka luspank, klockan var borta likaså stövlarna. Han var full, ville inte arbeta längre och gav sig iväg på nya vandringar.

Vi hade fått en bättre bostad, ett litet torpställe Slanta, som inte längre begagnades som jordbruk. Bostaden bestod av rum och kök, frostfri källare i bra skick och en källa med gott vatten på gården. Ett stycke nedanför flöt Svartälven och vid landsvägsbron brusade forsen, sommar och vinter. Bergslagens alla arter av ängsblommor växte alldeles utanför stugknuten. En syrenberså prydde upp gården. Vi trivdes gott på detta lilla vackra torpställe.

Första maj

1907 visste jag helt litet eller inget om fackföreningar eller socialistiska sammanslutningar.

Vi läste Stockholms-Tidningen och ibland något nummer av Socialdemokraten.

I arbetslagen hade jag hört hur någon ibland pratade om orättvisor, som det borde ändras på. Jag hade redan provat tillräckligt för att förstå att mycket borde vara annorlunda i samhället. Många anläggningsarbetare hade ”gått på luffen” och sökt arbete. Ingen klagade häröver. Någon annan lösning stod inte till buds för dem när arbetet på en plats tog slut och inte hembygden hade något att bjuda på. Skogsarbete fanns det nog för dem som ville, men de som fått smak för anläggningsjobb gick inte gärna till skogshuggning igen.

Av nöjen och tidsfördriv fanns inte mycket att välja på. Dansbanan — sådana var det rätt gott om — blev ett. tillhåll på lördags- och söndagskvällar. När bondpojkar och anläggningsarbetare träffades kunde det bli hårda bataljer isynnerhet om dom var spritpåverkade. Kortspel var vanligt och samtalen cirklade då ofta kring arbete, flickor och sprit.

Men vi var också några som inte hade lust till vare sig kortspel eller sprit. Men vi ville verka så vuxna som möjligt och gick därför till dansbanan någon lördagskväll, kom hem så sent som möjligt på natten och låtsades att det varit roligt.

En lördagskväll skulle det bli socialistiskt föredrag av ombudsman F. E. Elmgren vid vägskälet i Karlsdal.

Bland andra stod vi, ett gäng av grabbar i 14-årsåldern, och väntade på talaren. Vi var flera som aldrig hört en socialistisk agitator och vår nyfikenhet var stor. Vi väntade på att något spännande skulle hända. De höga herrarna skulle få skäppan full hade vi hört.

Och nu kom agitatorn. Han talade om klassförhållandena och profithajarna. Det gällde att sätta liv i sovande själar. Tänk efter vem som arbetar och vilka som skördar frukterna därav. Han beskrev kapitalisterna som sög ut arbetskraften och trampade arbetarnas människovärde under fötterna.

Det är skottpengar på rovdjur. När man får en krona för en hök och flera kronor för en räv, hur mycket skulle det då inte vara på dem som obarmhärtigt suger ut arbetarna?

Det var starka och hårda ord — men så skulle det låta! Det var endast rätt att de höga herrarna fick höra vad de gick för!

Skottpengarna tog vi inte så bokstavligt. Men det kändes skönt att med de där orden i minnet få en känsla av arbetarnas människovärde.

Från våren till midsommar 1908 vistades jag tillsammans med far i Korsnäs där vi tillverkade gravvårdar.

Vi blev medlemmar i platsens verdandiloge Nytt Hopp. Det var den första organisation jag skrevs in i.

Medlemmarna var radikala och politiskt vakna. Mötesprogrammen upptog alltid någon arbetar- eller kulturfråga.

Första maj blev det demonstration i Falun. Logen deltog med egen fana.

Den demonstrationen blev en upplevelse som etsat sig in i minnet. De röda fanorna, musiken och sången. Tänka sig, att tillsammans med hundratals andra gå genom gatorna till musik, stämma in i Internationalen och Arbetets söner. Rätt som det var ropade någon med stark röst: ”Ned med kapitalismen . . . Ned med militarismen ... Ned med klassamhället ... Leve republiken ... Leve socialismen.” Och på varje leve följde fyra taktfasta hurrarop.

Nu såg framtiden ljus ut. Jag kände med majsången

Första maj, första maj
varje sliten kavaj
blir en mantel av strålande ljus varje trött proletär
glömmer mödornas här
och går drucken av vårvindars rus.

Och så talaren: Första maj, hela arbetarklassens gemensamma kampdag. Överallt i världen råder nöd och förtryck. Arbetarklassen måste lita på egen kraft. Kämpa mot militarism och klassförtryck. Vi kommer att möta hårt motstånd i vår kamp för medborgarrätt och människovärde. Men en dag skall vi nå vårt mål: Frihet, jämlikhet och broderskap.

Så skulle jag själv vilja sjunga ut en dag, mot orättvisor och svält, visa att vi menade allvar.

Nu tändes en gnista som aldrig förlorat sin värmande glöd. Tänk den, som kunde tala inför en hundrahövdad massa. Tala om människovärde och medborgarrätt om gemensam befrielsekamp!

Intresset hade väckts och nog skulle det bli jobb i organisationerna. Här skulle säljas broschyrer, tidningar och agiteras. Vi skulle nog en gång få människovärde.

Lantarbete

Efter midsommar fick jag anställning hos bergsmannen Karl Jansson, Kortforstorp. Först tillfälligt med slåttorn och höstarbetet. Sedan fast anställning som dräng från november 1908 till 24 oktober 1910.

Redan före sex på morgonen började arbetet i stall och ladugård. Vissa tider måste hästarna utfordras före klockan fem. Så pågick arbetet ofta till sent på kvällen. Sommartid måste man gå upp med solen så man fick slå ängsgräset medan daggen låg kvar. Det gick lättare då. Redan klockan tre måste man vara i farten. När dagen blev som varmast tog vi 2-3 timmars rast för att sedan fortsätta till klockan 8-9 på kvällen.

Min årslön var 125 kronor det första och 150 det andra året.

Vintertiden skulle jag sköta ladugården och hjälpa mor i köket. Jag lärde mig att mjölka och sköta om djuren väl. Faktiskt trivdes jag med detta jobb. Ladugården var välbyggd och varm med god ventilation. Korna ryktades varje vecka så de var skinande blanka. Karl Jansson var en modern jordbrukare. Han hade god utbildning från lantmannaskola. Skörden på hans åkrar slog aldrig fel och gården var ett föredöme för denna del av Karlskoga bergslag.

Men maten för drängarna, vi var två, och pigan var i det knappaste laget. Ibland tog vi nog igen denna brist, då vi hade tillgång till visthusboden och mjölkboden, där det fanns både bröd, mjölk och andra ätbara ting.

Någon fritid blev det knappast tal om. En välskött bondgård med hästar — det fanns tre i stallet — ett tiotal kor, svin, får och höns kräver åtskillig arbetstid alla dagar. Problemet blev hur man skulle kunna få någon fritid. Men det blev även någon genom hårt arbete intjänt fridag. Vi hämtade pudrett vid fabriken i Öfalla. Det skedde alltid nattetid och belönades med drygt motsvarande fritid. På gårdens skog kolades ett par milor. Kolveden gallrades som en del av skogsskötseln, för att få bättre bestånd.

Jag minns att jag som ”beting” skulle hugga 18 tvåalnars res om dagen. Överstigande fick räknas in i fridagar som man kunde ta ut senare.

Redan i 13-års åldern hade jag börjat skriva dagboksanteckningar som finns kvar. Det är funderingar på framtiden och samhällsutvecklingen. Någon organisation fanns inte inom räckhåll. Det var ont om arbetartidningar. Ett och annat nummer av Socialdemokraten och Stormklockan, Fram, Brand och Syndikalisten kom jag åt. Men utifrån landet kom skildringar av strider på arbetsplatser. Både storstrejken och Amatheia-attentatet utkämpades under dessa år.

Av mina anteckningar finner jag citat och önskningsor om sammanhållning och kamp för ljusare tider.

Under dessa år kommer även tvivlet på en allsmäktig, god och rättvis Gud. Kunde det finnas en Gud som bar ansvaret för en så orättvis och grym värld? Tvivlet på den bibliska skapelsehistorien kom när jag fick fatt på böcker om utvecklingsläran. Tvivlet på himmel och

helvete. Och kunde det finnas ett evigt helvete där människorna brann i eld och svavel? Ung, som jag var, retade jag säkert många med att tala och fråga om dessa ting. Men andra, jag minns en predikant från trakten, gav mig uppmuntran i mitt sanningsökande. Jag skulle nog finna den rätta vägen till sist, menade han. Tidigt kom jämförelse med prästen och Jesus. Jag kunde konstatera att kyrkan var inte de fattiges vän. Kyrkans lära som prästerna förkunnade ledde till en farlig förnöjsamhet. Kyrkan förde mig bort från tron på dess godhet.

Var hade kyrkan stått under gången tid? Jag visste genom böcker att den inte alltid varit den fattiges beskyddare. Visste att den förföljt olikvänligt. Dr. Anton Nyströms arbete om religionen och den fria tanken och Ingersolls Fria tankar hade blottat egenheter hos kyrkan som i brutalitet inte någon annan institution kunnat överträffa.

Kyrkan hade i alla tider stått på de rikas sida — mot de fattiga.

Det berättigade i min tidiga kritik mot kyrkan fick jag starkt bekräftat av en av kyrkans främsta i Värmland, för ett tio-tal år sedan.

Domar Skaft, ordförande i Broderskapsrörelsens värmlandsdistrikt, hade inbjudit biskop (dåvarande domprost) Gert Borgenstierna och mig att tala vid ett ”broderskapsmöte” i Borgvik en junisöndag 1955.

Borgenstierna talade om Kristendom och arbetarrörelse. Han berättade först personligt om de kontakter han haft med arbetarrörelsen och de folkgrupper, som företrädesvis rekryterar denna rörelse. Rörelsen har gjort en pionjärinsats, när det gäller vakthållning kring människovärdet och respekten för detsamma. Den har besjålats av ett rättfärdighetspatos som kyrkan borde ha haft. Kyrkan var inte situationen vuxen vid den tid arbetarrörelsen gjorde sitt genombrott. Arbetarrörelsen har därför — framhöll biskopen — i långa stycken fått gå kristendomens ärenden utan att veta om det.

Vi vänder åter till 1910 års vardag. För drängar, skogsarbetare och småtorpare hägrade industrin. Där fanns kamrater, bättre förtjänster och mera fritid. Pigorna önskade bli industriarbetarhustrur. Kanske var det en allmän längtan till något nytt. Önskan om befrielse. Hopp om något bättre, något av mera människovärde som låg som en pådrivande kraft att gå vidare.

Tiden 24 till 31 oktober var frivecka för både pigor och drängar. Den som stannade kvar på sin plats hade ledigt liksom de som flyttade och tog anställning på annan plats.

Den 24 oktober slutade vi, min drängkamrat och jag, på Kortforstorp. Vi hade fått anställning vid A.-B. Heroulds Elektriska stål i Öfalla, en industri som vi gått och hoppats på.

Industriarbetare

A.-B. Heroulds Elektriska Stål var ett franskt experimentföretag. Ägaren — eller vad han nu var — Herould, kom och såg över företaget någon gång. Herould junior kom något oftare.

Företaget hade ett 30-40-tal anställda och experimenterade med framställning av självhårdande rostfritt stål. Där fanns elektrisk smältugn med en daglig kapacitet av några ton stål, ånghammare, en mindre mekanisk verkstad samt elektrodgjuteri.

Arbetslönen 20-22 öre per timma samt hyresfri bostad om ett rum och kök fick vi. Hyran beräknades eljest till 10 kronor per månad.

En fackförening hade funnits tidigare men upplöstes 1909 under storstrejken.

I Granbergsdal fanns en socialdemokratisk ungdomsklubb under ledning av bröderna Elof och Efraim Ericsson, vilka båda senare blev framstående kommunalmän i Karlskoga.

Granbergsdals S. D. U. K. blev min första politiska organisation med medlemskap 1911. Möteslokal för arbetarorganisationerna fanns inte. Men det bodde en radikal skräddare, August Larsson, i Granbergsdal och i hans verkstad fick ungdomsklubben hålla till. Ibland om vädret var vackert, hade vi möten i en närbelägen björkdunge, ute i det fria.

Jag minns hur vi en tid resonerade med varandra om ett berättigat lönelöft. Resultatet blev en kommitté på 3 man, i vilken även jag invaldes, som skulle underhandla. Det fanns inte något organisatoriskt stöd för kommittén. Och det är möjligt att det fanns de, som fruktade det värsta.

Och jag minns väl när vi ställde våra slitna, sotiga träskor i förstugan till kontoret, knackade på och klev in. Disponent Andersson, en stor och kraftig karl med stadig kall blick, såg på oss genom sin pincené. Jakobsson — vanligen kallad Storjakob — skulle föra delegationens talan. — Nå, vad ville vi, var det något särskilt ärende?

Storjakob hackade litet men morskade upp sig. Jo, det var så att vi tre hade utsetts av våra kamrater för att tala med disponenten om lönerna. Alla tycker att de är för låga och så ville vi ha litet påökt över lag.

Nå, samtalet blev bara angenämt. Disponenten var av någon anledning på sitt bästa humör och efter några minuter hade vi kommit överens om en ökning av 2 öre pr timma. Och med några förmaningar vid att göra vårt bästa i arbetet vände vi tillbaka till jobbet och till våra kamrater, som knappast torde ha hoppats på givande resultat.

Andra överläggningar ledde till en liten strejkunge med ett lag som arbetade på valsverket. ”Valsarna” hade begärt några öre mera för detta speciella arbete. Det blev ett bestämt nej. Men laget stod på sig och lade ned arbetet. Disponenten och förvaltaren sökte klara arbetet. Även valsmästaren Lindgren vägrade arbeta och gjorde gemensam sak med arbetarna.

Det hela rann, så att säga, ut i sanden, och blev till intet. Arbetet i valsverket inställdes en tid och arbetarna fick annan sysselsättning. Den lilla strejkungen blev ett intermezzo, som vi närmast tolkade som en seger, då disponenten misslyckats som valsverksarbetare, och några trakasserier inte förekom.

Sommaren 1912 blev det ett avbrott i mitt arbete i Öfalla. Jag hade erhållit arbete i Storfors.

Efter någon vecka var jag åter tillbaka. Storforstiden blev inte lyckad.

En svår olyckshändelse hade inträffat i galvaniseringsarbetet samtidigt som jag fick anställning. Några arbetare blev svårt brända och två dog av brännskadorna. Arbetet vid valsarna i rörverket fodrade både krafter och snabbhet. Värmen var påfrestande. För att klara sig där det var som varmast hade de arbetare som skötte tängerna träskor och långa, vita mycket bastanta linneskjortor. Det var en beklädnad som gav svalka ... Men svetten lackade ändå och det konsumerades massor av vatten som blandats upp med havremjöl. Havremjölet var stärkande och drycken var allmänt omtyckt i arbetet.

Arbetstiden vid Storforsverken var 8 timmars arbete och 8 timmars vila skiftande veckan igenom.

Det fanns familjer, som bodde i ett s. k. köksrum. Bostadsbristen var svår. Bolaget höll bostäder åt en del ungarlar och jag blev erbjuden att bo i ”Knäppa”, ett par baracker med små rum och fyra man i varje rum.

En äldre arbetskamrat, Engelbert Andersson, hade just byggt ett eget hem och där fick jag bostad på vinden. Men vindsrummet var inte vinterbonat och till ”Knäppa” ville jag inte. Så ville mina anhöriga att jag skulle komma hem igen.

Arbetsledningen vid Öfalla lovade samma arbete, som jag haft tidigare. Och så blev det på nytt Heroulds Elektriska Stål.

Drömmen och önskningarna att komma till industrin hade förverkligats. Men verkligheten hade knappast motsvarat förväntningarna. Det upplevda hade dock gett ett säkert motiv för organisationssträvanden. Det började en tid med flitiga mötesbesök, diskussioner, försäljning av Stormklockan och broschyrer.

Som jag redan berättat, fanns det ingen fackförening på platsen. Det diskuterades bland oss yngre, som inte varit med då fackföreningen lades ned efter storstrejken, att man skulle ha en reformistisk eller syndikalistisk fackförening, men det blev ingendera då vi inte fick de äldre med oss.

Skulle man inte pröva på annat arbete, på någon annan plats? Det fanns en längtan till något nytt, något oprövat.

Amerika lekte också i hågen. Dit hade många av mina släktingar, vänner och bekanta emigrerat. Det var brukligt att emigranter sände biljetter och hjälpte över anförvanter.

Jag skrev till min moster Jenny och undrade om jag kunde få hjälp med biljett. — Jo, det skulle nog gå bra. Det var bara att skriva när jag ville komma, så skulle hon sända biljett.

Men praktiska problem kom emellan och hindrade min emigrationsresa. Och kanske det var bäst, tiderna var inte så lysande i Amerika heller.

Då min hustru och jag, gjorde en ”släktresa” till Amerika sommaren 1955, gästade vi min moster Jenny och hennes man Alfred Ericksson i deras hem i Newberry, Michigan. Hon berättade då om de svåra år med kriser och arbetslöshet, som rådde i Amerika vid tiden för min påtänkta resa dit. Hon hade svarat mig att jag skulle få komma — ville inte annat. Men innerst inne önskade hon, att min resa inte skulle bli av, då allting var så osäkert. Och det blev ingen emigration till det stora landet i väster, för min del.

Vi hade kommit in i september och den sedvanliga marknaden i Nora stod för dörren. Noramarknaden var ortens stora, av alla efterlängtnade upplevelse. Alla som kunde skulle till marknaden. Då vilade i regel allt arbete. Till marknaden kom man med hästar och kor, sålde och bytte. Där fanns alla tiders nöjen, cirkus, karusell och skjutbanor, världen största man och mest tatuerade kvinna. Dit reste ungdomen, pojkar och flickor, för att roa sig och ha en trevlig dag. Marknaden var efterlängtnad av alla.

En klubbkamrat Gustaf Nilsson och jag skulle också på marknaden och ha roligt. Men vi hade också andra avsikter. Vi skulle agitera, sälja socialistiska broschyrer och dela ut flygblad. Och kommersen gick bra. Vi diskuterade med alla, som ville höra på, delade ut flygbladen och sålde broschyrer hela dagen. I väntan på tåget för hemresan, fortsatte vi kommersen och agitationen på Nora järnvägsstation.

Några minuter före tågets avgång, kom en poliskonstapel H. Vidén från Örebro, som tjänstgjorde som detektiv på marknaden, och frågade vad vi hade för oss. Han hade gett akt på oss tidigare under dagen och nu kunde det vara nog. Det här måste stadsfiskalen se på. Det kunde bli åtal och straff på sånt här.

Han vinkade till sig ytterligare två konstaplar, Fröroth och Molin, och dessa fick i uppdrag att

föra oss till polisstationen. Vi protesterade. Vi visste, att vi inte överträtt några lagbestämmelser som berättigade polisen att kvarhålla oss. Tåget skulle avgå och något mera tåg, i riktningen hem, gick inte den dagen.

Inför hot att anhållas hade vi bara att följa med till polisstationen. Där fick vi plocka fram de broschyrer och flygblad som fanns kvar, då stadsfiskal Lindesjö kom och det blev förhör. Vi föredrog rubrikerna på flygbladen: Till arbetarklassens kvinnor! ... Tag icke värvning! ... Kamrat, skall du lyda dem?...

Naturligtvis hade vi inte gjort något brottsligt. Vi släpptes sedan stadsfiskalen skrivit en anteckning på biljetterna att vi blivit uppehållna hos polisen.

Men på vår arbetsplats blev det uppståndelse — vi kom ju inte hem förrän följande dag. Någon hade sett att vi hållits kvar av polisen innan tåget skulle gå.

Det fanns de som menade att det gick nog inte för sig att hålla på och agitera. Däremot var det klubbister som ansåg att de skulle resa till Nora och se till att vi blev fria.

För oss blev intermezzot ett bevis på samhällsförtryck, som manade till fortsatt kamp mot klassamhället och polisgodtycke. Polisövergreppet och stadsfiskalsförhöret i Nora refererades i Örebro-Kuriren. Vi hade talat med en lokalredaktör och önskade faktiskt publicitet kring övergreppet. Vi riskerade visserligen att få sparken från vår arbete, men det tog vi med ro.

Vi hade fått löfte om arbete vid ett vägbygge Helgeboda-Bogen nära norska gränsen. Att komma till gränsen mot vårt grannland Norge lockade. Det var ju nästan som att komma till utlandet.

Efter marknadsäventyret i Nora kom vi överens om att sluta fabriksjobbet och ta vägarbetet.

Vägarbetet tog ungefär ett år. Under tiden bodde vi på ett kronatorp, Kilstad, omkring 15 kilometer från närmaste järnvägsstation. Det var lätt att få bostad — det fanns flera ödetorp där jordbruket låg nere. Torpet, där vi bodde, innehöll två rum och kök. I båda rummen fanns öppna spisar. Det fanns gott om bränsle till härliga stockeldsbrasor. Stugan var välbyggd och hemtrevlig.

En halvmil åt väster i vacker omgivning låg den tätbebyggda delen av Helgeboda med välskötta bondgårdar, post, skola och affärer. Vi hade alltså dryga fem kilometer att gå när vi skulle proviantera.

I Helgeboda fanns en I. O. G. T.-loge, ”God Vilja”, i vilken jag blev medlem. Inom den närmaste omgivningen i Eda och Gunnarskogs socknar var det politiska intresset skralt. Men aktiva goodtemplarloger arbetade bra i båda kommunerna. Därför blev logen en verklig ljuspunkt. En skola i smått för sammanträden och möteskultur. Logen hade även ett bibliotek och vi skaffade oss också ett standar. Lokal hade vi gratis i skolan.

Böcker

Sekelskiftets ungdom ute i bygderna hade små möjligheter att få del av kulturens skatter. Den andliga kosten var mycket begränsad.

Från min tidiga barndom kommer jag ihåg några böcker från morfars hem. Där fanns främst Luthers Postilla och psalmboken. Vidare Den heliga Genoveva och hinden, Kristens resa samt drömboken. I grannstugorna var det samma bokfattigdom, i många hem ännu sämre.

Drömböcker fanns nog allmänt. Både flickor och pojkar ville veta vad deras drömmar

betydde, och det lilla häftet kostade endast 25 öre. Särskilt minns jag att flickorna var intresserade. Skojade och hade roligt åt tolkningen av drömvärlden. Man tog det nog inte så allvarligt.

Min morbror, Oscar Spångberg, prenumererade på en tidskrift ”På lediga stunder”, från vilken jag kommer ihåg skildringar om Sherlock Holmes detektivbragder.

Tillsammans med grannfamiljen Karl Andersson prenumererade vi på Nora Stads och Bergslags tidning. Den lästes omväxlande, sparades och när en viss tid gått delades den så att familjerna fick lika många tidningsnummer var. Allers Familje-Journal hörde också till den kulturella veckoransonen under några av sekelskiftets första år.

Jag hade en stark längtan efter böcker. Skolan hade ett litet lånebibliotek, som blev väl utnyttjat. Stadra herrgård hade ett bokskåp på brukskontoret, där man fick välja ut och låna böcker, tidskriften Hvar 8 Dag, historiska berättelser, äventyr och skönlitteratur. Och kontorsherrarna mottog oss mycket vänligt, när vi kom och ville låna. Därför blev det ofta besök och boklån.

Efter en tid kom 25-öres böckerna med möjligheten att få små boksamlingar. Arbetarorganisationerna och nykterhetsrörelsen startade lånebibliotek även ute på den avlägsna landsbygden. Inom föreningarna försökte man, ofta med framgång, att bilda amatörsällskap för teater, då den nya Folkets-Hus dramatiken framfördes. Denna skulle bilda grund till ny och bättre konst mot den grova bondkomik, som resande sällskap uppförde när de ibland gästade landsbygden.

De nya trevande försöken kanske rent konstnärligt inte fyllde så högt ställda anspråk. Men de öppnade blicken för teater och konst och blev en drivkraft för större krav på kultur.

Inom Goodtemplarlogen arbetade vi ritualmässigt, med noggrann uppläsning av de i instruktionsboken förekomna anvisningarna och med högtidlig ceremoni vid intagning av nya medlemmar.

I ungdomsklubben hade vi friare mötesordning. Men den allmänna regeln i loger och klubbar gick ut på god möteskultur, efter ibland kvartalsvis i förväg utarbetade program med debatter, festliga inslag, utflykter och besök hos närliggande organisationer.

Sången fyllde en verklig uppgift inom alla ideella och politiska organisationer dessa genombrottsår. Vid varje möte förekom sång. I logen sjöng man ofta:

Så samlas vi ånyo här
till trofast kamp och id
Att föra ut vårt sköna verk
för nykterhet och frid.
Förbrödring är vårt lösenord
och kärleken vår tolk.
Vårt mål, att kring vår jord få se
ett fritt och lyckligt folk.

Ungdomsklubbarna öppnade sina sammanträden med i regel sången

Fram i arbetets här och fram i ungdomens led
under röda standar — om ditt hjärta det är med
Vill du känna dig ung — och vill du kämpa dig fri
här är frihetens skara — och de unga äro vi.

Där i sång vi gå fram — och där vi storma fram till strid
 för den ärliges id — skall gry en ljusare tid.
 Vi gå fram som en vår då alla bojor brista loss —
 Vi ha sol, vi ha sång — vi ha segertro med oss.

Arbetarkommuner och fackföreningar öppnade också ofta sina sammanträden med sång. Där valde man Arbetets söner, Marseljäsen och Internationalen. Med den senare sången hade man en stark känsla av samhörighet i vetskap att arbetarna över hela världen sjöng:

Upp trälär uti alla stater
 som hungern bojor lagt uppå.
 Det dånar uti rättens krater
 snart skall uppbrottets timma slå ...

Sången lyfte, sporrade och gav vision av seger för den gemensamma parollen: Frihet, jämlikhet och broderskap.

Den unisona sången blev vapen, sköld och segertro för oss och stärkte känslan av gemensam medverkan och sammanhållning.

När jag 1913 första gången kom till Charlottenberg mötte jag Nils Nilsson, (Börjesnirsch). Han hälsade med ett ”får jag sälja en Stormklocka”.

Jo, visst. Jag säljer Stormklockan hemma i Kortfors. — Har ni en socialdemokratisk klubb här?

— Nej, det fanns ingen klubb här, just nu. Intresset är inte så stort. Men Stormklockan går fint.

Det fanns ingen klubb och ingen arbetarekommun. En verdandiloge och en IOGT-loge förde en tynande tillvaro. Goodtemplarna hade en livskraftig ungdomsloge. Verdandilogen lades ned och medlemmarna gick in i goodtemplarlogen. Genom sammanslagningen blev det fart på arbetet.

Nils Nilsson arbetade på tobaksfabriken. Han var en säker representant för socialdemokratin och nykterhetsrörelsen.

Några månader efter vårt sammanträffande bildade vi en socialdemokratisk arbetarekommun.

Nils Nilsson fortsatte med att sälja Stormklockan och vi blev snart tillräckligt många intresserade för att sätta liv i den sedan något år vilande socialdemokratiska ungdomsklubben.

Svensk-norska gränsen, som skiljde de båda länderna, brukade vi kalla föreningsbandet mellan de båda broderfolken. I samband med ett besök hos en IOGT-loge i Norge, kom vi på tågresan överens om att ta upp arbetet i Socialdemokratiska ungdomsklubben i Charlottenberg. Det fanns en vacker fana kvar efter den nedlagda klubben och det fanns halvmeterstora affischer. Lokal hade vi gratis i det gamla primitiva Folkets Hus. Klubben fick god anslutning.

Internationell solidaritet inom arbetarklassen och kampen mot militarismen var ofta debattämnen och ansågs nästan som två sidor av samma sak. Strider om syndikalism, reformism, socialdemokrati, anarkism eller ungsocialism hade jag ännu inte mött på annat sätt än som rika möjligheter att välja den organisation som bäst passade.

Jag ansåg att det kunde finnas plats för olik tänkande om man var enig om huvudlinjerna och framtidsmålet.

Böcker av Tolstoj och Krapotkin gav sympatier för deras strävan. Berta von Suttners bok ”Ned med vapnen” stärkte min avsky mot krig och militarism.

Men det gavs ut böcker av svenska författare med upplysning om klassamhället, nationalismen och militarismens väsen. I en bok av Karl Liebknecht hade Per Albin Hansson medarbetat med ett avsnitt på 10 sidor om militarismen i Sverige. Rickard Sändlers arbete Samhället sådant det är, gav oss en inblick i samhällets klassuppdelning. Ernst Wigforss gav oss de första grunderna till marxismens teorier i sin bok Materialistisk historieuppfattning. Under redaktion av Zeth Höglund, Hannes Sköld och Fredrik Ström utgav Frams Förlag Det befästa fattighuset. Boken fick en strykande åtgång. Den såldes i 40.000 ex. på några månader. På Holmströms Förlag utgav Albert Jensen Världskriget och proletariatet. Den hade som underrubrik För Soldaten i arbetarblusen och Arbetaren i soldatrocken, som med få ord sammanfattade innehållet i den 104 sidor stora broschyren.

Samma år utkom på Frams förlag en bok, Det militära försvaret. För och emot, ett referat av en debatt till vilken de socialdemokratiska kommunernas samorganisation i Stockholm inbjudit både motståndare och meningsfränder.

Inledningsföredragen hölls av Fredrik Ström för socialdemokraterna och av Sven Hedin som särskild inbjuden. Övriga refererade deltagare var K. P. Arnoldsson, Rut Gustafsson, Z. Höglund, Emil Larsson, Sigvard Cruse, Axel Nilsson och Ivar Starckenberg. Debatten hölls på ett mycket högt plan. Broschyren blev en verklig tillgång för fredsdebatterna ute i klubbarna.

Den nya litteraturen, organisationsarbetet, tidnings- och broschyrförsäljning med åtföljande debatter och samtal gav livet ett nytt meningsfyllt innehåll.

Mönstring och världskrig

År 1914 kom kungörelse om värnpliktsutbildning för två årsklasser födda 1893-1894, som tilldelades respektive beteckningar 1914 ä. och 1914 y.

Jag placerades på infanteriet i Karlstad. Och i dagboken antecknade jag ”mönstring till mördarskolan för utbildning till krig”. Sedan fann jag beteckningen riktig. Vi fick bokstavligt lära oss döda människor. Anteckningen om utbildning för krig var nog mera en känslomässig, trotsig reaktion inför den avskydda värnplikten. Vi trodde inte på krig. Det skulle i så fall mötas av revolution. Arbetarrörelsen var beredd i alla länder. Internationalen, som allvarligt räknade med krigsfara, som en följd av ekonomiska motsättningar, hade allt från första kongressen behandlat kampen mot rustningarna och krig. Kongresserna räknade allvarligt med krigsfara men ansåg att motsättningar skulle lösas genom fredliga överenskommelser och skiljedom. Som yttersta medel skulle kriget hindras genom storstrejk eller revolution, vilket innebar början till ett nytt samhällssystem och en fredlig värld. De väldiga summor av energi och pengar som slukas av rustningar och krig skulle användas för civilisationens framsteg för alla folk.

För att garantera utförandet av dessa åtgärder uppmanades arbetarpartierna att genom överenskommelser få till stånd gemensamma aktioner för att förhindra krigsutbrott.

I valet mellan krig och revolution måste — förklarade kongresserna — den internationella arbetarrörelsen välja revolutionens väg.

Genom vårt medlemskap i socialdemokratiska partiet tillhörde vi den internationella arbetarrörelsen. Internationalen, den kraft som lovat förhindra kriget. Med ungdomlig hänförelse trodde jag på allvaret i kongressresolutionerna. Genom Internationalen skulle freden

räddas åt mänskligheten.

Den 2 augusti 1914 var första världskriget ett blodigt faktum. De flesta, som deltagit i de internationella kongresserna hade blivit nationalister. Och i parlamenten röstade den överväldigande majoriteten för högre militäraanslag.

Vi var många socialdemokrater, som betraktade detta som förräderi. Med världskrigets första kanonsalvor dödades II Internationalen. Idéer kan dock inte dödas av kanoner. Vi väntade och hoppades att arbetarklassen genom revolutionär resning skulle göra slut på kriget — trots allt!

I Sverige arbetade Svenska Freds- och skiljedomsföreningen. På svensk-norska gränsen, vid Eda, reste föreningen 1914 ett fredsmonument till minne av hundraårig fred mellan de två broderländerna. Monumentet invigdes den 14 augusti under storartad anslutning från båda länderna. Här fanns förhoppning och fredsvilja. Här fanns framtidslöfte manifesterad i monumentets i granit graverade text:

”Hädanefter är krig mellan skandinaviska länder omöjligt” samt med norsk text:

”Norske og Svenske fredsvenner reiste dette monument
aar 1914 med takk for hundreaarig fred”.

I december 1914 blev jag arbetslös och använde tiden till en kurs från Hermods Korrespondensinstitut.

Julhelgen kom ett erbjudande om arbete med rivning av ett par milor på kronoskogen mot gränsen till Gunnarskog. Vi skulle börja arbetet fjärdedag jul och arbetet beräknades pågå en vecka. Nyårsnatten måste vi fira med att vaka vid milan i skogen. Betalningen skulle bli kost och 15 kronor. Inte var det så värst lockande. Men varför inte återuppliva minnen från tidigare liknande jobb vid mila och kolkoja. Vi kom överens om erbjudandet.

Vi var tre man som började rivningen och nyårsnatten vakade vi i kolkojan. Den snötyngda skogen runt omkring skapade vinterstämning. På kojans öppna härd hade vi en flammande brasa, som spred värme och ljus över våra granrisbäddar. Med prat och historier vid en varm kopp kaffe invigde vi det nya året 1915.

I mars inställde vi oss i Karlstad för värnplikt vid Värmlands infanteriregemente. Jag hade sedan några veckor haft påssjuka med besvärlig inflammation. Jag var på bättringsvägen men fortfarande sjuk. Provinsialläkaren skrev ett sjukintyg som skulle lämnas till regementsläkaren. Denne tittade på intyget och kastade en hastig blick på mig och sade att det var bra nu, jag behövde ej sjukskrivas utan vara litet försiktig bara.

Vi utrustades med kronans blå uniformer, som var både lagade och urblekta, efter att under lång tid ha använts av tidigare årskullar.

Infanteriet hade fått ny uniform med trevligare snitt, som dock inte fick bäras annat vid permissioner. De gamla plaggen skulle slitas ut — i och för sig lovvärt — men begagnad som helgdagsdräkt gav den ett stänk av löje åt bäraren. Byte av plagg skulle ske snabbt. Om inte passande persedlar fanns nu så kunde det klaras med byte senare.

Egentligen företedde vi närmast en komisk anblick när kompaniet ställde upp med sina slitna uniformer, för små eller för stora och med — i regel — för stora skor, klackjärnsförsedda, grova och bastanta. Permissionsuniformerna skulle vi få senare, när vi lärt oss hälsa godkänt militäriskt. Inför söndagen blev vi kommenderade för skurning och rengörning av logementen och på söndagen kommenderade att delta i gudstjänsten i domkyrkan. Vi företedde nog en syn för gudar när vi klampade in i kyrkan med våra klumpiga skor och nerslitna uniformer utan

passform, som mera lämpade sig för skurning och renhållning än för kyrkobesök.

När det led emot sommaren fick vi flytta ut i tält. Det var emellertid ganska kyligt och jag ådrog mig en kraftig öroninflammation och kom in på regementets sjukhus för några veckor och fick försaka permissionen midsommarhelgen, som man längtat efter.

Kriget ute i Europa medförde förlängd tjänst på hösten och extra inkallelse följande år. Regementet skulle utbilda krigare. Gjorde det kanske. Men många fick sitt fosterländska sinne justerat och förvandlades till antimilitarister, kanske främst beroende på befälens förmåga att skapa olust i alla sammanhang.

Det var god jordmån för antimilitaristisk agitation. Jag delade ut antimilitaristiska flygblad, sålde fredsbroschyrer och socialdemokratiska ungdomsförbundets fredsmärke — det brutna geväret. Einar Ljungbergs antimilitaristiska katekes hade en strykande åtgång.

Men så en dag kommer en kamrat med andan i halsen inrusande i logementet och viskar till mig, att kompanichefen funnit en antimilitarisk katekes på sitt arbetsbord. Här var goda råd dyra. I skåpet hade jag åtskilliga ”katekeser” och märken, och jag befarade på goda grunder att det skulle bli logementsvisitation.

Jag var ”sjukskriven i kvarter” och sålunda befriad från tjänst, men hade rätt att vistas inom kasernområdet och rätt att besöka soldathemmet som låg utanför inhägnaden.

En kamrat, som hade befordrats till reservkorpral, tog hand om de ”brutna gevärsmärkena”. Och katekesen stuvade jag samman under uniformsrocken och lyckades smita ut i stan till en klubbist, som jobbade på sin fars tryckeri, vilken tog hand om dem.

Med en viss oroskänsla stegade jag in på 5:te kompaniet då någon ropade mitt namn och nummer. Det var kompanichefen. Han kom just ut från expeditionen och i handen hade han den ”antimilitaristiska katekesen”.

Tag gjorde honnör och svarade: Ja, major. Han visade mig broschyren och frågade, om jag visste vem fan som lägger sånt här djävulskap på kompaniexpedition. Frågan var ju ”hyggligt” ställd och naturligtvis visste jag inte vem det kunde vara.

Efter en stund kom plutonchefen löjtnant Odén och en furir för visitation av mitt skåp. De plockade fram diverse litteratur och tidningar. Där fanns Stormklockan, Brand och Socialdemokraten. Där fanns en bok om Lasalle och där fanns Det befästa fattighuset.

Odén log skadeglatt när han triumferande konstaterade: Det här ser inte så konservativt ut!

Nej, det höll jag med om. Men det var klart att jag hade socialdemokratiska tidningar. Jag trodde inte det var förbud att läsa sina egna tidningar och förvara dem inlåsta i skåpet. Lasalles skrifter hade man ju rätt att läsa och de fanns på biblioteken.

Nå, vad säger Spångberg om det här då? Han tog broschyren Det befästa fattighuset med dess underrubrik ”Antimilitaristisk och socialistisk handbok”. Så läste han rubriken ”Kapitalets världspolitik” och fortsatte: ”Inte en man, inte ett öre! Under denna lösen går den internationella socialdemokratin i humanitetens, det ekonomiska förnuftets och folkfrihetens namn till storms mot den brottsliga dårskap, mot den förbrytelse mot mänskligheten som heter militarismen”.

Det låg ett märke i boken och han frågade spydigt om jag kommit dit med studierna. — Ja, löjtnant.

Han läste: ”Få länder i världen ha en mera skön och storslagen natur än Sverige. Leende stiger

ur Östersjön det skånska landskapet, längst i söder, en enda stor trädgård, doftande av rosor och frukter. Den ena idyllen avlöser den andra. Slott ligga vid slott, park vid park. Vindruvan mognar och valnöten blommar. Himlen är ljus blå, solen är stark, jorden är fet och välsignad”.

Med ett ”vi ha nog för i dag, vi träffas igen”, lämnade Odén logementet.

Jag stuvade in mina skrifter i skåpet. Efter några dar började försäljningen på nytt. Kamraterna på kompaniet var solidariska, ingen skvallrade fast alla visste vem som var vem.

Löjtnant Odén spanade efter försäljaren. Pojkarna frågades ut. Men de visste ingenting. Intresset för broschyrer och märken steg och snart hade nästan varenda man på kompaniet både ”katekesen” och det ”brutna geväret”.

Någon tid efter skåpvisitationen stötte jag samman med löjtnant Odén i kompaniets korridor. Han ville ha ett förtroligt samtal. Nu var han vänligheten själv. Jo, det var de här skrifterna. Han hade haft litet detektivarbete och trodde nu att det kunde inte vara någon annan som spred de här sakerna. Odén ville nu ha bekräftelse på sina detektivanlag, och gav sitt hedersord på att han inte under några förhållanden komme att ange mig om jag kunde medge att han gissat rätt.

Det hela kändes obehagligt — menade Odén allvar eller inte? Det blev ett långt samtal om socialism och solidaritet, om klubbarbete och historisk kunskap, om heder och tystnadslöfte.

Till sist fick han min bekräftelse på att hans detektivanlag lett honom rätt och vem som spritt den försvarsfientliga litteraturen.

Löjtnant Odén höll sitt löfte. Sedermera i tiden blev han direktör för Stadshotellet i Karlstad, vi råkades ibland och erinrade varandra om den gemensamma hemligheten från regementet.

Efter några veckors stenarbeten hösten 1915 fick jag anställning vid Eda glasbruk. Det var omkring 7 kilometer till ar betsplatsen. Vi var inne i december och det kom rikliga snöfall. Vägen låg igensnöad varje morgon.

I hyttan fick jag jobb som glasbärare. Glaset lastades i en stor låda och bars till härdugnen, sliperiet och packsalen. Den långa, ständigt igensnöade vägen och det tunga arbetet blev så slitsamt att man ville komma bort ifrån det så snart något annat yppade sig.

Eljest var det trivsamt på glasbruket. Radikal, rakryggad arbetarstam, fackförening, arbetarkommun och goodtemplarloge. Där lärde jag känna Hans Morfält. En av brukets omtalade arbetsledare i fackförening och loge, vaken kommunalpolitiker, som också blev riksdagsman i början av 20-talet.

Men snön ändrade min nya yrkesbana. Järnvägen fick mycket besvärligt med snön, som måste forslas bort från bangården. Det behövdes tillfällig arbetskraft och en järnvägsman — kamrat från arbetarekommunen — gav mig tips om att söka jobb som kanske kunde leda till fast anställning i framtiden.

Någon betänketid behövdes inte. Att komma till Statens järnvägar var något många knappast vågade drömma om på den tiden. Som så många gånger tidigare blev det slumpen som avgjorde var man fastnade i ett jobb. Efter snöskottningen på bangården blev det extra arbete i lokstallarna, som efter något år ledde fram till ordinarie anställning med konstitutorial som vagns- och stallkarl vid Statens järnvägar.

Tillfällig personal fick inte medlemskap i Järnvägsmannaförbundet, men redan fastare

anställning som aspirant medgav förbundet rätt till inträde, som för mig inträffade 1916.

Snart var jag med i styrelsen för fackföreningen och valdes 1918 som ombud till järnvägsmannaförbundets kongress. 1920 blev jag ordförande i avdelningen.

Ordinarie anställning vid Statens Järnvägar var en framtidsdröm. Fast anställning, sjukdagar, semester och slutligen pension gav en personlig trygghet tillvaro. Nyligen hade jag fått sparken av en trävarufabrikör för att ha agiterat för en facklig organisation.

Det var också något av en önskedröm, som nu blev verklighet. Nu var det slut på flackandet efter arbete, och den orosfyllda längtan efter något annat. Bara det att ha ett fast arbete, att ha anställning i statligt företag gjorde tillvaron ljusare. Och att sedan ha rätt att bli medlem i den förening man önskade, var ju något man kämpat för och det kändes som ett steg framåt.

Nu skulle man väl vara rustad för kommande kamp. Medlemskap i socialdemokratiska partiet, ungdomsförbundet, fackföreningen, goodtemplarlogen och kooperativa förbundet. Som ivrig mötesdeltagare blev det snart styrelseuppdrag, uppdrag för tidningar och som ombud till konferenser och kongresser.

Men idyllen grumlades av kriget som följdes av motsättningar inom arbetarrörelsen och socialdemokratiska partierna i alla länder. Fredsvänner och radikala socialister förföljdes i varje land. Från krigförande länder kom meddelanden att krigsvägrare straffats med fängelse eller avrättats.

Den krigsaktivistiska vågen nådde även vårt land. Som ledare och talare på en fredskongress i Stockholm 1916, under parollen fred till varje pris, dömdes Z. Höglund, Ivan Oljelund och Erik Hedén till hårda fängelsestraff. Domarna väckte en storm av förbittring inom hela arbetarrörelsen. Även flera liberala tidningar sjöng ut sin mening om rättslöshet. Processen betecknades som "en svensk Dreyfusskandal" och gav i alla sina övertramp material för vårt fredsarbete.

Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen och en talrik opinion av äldre kända partikamrater fördömde öppet de partivänner ute i Europa som brutit mot Internationalens beslut och givit sig i nationalismens och militarismens våld.

Meningsmotsättningarna i militärfrågan ledde fram till en politisk splittring av alla länders socialdemokratiska partier.

Här startade socialdemokratiska vänsterriktningen en egen tidning, Politiken, som utkom med tre nummer i veckan. Namnet ändrades sedan till Folkets Dagblad. Bland initiativtagarna fanns många partikamrater, som vi unga socialdemokrater brukade lyssna till. Där fanns Carl Lindhagen, C. N. Carlesson, Fabian Månsson, Karl Kilbom, Z. Höglund, Fredrik Ström, Ivar Wennerström, Carl Winberg, Elof Lindberg, Kata Dalström, Ture Nerman, H. F. Spaak, Einar Ljungberg m. fl., alla med färg och idealitet.

Den socialdemokratiska oppositionen hade nu en huvudstadstidning och kunde följa partidebatterna hemma samt händelser och motsättningar från olika länder.

Ryska revolutionen hälsades först med glädje av hela svenska arbetarrörelsen.

Emigranter av skilda politiska meningsriktningar vände åter till Ryssland, varvid en del tog vägen genom vårt land.

En kväll, då socialdemokratiska ungdomsklubben hade möte i Charlottenbergs Folkets hus, fick vi oväntat besök av en grupp emigranter, som kommit med tåget från Norge för ge-

nomresa till Ryssland. De presenterade sig som majoritetsriktning — bolsjeviker — inom ryska socialdemokratin, och skulle tillsammans med en stor grupp som stannat kvar på järnvägsstationen om några timmar fortsätta vidare. De hade gått ut för att se på samhället och nu slumpade det sig så att de kommit till Folkets Hus och vårt möte. De berättade att de en längre tid levat i landsflykt och det kändes befriande för dem att nu få återvända till sitt land.

Vi hade inga möjligheter att vidtaga några extra anordningar med förplägnad för våra långväga gäster. Men den ömsesidiga hjärtligheten blev inte mindre för det.

Vi förklarade för dem vår sammankomst, berättade hur vi arbetade i klubben, visade vår fana, klubbfotografier o. s. v. Det blev ett improviserat samkväm med samtal, musik av en rysk kvinnlig kamrat och sånger på ryska och svenska.

Vi följde våra ryska vänner ned till järnvägsstationen där den övriga delen av gruppen var samlad. Mycket folk från platsen hade också infunnit sig. Det blev sånger, Internationalen och Marseljäsen, på varandras olika språk. Och med leven för den ryska revolutionens seger vinkade vi adjö till de ryska emigranterna, som fortsatte sin färd mot kommande öden.

Fredspropaganda och partisprängning

Medan kriget rasade ute i Europa, bedrev Socialdemokratiska Ungdomsförbundet en intensiv fredspropaganda, som vann gensvar även hos socialister i krigförande länder. Socialistisk opposition från olika länder, som samlats till kongress i Zimmervald, utvecklades till en internationell organisation som även höll kongress i Stockholm. I Tyskland bildades en oppositionell socialistisk organisation, Spartacus, som fick sitt namn efter den legendariske ledaren för slavupproret i Rom.

Spartacus blev samtidigt i ett enda ord en samlande paroll i kampen för socialism och fred. Även svenska författare och skaldar skrev hyllningsdikter och kampsånger till samling i Spartacus anda.

Krig mot kriget hette det i en internationell fredsparoll. Under parollen Krig mot kriget organiserade Ungdomsförbundet en landsomfattande fredskampanj. För att ge tyngd och uppmärksamhet åt kampanjen skulle samtliga möten hållas samma dag.

I förberedelserna ingick därför att alla klubbar, som så kunde, skulle anlita egna talarkrafter.

Som ordförande i vår ungdomsklubb fick jag styrelsen med på att ordna möte med egen talare. Vi skulle se till att det blev reklam.

Inom klubben hade vi en medlem, kooperativa handelsföreståndaren Frans Amman, som jag ansåg skulle hålla föredraget. Han brukade ha anföranden på nykterhetsmöten och i kooperativa sammanhang, hade gott anseende och var omtyckt. Vi kunde räkna med publik.

Det gick lätt att få mötet med på förslaget om egen talare.

Och så skulle talare väljas. Så värtaligt som möjligt framhöll jag Ånmans lämplighet. Men nu sprack mina beräkningar. Ånman, som också varit med på beslutet, hade inte ett ögonblick tänkt sig som talare vid det offentliga mötet. Nej, menade han, och föreslog mig. Nu var det min tur att förklara att det hade jag aldrig föreställt mig. Nå, det blev två förslag och votering och så blev jag med alla röster vald till talare mot min protest. Så stort nederlag i en votering har jag inte tidigare varit med om.

Visst hade jag många gånger önskat att kunna hålla föredrag så inte fattades det god vilja. Men, nu var det något som snörde till i bröstet inför ansvaret och det var en mycket be-

tänksam yngling som den kvällen, efter att ha fått uppdraget att hålla fredsföredrag, gick hem från klubbmötet.

Det blev ett par veckors arbete varje fristund med föredraget. Jag skulle tala omkring en halv timme och började med att räkna ut hur många blad jag måste ha. Ett blad tre minuter, alltså måste jag ha minst tio manusblad.

Jag hade gott om fredsbroschyrer och antimilitaristisk litteratur. Jag skrev ned egna funderingar och citat. Så här hade jag inte tidigare tänkt att det skulle gå till att arbeta ut föredrag. Det såg ju så lätt ut då man lyssnade till en talare.

Så kom dagen för fredsmötet. Programmet upptog unison sång, musik och föredrag. Vi tog inträdesavgift. Nog var det med blandade känslor jag gick till Folkets Hus. Nervös för att inte lyckas. På telefonstolpar och väggar satt affischer som med stor stil ropade ut talarens namn. Jag var både nervös, generad och stolt.

Reklamen hade lyckats och vi fick en talrik publik.

Så kom min premiär som mötestalare. Föredraget kunde jag utantill. När jag slutat — och helst önskat försvinna — kom en äldre man, Olof Vestman, fram till mig och tackade för föredraget. Det är annat nu, sa han, än i min ungdom. Klubbarna är allt en bra skola.

Ungdomsklubbens många intresserade och aktiva medlemmar arbetade med tilltalande program. Det ordnades föredrag och offentliga fester där klubben medverkade med egen amatörteater. Den stod som värd vid kamratfester då många av Värmlands övriga klubbar och föreningar från vårt broderland Norge samlades för rådplägning. Från Kongsvinger kom bl. a. redaktören för tidningen Glomdalen, W. Carlsen, som med patos deltog i debatter och även läste egna dikter.

Vår klubb gästade i sin tur kamraterna på norska sidan. Det förekom alltid föredrag i något aktuellt ämne, debatter i viktiga frågor, musik och sång.

Därute i de krigförande länderna rådde nöd och förödelse. Svälten stod för dörren även i våra länder. Arbetarrörelsen hade många och stora gemensamma problem att diskutera.

Dessa sammankomster på bägge sidor om Kölen medförde ett gott kamratskap och kontakter, som sedan underlättade gemensamt arbete över gränsen i allvarliga situationer.

Fredsmonumentet vid gränsen blev på 20-talet en välbesökt mötes- och festplats för norsk och svensk befolkning. Där kunde man lyssna till populära talare såsom Martin Tranmael, Olav Scheflo och Axel Zackariasen från Norge. Lindhagen, Kata Dalström, C. N. Carlesson, Hinke Bergegren och Carl Winberg från vårt land.

Ibland medverkade naturligtvis talarkrafter från det egna länet, och jag hade förtroendet att några gånger tala vid gränsmöten.

Alla dessa möten blev lyckade och samlade tusentals deltagare. Det fordrades dock ett drygt och omfattande förarbete. Ibland ordnades extratåg från Oslo på norsk, och från Arvika på svensk sida. Det gällde också att få det hela att gå ihop ekonomiskt, vilket även lyckades.

I Politikens första nummer som utkom den 27 april 1917 fanns en artikel av Z. Höglund skriven från fängelsecellen på Långholmen:

”Ett äga vi som är värt mer än millioner: Vår ungdom och vår okuvliga brinnande segervilja, detta den socialdemokratiska ungdomens medfödda gudagåva och outtröttliga kapital.”

Z. Höglund kunde entusiasmera, var en ungdomens hänförelse. Ungdomsförbundet stod på den socialdemokratiska vänstersidan. Vi som var med i ungdomsklubbarna var säkrade för vänsterriktningen och menade att partiprogrammet måste vara kompassen i arbetet och att internationella överenskommelser måste hållas. Vår kamp gick ut på att både riva ned och bygga upp. Ned med tronen, svärdet, altaret och penningpåsen. Den som bröt mot denna vittomfattande klassiska paroll var inte socialdemokrat. Så enkelt och klart såg vi problemet ute i klubbarna.

Ordföranden i den arbetarkommun, där jag var medlem, var brantingtrogen. Vi hade åtskilliga sammandrabbningar både privat och på kommunmöten. När partiet sprängdes 1917 och det nya Socialdemokratiska Vänsterpartiet bildades vid kongressen den 13 maj 1917 var ställningen för min politiska hemvist klar. Jag tvekade inte ett ögonblick och tänkte inte på konsekvenserna av två socialdemokratiska partier. Jag var ordförande i socialdemokratiska ungdomsklubben och vi hade klara linjer.

De brantingtrogna hade majoritet i arbetarkommunen och vi gjorde inga större ansträngningar att få dem med i det nya partiet. I stället lämnade vi kommunen och bildade en socialdemokratisk vänsterkommun. I allmänhet begagnades sedan beteckningen högersocialister respektive vänstersocialister.

De medlemmar som blev kvar i gamla partiet anslöt sig till Arbetarkommunen i Eda glasbruk och kommunen, som jag varit med att bilda 1914, lades ned och ströks ur partiregistret.

Redan vid halvårsskiftet var socialdemokratiska vänsterkommunen i arbete. En oväntad hjälp i arbetet fick vi, då en stationsskrivare Gunnar Thorstenson, som vi trodde sympatiserade med de borgerliga, kom till vår vänsterkommun. Efter många politiska sammandrabbningar med en av hans vänner, bankkamrer H. Lindqvist, var ”Tor” färdig med de borgerliga. Arbetade ut ett föredrag och inbjöd till debatt i Folkets Hus, som den gången fyllde lokalen med intresserad publik. Talaren uppehöll sig vid jordpolitiken och jordrätten, arbetsfri inkomst contra samhällsägande. Anförelsen blev en besk uppgörelse med vännerna i det borgerliga läget, och en deklaration om samhörighet med vänstersocialismens idéer och mål.

Det var ovanligt på mindre platser att ”högre” tjänstemän anslöt sig till socialdemokraterna. Thorstenson kom sedan att medverka i partiarbete och partipress.

Vid Thorstensons föredrag medverkade en student, Sixten von Gegerfeldt, med uppläsning av egen dikt, ”Fredens land”. Innehållet får representeras av diktens första vers:

Jag vet ett land bortom svält och strid
där vårsolen evigt lyser,
där allt är lycka och munter id,
där vargen mot lammet myser.
Där vandrar mänskorna hand i hand
i Lyckans röda land.

Det blev med tiden mera av kamp i Gegerfeldts dikter. Redan 1918 då världen fick uppleva revolutionen i Ryssland skildrade han och skrev dikter vari det nya Ryssland hyllades.

Då Folkets Dagblad senare annonserade efter en journalist ville Gegerfeldt ha en rekommendation av mig. Han fick den och anställdes i tidningens redaktion för en tid.

Gegerfeldt fångades helt av sina revolutionära drömmar. Han reste till Ryssland, blev sovjetmedborgare och fick anställning i ryska radions svenska avdelning. Strök bort von och kallade

sig Georgevitch.

Under rysk-finska vinterkriget blev han känd i hela Sverige, då han i sina radiokommentarer om kriget retade många med sin överdrivna ironi och hånfulla jargong.

Nu hade vi alltså två socialdemokratiska partier. Ute i landet och på arbetsplatser märktes det bäst i debatter, samtal och prenumerantvärvning. Rent praktiskt hade vi lokalt inte så mycket att slåss om, att det motiverade en partiklyvning. Men klyvningen var ett faktum och den som ville vara med hade att välja sida. För många var detta svårt nog. Jag minns, hur man under något år framöver träffade medlemmar i vänstersocialistiska ungdomsklubbar, som även tillhörde gamla socialdemokratiska partiet och som hade svårt att avgöra var de politiskt hörde hemma

I fackföreningar, nykterhetsloger och på det kommunalpolitiska planet kände vi vid tiden för första partisplittningen inga motsättningar på min hemort. Vi arbetade gemensamt i folkbildningsorganisationer, biblioteksrörelsen, Folkets husföreningen.

Men centralt gick den politiska stridens vågor höga och det förde oss med i samma kamp, om orsaken till kriget och krisen, och om vad som hade skett om arbetarrörelsen stått enig i Internationalens anda och mening. I dessa frågor kände vi vänstersocialister oss säkra, kände att vi hade valt rätt sida.

Till Socialdemokratiska Vänsterpartiet kom en elit av socialister med marxistisk grundåskådning. Det kom också folk som av olika anledningar var missnöjda med samhället. Och det kom folk som i största allmänhet ville något annat, något nytt, till det bättre. Det blev en verkligt heterogen sammansättning med olika uppfattningar från den paradisiska idyllen, då ”vargen mot lammet myser”, till en skoningslös uppgörelse.

Där fanns revolutionärer som uppfattade världen som en bister verklighet och där fanns Lindhagens humanism. Där fanns paroller som passade in på det brutna gevärets symbol och där fanns också förespråkare för kristligt samförstånd liksom för internationell koncentrerad makt och där fanns många individualister. Marx, Platon, Sokrates, Buddha, Konfutse och Tolstoj hade alla mer eller mindre sina anhängare.

Och — ja vad var man själv i detta på så många ideologier sammansatta parti? Sökare, hatare av klassamhällets alla orättvisor, översitteri, slaveri, fattigdom och rättslöshet. Jag minns hur vi läste, lyssnade och diskuterade. Vi accepterade väl närmast Marx och Engels.

Hjalmar Branting hade skrivit förord till svenska upplagan av Kommunistiska manifestet. Han hade läst det många gånger, skrev han, och för var gång funnit nya värdefulla synpunkter.

Det var vanligt att i debatter citera Marx, som mer eller mindre lästes. Men båda riktningarna bekände sig till marxismen. Och jag har aldrig kommit på idén att Marx feltolkat historietvecklingen med kriser, krig och revolution. Däremot har jag träffat många som feltolkat Marx, utan att ens ha läst hans böcker.

Efter partisprängningen skrev Branting en minnesruna till hundraårsdagen av Karl Marx födelse att liksom ”marxismens grundåskådning bär i sig ett utvecklingsmoment, så är den också, rätt fattad, rebellisk mot varje förstelning till en en gång för alla fastslagen doktrin. Därför har på samma marxistiska grund kunnat hävdas skarpt skiljaktiga meningar om arbetarrörelsens både teori och praktik, och både intransigenta och s. k. revisionistiska riktningar har med full rätt kunnat taga i anspråk mästarens auktoritet, och vad mera är, kunnat visa, att de verkligen sökt följa hans metod. Därför lever också Marxismen i dag som

är med starkare och friskare liv än någonsin”.

Marx teoretiska skrifter är inte någon lättläst litteratur. Marxismens tema om klasskampen blev för många en förankring i en hård verklighet ungefär som man tänker sig religiös tro. Internationalen behövde trohet och sammanhållning, därom fanns inga delade meningar, i det nya partiet. Men trohet och sammanhållning fick inte leda till underkastelse, inte bryta mot frihetsparollen — frihet, jämlikhet och broderskap.

Jag trodde på den nya Internationalen och tvivlade inte på att dess solidaritetskrav kunde förenas med våra kända demonstrationsparoller.

Socialdemokratiska Vänsterpartiet startade även en organisation för barn i skolåldern. Den hade klart politisk strävan.

Som ledare för Barngillet i Charlottenberg valdes jag och en kvinnlig klubbmedlem, Sofia Nilsson. Barngillet fick god anslutning. Fick återkommande anslag från några av platsens fackliga organisationer.

Medverkande vid gillesmötena var bland andra Sixten von Gegerfeldt — då bosatt i Charlottenberg — som höll små upplysande anföranden. Hans hustru Elsa — skådespelerska — tolkade dikter av olika skalders och författare. Min syster Linnea — senare gift med regissör Gustaf Edgren — var god deklamator och bidrog till fina mötesprogram. Varje gillesmedlem fick med varierande uppgifter, korta tal, uppläsning och musik bidra till att göra mötena underhållande och givande.

Barngillesrörelsen hade organisationer runt om i landet. Den hade även egen tidning, som delades ut till varje medlem.

Vid ett möte fick gillet besök av folkskollärare Larsson, som ville ha en inblick i våra arbetsmetoder. Politiskt var Larsson borgerlig, som de flesta lärare den tiden. Han hade emellertid ett gott omdöme och tog sin läraruppgift på allvar.

Hans besök på gillesmötet utföll mycket bra och han sade sig inte ha något emot vårt sätt att arbeta. Att barnen bibringades känslan av ansvar, kamratskap och sammanhållning, ansåg han vara ett gott föredöme.

Så var motståndet — i varje fall det öppna — brutet från det hållet. Det blev bra ungdom och goda samhällsmedborgare av gillesbarnen.

Min kvinnliga kamrat Sofia och jag arbetade bra tillsammans. Vi tillhörde båda goodtemplarlogen, ungdomsklubben och partiet. Vi hade styrelseuppdrag och arbetade i olika kommittéer inom de olika organisationerna. Vi blev goda kamrater och ur kamratskapet växte fram varmare känslor. Vi blev kamrater för livet — vi blev man och hustru — besegrad med borgerlig vigsel sommaren 1921.

Gillet arbetade åtskilliga år. Medlemmarna fick öva mötesteknik som ordförande och att skriva protokoll. De fick stifta bekantskap med första grunderna för möteskultur och demokratiska principer. Gillet skaffade också ett eget standar och deltog i första majdemonstrationer.

Barngillet var en ”förskola” till arbetarrörelsen. Och där återsåg vi en del av dess medlemmar.

Folkbildningsarbete och Brunnsvik

1916 innebar stora förändringar i vår familj då min mor avled i april månad, endast 46 år

gammal. Hon hade varit den främsta sammanhållande kraften inom familjen, som nu splittrades.

Min syster Linnea var då 12 och min bror Sten 15 år. Far ordnade arbete på annat håll och flyttade från platsen.

Linnea, som ännu gick i skolan, fick bo hos en familj i samhället. Sten arbetade på ett sågverk och blev inkvarterad i en annan familj.

Efter fullbordad repetitionsinkallelse vid Värmlands regemente blev jag i tillfälle att hyra en hygglig lägenhet på ett rum och kök som jag möblerade så att vi syskon kunde bo tillsammans ännu något år.

Vi hjälptes åt så gott vi kunde. Min lilla syster var en god hushållerska. Men det var sannerligen inte så lätt att skaffa tillräckligt med mat under den svåra livsmedelsbrist som rådde denna tid.

Många minnen från krigsutbrottet 1914 till början av 20-talet sammanfaller med den svåra livsmedelsbristen. Det var ransoneringstider och så gott som alla förnödenheter och kläder var starkt ransonerade och fick köpas på kuponger. Ibland hjälpte det inte att det fanns kuponger — handlaren hade inget kvar av vissa varor.

Jordbrukarna hade det litet bättre, de hade i regel mjölk och smör och jordbruksprodukter, i alla fall i början av krigsåren. Men sedan Folkhushållningskommissionen 1917 lagt beslag på jordbrukets produkter blev det knappt även för jordbrukarna. De fick visserligen behålla så mycket att deras ranson blev större än för andra konsumenter och försökte nog deklarerera sina tillgångar av spannmål i underkant. Den rätt omfattande försäljningen av handkvarnar, lämpliga för grovmalning av spannmål vittnade om, att det fanns något mer än som öppet kunde sändas till kvarnen. Landsbygden översvämmades också av uppköpare som sökte få litet extra tillskott.

Litet varstans i landet blev det hungerdemonstrationer. I Stockholm synnerligen våldsamma med åtföljande poliskravaller. Folkhushållningskommissionen sände ut föreläsare, som försökte förklara orsakerna till livsmedelsbristen, vad verkan det nu kunde ha. I detta syfte fick vi ett besök av Ossian Håkansson, som höll föreläsning om livsmedelsransonerings nödvändighet.

Vi skulle få ställa frågor. Jag framhöll att talaren kom för att lugna svältande människor med prat, anklagade regeringen och samhället som genom sin politik var orsaken till livsmedelsbristen. De rika har köpt upp stora lager och har det gott när de fattiga svälter. Vi — liksom talaren — vet att det försiggår en omfattande livsmedellexport till Tyskland och att själva kungahuset inte är alldeles oskyldiga i denna livsmedelstransport. Det är denna handel med Tyskland som medfört Englands livsmedelsblockad mot Sverige.

Efter debatten kom Håkansson och hälsade. Han presenterade sig som partikamrat och brukade allmänt kallas Håkan Röde. Just då kom vi inte överens men blev med tiden goda vänner. Håkan Röde hade många strängar på sin lyra. Han blev arkivarie på Folkets Dagblad, var erkänd historieforskare och brukade hålla föreläsningar vid gruppbesök på Nordiska museet. Blev till sist ägare av pensionat Gylleby i Värmland.

Vi som bodde vid norska gränsen kunde konstatera att Norge, som hade sämre ekonomi än Sverige, hade fullt upp med livsmedel. Från gränstrakten i min hembygd brukade vi ofta cykla in till Magnor, ca 14 kilometer från Charlottenberg för att köpa ”kaffe och smörrebröd”. För

det billiga priset av en krona fick man kaffe och till detta så många smörgåsar man kunde förtära. Det var utförselbud på livsmedel i Norge, men om man färdades på cykel från gränstrakten kunde man alltid köpa en liten råglimpa och ett hekto kaffe. Vid tullstationen frågades om man köpt några varor och när man visade upp den lilla brödlimpan och kaffepåsen blev det i regel bara ”ja, de maa reise”.

Men en gång hade en kamrat och jag också köpt var sin tvål, som vi stoppat i byxfickan. Vi hade smutsigt arbete i lokstallarna och ett vedervärdigt tvålsurrogat. Den norska tvålen var av bra kvalitet jämfört med vår. En del norska tulltjänstemän var under första världskriget mycket energiska och satte gärna fast svenskar om det gavs tillfälle.

Det blev oväntad kroppsvisitation och det gick naturligtvis lätt att hitta de båda tvålarna, som hade ett värde av 80 öre. Vi beslogs med försök till olovlig varuutförsel. Tullföreståndaren beklagade, det var ju bara en bagatell och han förstod väl att vi behövde tvålarna. Men han hade skyldighet att ta dem i beslag och för oss blev det 30 kronors böter till Norska Tullverket.

Knappheten på mat blev ett allmänt samtalsämne. Kålrötter var det enda ätbara som kunde köpas oransonerat. Men de var av dålig kvalité och ibland till största delen ruttna.

Brist på tillräcklig näring bröt ned människornas motståndskraft. I svältens spår kom spanska sjukan som skördade många dödsoffer.

Självt angreps jag svårt av spanskan och låg i flera veckor med hög feber och blodupphostningar. Som järnvägsman hade jag fri läkarvård men provinsialläkaren låg samtidigt sjuk och läkarmottagningen var stängd. Jag fick till sist besök av en läkare från Arvika. Han konstaterade sjukdomen, ordinerade emsersalt för gurgling och förtäring. Jag följde ordinationen och frisknade till så småningom.

Arbetarrörelsen och nykterhetsorganisationerna bedrev ett omfattande folkbildningsarbete med studiecirklar, föreläsningar och biblioteksverksamhet.

Många unga, som den tiden fått en mycket bristfällig skolundervisning, längtade efter att få mera av kunskap och kulturens skatter. I kravet på 8 timmars arbetsdag såg vi en möjlighet till folkbildningsarbete. Parollen lydde 8 timmars arbete, 8 timmars vila och 8 timmars fritid.

Det var tröttsamt att efter 10 timmars hårt arbete, ibland utsträckt till 70 timmar i veckan året runt, ha krafter till folkbildningsarbete.

Kunskap är makt var en devis som sporrade många. Vi måste ha makt för att kunna skapa ett bättre samhälle. Vi unga inom organisationerna såg ljusst på våra möjligheter och drömde om goda och snabba resultat. Ett medel trodde vi oss ha i folkbildningsarbetet.

Så startade A.B.F. och studiecirkelarna fick studieplaner i skilda ämnen. Jag ledde studiecirkel i min hemort och valdes till distriktsstudieledare för Värmland i gamla socialdemokratiska ungdomsförbundet samtidigt med dess namnförändring till kommunistiska ungdomsförbundet.

På en IOGT-konferens hade jag valts till kretsstudieledare för västra Värmlands kretsloger. För att med framgång ha skött denna befattning fick jag i årsberättelsen en särskild eloge av distriktstudieledaren Carl Axelsson — stadsbibliotekarie i Filipstad. På en senare konferens kom man underfund med att en kretsstudieledare måste ha kretslogegrad. IOGT har nämligen olika grader. Dessa är frivilliga men förutsattes som villkor för vissa uppdrag. Jag var principiellt emot denna uppdelning och vägrade att alls ta någon grad. Därmed blev jag

stadgeenligt olämplig som studieledare inom goodtemplarorden.

Medlemmarna i olika organisationer träffades i föreläsningföreningarna som vanligtvis valde ämnen som lämpade sig för studiecirkelarna. Studiecirkelarna erhöll stats- och landstingsanslag för inköp av böcker, vilka blev samlade i bibliotek. Så skapades över hela landet små centra för ljus och kunskap.

Goodtemplarordens tidning Reformatorn började 1915 utge en bilaga ”Studiecirkelarna”. Starten skedde mitt under det första världskriget. Men så här såg vi mot framtiden enligt några rader ur Studiecirkelarnas första nummer i sept. 1915: ”Bildningsmedlen i folkets hand, bildningsarbetet ett folkets eget arbete är också studiecirkelarnas lösen. Livet får innehåll, intresselösheten och den till rusets skenliv stapplande dådlösheten ge vika, spriten förlorar sin starkaste lockelse för ungdomen, och nykterhetskampen föres snabbt till fullständig seger.”

Utvecklingen gick ju litet annorlunda än vi trodde. Nykterhetsrörelsen blev dock på åtskilliga platser en banbrytare för andra organisationer. Och iden om nykterhets- och folkbildningsarbete har säkert för många gett tillvaron ett rikare innehåll.

Exempel på hur ett bibliotek växer fram kan jag ta från min hemort. Och jag har funnit att det var ungefär lika på andra platser.

Det började i socialdemokratiska ungdomsklubben, där Frans Ånman föreslog att vi skulle ordna en bokauktion för att få en liten boksamling genom inrop och provision från auktionen.

Så kom det lilla biblioteket till stånd. Böckerna förvarades i Ånmans bostad där han skötte om utlåningen på obestämda tider.

Efter något år blev det ombyte av bibliotekarie och klubben valde då Nils Nilsson. Boksamlingen flyttades över till hans bostad och han skötte utlåningen under en del år. Bibliotekarien brukade få ersättning för eventuella utgifter, exempelvis porto. Någon ersättning för arbetet förekom inte. Men en fördel följde alltid. Bibliotekarien hade alltid böckerna till hands i sin bostad, och kunde välja och läsa efter behag.

När Nils Nilsson tröttnade på utlåningen blev det min tur att övertaga biblioteksjobbet. Böckerna fick plats i mitt bokskåp. Och utlåningen skedde efter traditionell metod med obestämda utlåningstider. Läslusten hos allmänheten steg och bokutlåningen ökade. När låntagaren återlämnade böckerna blev det ofta samtal om dess innehåll, värde och olika författare.

Snart gick det inte längre att ha biblioteket i privatbostad med obestämda tider. Från min bostad flyttades biblioteket till Folkets hus. En katalog över boksamlingen med en omfattande förteckning av socialistisk och allmänpolitisk litteratur bär vittnesbörd om studieverksamhetens inriktning denna tid. Naturligtvis fanns det skönlitteratur och andra böcker, men den politiska och socialistiska litteraturen dominerade.

Efter något år var det min tur att avgå och fick som efterträdare Rickard Lindberg, som några år skötte biblioteket vars bokbestånd växte i hastig takt.

Det kan vara intressant att nämna att de här fyra uppräknade bibliotekarierna varit medlemmar både i goodtemplarorden och gamla socialdemokratiska ungdomsförbundet.

Biblioteksutlåningen fortsatte som tidigare och nästa bibliotekarie blev folkskollärare Arne Yttergren. Och nu börjar vi skönja den nya tiden för denna verksamhet. Biblioteken sammanfördes, organisationerna överlämnade sina boksamlingar till det gemensamma biblioteket, som med filialer nu omfattar hela kommunen.

Som många andra funderade jag på en folkhögskolekurs. Och jag studerade och tittade på olika prospekt. Då jag läste tioårsberättelsen 1906-1916 från Brunnsviks Folkhögskola var saken klar. Dit måste jag komma. En ansökan att få komma med på 1918 års kurs kom för sent. Men jag välkomnades till följande år. Jag sökte järnvägsmannaförbundets stöd för ledighet och erhöll inte bara detta utan också förbundets stipendium på 600 kronor.

Stipendiet klarade mina ekonomiska bekymmer för kursen. Att jag fick stipendiet som erkännande för fackföreningsarbete glädde mig särskilt.

Brunnsvikstiden fyllde alla förväntningar och blev en innehållsrik och stimulerande upplevelse.

Rektor Gunnäs var en idealisk ledare för ungdom som brukade söka sig till Brunnsvik. Jag minns med tacksamhet honom och övriga lärare, Yngve Hugo samt Eva och Niklas Bergius.

Brunnsvikstiden blev samtidigt både arbete och vila. Här gavs inga betyg, fanns ingen tävlan att uppnå poäng men en allmän iver att hinna med så mycket som möjligt, föreläsningar, studiecirkelarbete, debatter, utflykter, lek och gruppbesök hos lärare. Och till detta ett kamratskap och en sammanhållning som aldrig grumlades.

Sången satte också sin prägel på Brunnsvikstiden. Morgonsamlingen började med sång. Måltiderna började eller slutade med sång. Samkväm och utflykter likaså. Naturligtvis var sången självklar när skalderna kom på besök. Och skolan fick ofta besök av skalder. Dan Andersson dök upp ibland med sin luta, Harry Blomberg besökte skolan allt som ofta. Bertil Straal kom och tog in på Brunnsvik några veckor. Och så hade vi Karl-Erik Forsslund, Storgårdens skald och författare. Karl-Erik Forsslund var stämningmänniska. Ibland sprakande radikal och optimist, ibland deprimerad pessimist. Hans hyllning till Vitfinland tolkades som ett depressionsfall. Eleverna besökte Storgården som tidigare och mottogs av fru Fejan, som alltid lika glad och vänlig välkomnade oss och tog emot skolans elever till en pratstund framför den öppna brasan.

Forsslund med sina förtjänster och brister kommer man att minnas som den främsta initiativtagaren till Brunnsviks Folkhögskola, som tillsammans med den intelligande L.O.-skolan blivit en folkbildningens högborg.

Ny international

Den nya Internationalen bildades i Moskva 2-6 mars 1919.

Internationalens första program fick naturligtvis sin prägel av det rådande världsläget och av läget i Ryssland. I programmet, som vi genom particalen fick till alla vänstersocialistiska organisationer, proklamerades proletariats diktatur och statsmaktens förintande. Där poängterades att ”utan detta mål förverkligas är den sanna demokratin, d. v. s. jämlikheten och friheten, något ouppnåeligt”.

Proletariats diktatur som en övergång till socialismen och statsmaktens förintande hade vi mött tidigare i den marxistiska litteraturen. I denna tid av krig och revolutioner och med det ryska exemplet mottogs programmet som ett uttryck för världsläget och godtogs av samtliga vänstersocialistiska partier.

Nu hade vi åter en International. Vi diskuterade dess betydelse. Men vi hade två politiska arbetarpartier och meningarna blev delade. För oss som ansett Andra Internationalens förintande som en socialistisk världskatastrof var den nya Internationalen självklart ett

framsteg som vi triumferande konstaterade.

Jag har inget minne av några strider bland vänstersocialisterna kring Internationalens första kongressbeslut. Men det kom tider då mycket blev annorlunda.

Kommunistiska Internationalen sammankallade en ny kongress i Moskva 1920. Huvudfrågorna var de 21 teserna, villkoren för medlemskap i Internationalen samt skyldighet för alla anslutna partier att antaga beteckningen kommunistiska partiet.

Om dessa villkor blev det en bitter kamp inom partiet, som ledde till en utbrytning av Wennerströmarna, som 1921 bildade ett nytt parti som en kort tid fortsatte en verksamhet under vänstersocialistisk partibeteckning, men redan 1922 återgick till socialdemokraterna.

Striden om de 21 teserna påverkade dock inte valrörelsen för vänstersocialisterna år 1920. Landet var uppdelat i mindre valkretsområde.

För första gången kandiderade jag vid ett val och hade placerats som första namn på partiets valsedel i Värmlands västra valkrets. Övriga kandidater: lantbrukare Albin Andersson, Hammar, Värmlandsbro, snickare Olof Nilsson, Högboda, pianoarbetare Ferdinand Lundberg, Arvika, lantbrukare Oskar Johansson, As, Charlottenberg och Anders Petter Andersson, Edsvalla.

Min presentation i tidningen blir redovisning av föreningsuppdrag: ”Studieledare i V:a Värmlands kretsloge av I.O.G.T. Barn Gillesledare och studieledare för Värml. distrikt av soc.-dem. ungdomsförbund. Ordf. och korr. sekr. i Vänsterkommun. Ordf. och korr. sekr. i Svenska järnvägsmannaförbundets avd. Bibliotekarie i Charlottenbergs arbetarbibliotek. Medlem i Folketshusföreningen och revisor i Koop. föreningen Edamo. Har vidare för de olika föreningarna varit kongressombud, revisormedlem i kommittéer o. s. v.”

Riksdagskandidaterna skulle ut på föredrag, särskilt de som stod först på valsedlarna. För en nybörjare blev det jobbigt värre att skriva ett föredrag. För skriva var nödvändigt. Att tala fritt ur hjärtat var inte tänkbart.

Kalixtus Nordström, ordförande i Vänstersocialistiska Partidistriktet, var en entusiastisk och skicklig organisatör. Vi måste ha en bil för en valturné. Röda bilen drog publik. Alltså blev det Västra Sveriges Röda bil som kännetecknade vår turné. 42 platser korn med i planen, som skulle avverkas på 13 dagar.

I uppropet till organisationerna meddelades att avgiften för varje möte var 40 kronor. Talare på bilen var riksdagsmannakandidaten Aug. Spångberg, ekonomichef Viktor Ek, faktor Magnus Ekenberg, redaktör John Bohlin, redaktör Rickard Fjelstad och partidistriktordf. Kalixtus Nordström.

Så började Värmlands Rödabilturné. På affischerna illustrerades med en bil i full fart, och förkunnade med fetstil föredrag av ”riksdagsmannakandidaten” Aug. Spångberg.

Ett par möten fick ställas in därför att affischerna kommit bort eller rivits ned och ingen visste om att det skulle bli något föredrag eller möte. Men i regel blev det välbesökta hus där bilen färdades fram. Ofta fick vi debatter, då publiken delade upp sig för den ena eller andra riktningen. Erfarenheten visar att det oftast blev heta strider mellan olika fraktioner. Striden mellan socialdemokrater och vänstersocialister utgör en bekräftelse på hur politiska debatter mellan partier, som nyligen tillhört samma organisation, kan utvecklas till personliga angrepp, där frågan om heder och ära sättes på spel. Både i debatter och tidningspress blev det angrepp och meningsutbyten, som vida översteg saklighetens gräns. Men debatterna drog folk och då

gällde det för båda riktningarna att få majoritet för något uttalande, vari motståndarpartiets politik kritiserades och bedömdes.

Mina första sammandrabbningar hade jag med ombudsman Gösta Lind i några debatter, vilka de olika partitidningarna refererade som betydande segrar var och en för sin riktning.

I tidningar och föredrag varnades motståndarna för att kasta bort rösterna på vänster-socialisterna. Vid valet 1917 fattades det emellertid bara ett par röster för vänstersocialisternas kandidat i norra Värmland.

John Bohlin var därför optimist då han förde pennan i Nya Värmland och menade, att det fanns utsikter till både ett eller flera mandat.

1920 års val resulterade i nederlag för arbetarpartierna. Socialdemokraternas representation minskades från 86 till 75 och vänstersocialisternas från 11 till 7.

Under valturnén försågs tidningen med resebrev varje vecka. Det blev noggranna uppgifter om anslutningen till möten, kollekt och litteraturförsäljning. Det var skildringar om förhållanden på platser vi besökte, arbetslöner, dåliga bostäder och andra missförhållanden.

Det blev också skildringar om bilen och vägarna. Bilen var ett problem med reparationer varje dag. Dåliga bilringar, strejkande motor och okunniga reparatörer återkom ofta i resebreven liksom hur vi i branta backar måste kliva ur och hjälpa till med att skjuta på bilen. Men det fanns humor och en ljus optimism i skildringarna och dessa blev en god stimulans i valarbetet.

De värmländska vägarna var besvärliga och man fick fara försiktigt fram på mindre trafikerade vägar för att inte oroa mötande körkarlar eller skrämja hästar i sken. Det var ovanligt med bilar på landsbygden denna tid och man fick vara beredd på överraskningar, men vi var aldrig utsatta för något olyckstillbud.

I stället blev det ibland episoder med snudd av humor. Vi mötte en dag en postkörare som, uppskrämd av mötet med bilen, började rycka och slita i tömmarna samt hojta. Vår chaufför försökte med: Ta det lugnt, farbror, ta det lugnt — hästen är ju inte rädd. Men körsvennen bara skrek nervöst och ilsket: Känner ni inte lagen, känner ni inte lagen!

Jag kan i detta sammanhang återge en dråplig historia från den tid bilen ännu var en sensation ute i bygderna. Bernhard Eriksson, Grängesberg, klädd i en tjock, yvig björnskinnpäls, kom i sin öppna och höga Ford till en avlägsen bygd. Han mötte ett gammalt par, som ledde en ko, vilken vettskrämd av bilen slet sig lös och kesade iväg. Gumman och gubben flydde också av vägen. Gubben antrade en gårdesgård med lyckat resultat, men för gumman gick det sämre. Hon fastnade i gårdesgården med sina långa kjolar och blev hängande. Bernhard Eriksson, som alltid var snäll och hjälpsam, skyndade efter och fram till gumman med ett beklagande: Kära mor då, kära mor! Gumman, som dödsförskräckt trodde att den lede själv var på jakt efter henne, bad med jämmerlig, bevekande röst: Snälla herr Fan, ta mig inte, ta mig inte.

Valet 1921 och partisprängning

Genom 1919 års författningsändringar erhöll kvinnorna politisk rösträtt år 1921, och en del rösträttstreck bortföll. Optimistiska kommunister i Värmland räknade med att erövra ett riksdagsmandat vid det kommande valet.

För distriktkongressen som skulle fastställa valsedel gällde det främst att enas om första namnet. Flera hade kandiderat på första plats i föregående års val. Redaktör John Bohlin, Karlstad, föreslog mig som första namn. Det var en överraskning Jag hade inte haft en tanke

på att komma först på den nya länsvalsedeln. Ville över huvudtaget inte. Jag föreslog därför Bohlin och talade varmt för att han skulle placeras som första namn. Han var äldre, var god talare och som Nya Värmlands redaktör väl känd i hela länet. Vi diskuterade mot egna och för varandras kandidatur.

Det blev slutet votering om valsedeln. Bohlins förslag segrade och jag blev placerad som första namn.

Nygifta sedan ett par dagar reste jag och min hustru på bröllopsresa till Danmark med uppehåll i Helsingör, Hilleröd och Köpenhamn. Det ”yndige” Danmark var som vackrast i julisommaren och Köpenhamn hade mycket att bjuda på. Vi besökte närliggande platser med Hamlets grav och Ofelias källa och åkte efter häst genom vackra, gröna bokskogar. Vi besökte flera gånger det gamla slottet Christiansborg, dess lummiga park med blommor och de ”klippede häcke”, lyssnande till klockspelet från tornuret i stilla sommarkvällar och alltsamman blev ljusa minnen som dröjt sig kvar från vår första gemensamma resa.

Så kom valrörelsen. Distriktstyrelsen beslöt en Rödabiltturné, jag skulle bli huvudtalare och på lediga stunder knåpade jag med mitt valföredrag. Min tjänst vid Statens Järnvägar innebar hårt arbete i lokstallarna så det blev en arbetsam tid. En riksdagskandidat fick under 20-talet sannerligen vara beredd på hårda tag med debatter när helst det föll en motståndare in att ta ett nappatag. Och det blev många debatter och meningsutbyten.

Jag hade räknat med att hålla mitt första föredrag i samband med en planlagd turné. Men en dag kom ett telefonsamtal från Hagfors. Högern hade där ordnat ett möte med föredrag av Astrid Cleve von Euler. Det bjöds på debatt och nu meddelade våra valarbetare i Hagfors att jag skulle möta upp. Och det var bara att inställa sig som debattör.

Vårt partifolk i Hagfors med C. J. Nilsson i spetsen hade legat i för att få publik och hade lyckats.

Astrid von Euler fick tala för en publik som till trängsel fyllde lokalen. Hon talade varmt för högerns politik och så började en debatt som inpå småtimmarna slutade med att högermötets ordförande bekymrat talade över den nya tiden men hoppades att Gud skulle bevara oss alla. Jag replikerade att högern får vända sig till vem de vill. Vi tänkte i varje fall pröva våra krafter mot högern i avsikt att hemföra en första seger i kommande val. Högermötet blev en succé för oss och stärkte min självkänsla inför den stundande valkampen.

1921 års valrörelse gick i ovisshetens tecken. Valmansgårderna hade mer än fördubblats och valkretsindelningen medförde ökade möjligheter för småpartierna. Angreppen mot vänstersocialisterna och kommunisterna blev mattare än tidigare år. Debatterna färre och i regel bara ett föredrag om vardagarna. Men en söndag måste jag hålla sex föredrag enligt följande plan: Sunnemo kl. 11 fm., Torsby-Backa kl. 1 em., Stjärnfors kl. 3 em., Edebäck kl. 5 em., Råda kl. 6.30 em., Sörby kl. 8 em.

När vi dagen före valet summerade intrycken från valrörelsen, tippade vi ett mandat för vårt parti. Men vem skulle förlusten gå ut över, de borgerliga eller socialdemokraterna?

I Nya Värmland skrev John Bohlin dagen före valet, att valmännen vid föregående val ”varnats för att rösta med oss, det är bortkastade röster, har man sagt.

Nu gäller ej detta. Vi gå nu med samma partibeteckning. Varje röst med vår sedel kommer sålunda också socialdemokraterna till godo. Varje röst med oss räknas tillsammans med deras när det gäller partibeteckningen.

Arbetarna ha nu ett gott tillfälle att visa att de vilja ha den politiska kursen ändrad mera åt vänster, även när det gäller soc.-dem. politik. De ha ofta klandrat den, nu ges ett tillfälle till att praktiskt visa vad de vilja. Och detta utan att det helas väl på minsta sätt äventyras. Kom ihåg, att Arbetarpartiet är gemensam partibeteckning för alla arbetare. Inga bortkastade röster således.”

Arbetarpartiets framgång i Värmland överträffade alla förväntningar. Med säker röstmarginal ökade Arbetarpartiet från fyra till fem mandat varav vårt parti lade beslag på tredje.

När röstresultatet var klart fick jag ett telegram.

— Gratulerar till segern. Värmland främst. Z. Höglund.

I Värmlands Folkblad skaldade den kända signaturen Lunk.

Efter fem hela dagar och åtskilliga flera
bekymmer för K. B. får jag gratulera
Er samtliga tio, som valdes i går
till att lagstifta hemskt under nästa vår.
Det blev mycket bra resultat av det hela
fast Vägsjöforsaren ej torde dela
den glädje som strålar på land och i stad.
Men ingen som Spångberg, kan känna sig glad.
Välkommen då, Spångberg, när samhället kallar
herr riksdagsmannen från vagnar och stallar!

För hela landet medförde valet en stark förskjutning åt vänster. De borgerliga partierna förlorade sammanlagt 24 mandat. Socialdemokraterna ökade från 75 till 93, vänstersocialisterna fick 6 och kommunisterna 7 mandat.

De borgerliga hade emellertid fortfarande majoritet. Men det var en politisk klyfta mellan Lindmans höger samt August Ljunggren och Raul Hamiltons liberala falang, som under alla förhållanden skulle ha omöjliggjort ett enat borgerligt block.

Socialdemokraterna var nu riksdagens största parti och därmed tillträdde åter en socialdemokratisk regering med Hjalmar Branting som statsminister.

Debut i riksdagen

Riksdagshuset är massivt och pampigt. Jag har träffat vänner som varit på besök i Stockholm och gärna velat se riksdagen men tvekat inför byggnadens mäktiga fasad. Säkert har många bara sett riksdagshuset utvändigt innan de kommer dit som nyvalda riksdagsmän. Mina kunskaper om riksdagen i funktion och riksdagens arbetsätt var givetvis mycket begränsade.

Efter valet hade jag visserligen köpt Sveriges grundlag. Men nog kan grundlagarna, riksdagsordningen och regeringsformen sätta myror i huvudet på den som aldrig tidigare haft ett offentligt uppdrag. Man visste ju inte då hur litet man inom riksdagen kräver av nyvalda riksdagsmän.

Jag såg nog inte heller ut som en riktig riksdagsman för vaktmästaren i porten frågade efter ärendet och om det fanns biljett. — Nej, biljett har jag inte men jag har fullmakt som riksdagsman. — Aha, det var ju bättre upp. Ja, välkommen då, det är bara att kliva på, två trappor upp till vänster så ligger Andra kammaren till höger. Och där blev jag visad min plats på värmlandsbänken.

Jag var yngst i riksdagen. Min bänkkamrat A. P. Gustafsson, högerman från Orebro, var bland de äldsta. Han hade kommit till riksdagen redan 1886. Sju år innan jag var född.

Vi hälsade, jag sade herr Gustafsson, men det gick nu inte alls. Han sa mej att här är alla du med varandra, det är gammal tradition. Här är alla lika, det är bara i talarstolen man säger herr till varandra.

På slaget 11 stiger ålderspresidenten Erik Åkerlund till talmansstolen, slår klubban i bordet — ledamöterna i kammaren reser sig — och hälsar i ett kort tal oss välkomna och förklarar 1922 års riksdag öppnad. Därpå uppropas kammarens ledamöter, vice talmän och sekreterare väljes och därmed är dagens sammanträde slut.

Nästa dag följer riksdagens högtidiga öppnande i rikssalen på slottet. Enligt föreskrift skall riksdagsmännen vara klädda i stor högtidsdräkt, herrarna i frack med eventuella ordnar. Omgiven av en hel stab av rikets högsta ämbetsmän, guldgalonerade och ordensprydda, läser kungen sitt trontal. Riksdagsmännen sitter iklädda överrockar och galoscher på träbänkar nere i salen och hör på. De som stannade i riksdagshuset får trontalet tryckt redan innan kungen läst upp det.

Jag föredrog att stanna, tyckte inte om kungen, hade ingen frack och ville väl också demonstrera republikanskt sinnelag. Det blev en princip. Jag kom aldrig att delta i denna uppvisning av kunglighet, militarism och undersåtlig vördnad.

Vi var sju man i vår partigrupp. Karl Kilbom, Verner Karlsson i Grängesberg, Viktor Herou, Helmer Molander, Robert Samuelsson och jag var nyvalda, J. P. Dahlén hade kommit till riksdagen 1920. Så hade vi Carl Winberg i första kammaren, där han var gammal i garden. Med vår grupp infördes kommunistiska partibeteckningen för första gången i riksdagen. Men alla hade vi för bara några år sedan som aktiva medlemmar tillhört socialdemokratiska partiet.

Hur skulle det gå med tre socialistiska partier i riksdagen? Socialdemokraterna hade regeringsmakten men i riksdagen hade de borgerliga majoritet.

Det såg inte lovande ut. Men hur skulle en liten grupp göra sig gällande. Vi väntade oss inte några parlamentariska framgångar men tog riksdagsarbetet på fullt allvar, som om man skulle kunna nå resultat. Det var ekonomisk depressionstid med skriande samhällsorättvisor. Vi var optimister och hoppades att vår insats skulle bidra till ändrade förhållanden. Vi betraktade inte vårt parlamentariska arbete enbart som radikala demonstrationer, vilket nog rätt allmänt ansågs som gruppens främsta uppgift.

Vi märkte så småningom hur sällan riksdagsmotioner bifalles varifrån de än kommer, men hur de ändå till sist kan medföra resultat.

Inom det kommunalpolitiska området förekom ofta samarbete trots olika uppfattningar om vägen till socialismen. Och det var ju inte särskilt eftersträvanvärt att agera partisplittrare. Skulle man inte från början få någon kontakt och pratats vid om dessa ting?

Kilbom skulle som gruppordförande höra med Bernhard Eriksson, ledaren för socialdemokratiska gruppen i andra kammaren. Bernhard Eriksson var med på noterna. Och det blev under flera år samarbete vid utskottsval varigenom alla i vår grupp fick placering.

Bernhard Eriksson vakade sedan noga över att kommunisterna deltog när valen företogs med partibetecknade valsedlar. Med tiden blev det centrala uppgörelser om gemensamma listor varigenom kommunisterna utestängdes. Under senare årtionden har inga kommunister fått utskottsplacering.

Riksdagsarbetet brukar i offentliga utredningar redovisas i antal sammanträden, timmar och minuter. Jag har redan berättat om uppropet och riksdagens högtidliga öppnande. Det blir helt missvisande om man ingenting vet om arbetet på fritid. Just då — på fritiden — är det som jobbigast. Nå, andra kan ha andra erfarenheter. Jag vill ingalunda generalisera. Jag har träffat många som haft det — långsamt.

Men för nybörjargruppen 1922 blev det inga fritidsproblem. Vi delade upp ”nådiga luntan” och följande propositioner på gruppens ledamöter, som på kommande sammanträde rapporterade och kom med förslag om vidare befattning med frågorna. Inget skulle ogranskat slinka förbi, så var i alla fall meningen. Långt in på nätterna jobbade vi med motioner och anföranden. Om söndagarna skulle man hålla föredrag eller besöka organisationerna ute i landet.

Fritidsproblem — jag skall berätta en liten historia. Artur Engberg var ecklesiastikminister. En dag kom en järnvägsman till mig och ville ha hjälp för sin son. Han hade fattat ämnet fel i en studentskrivning om fritidsproblem och skrivit om hur man skulle kunna få någon fritid. Jag talade vid Engberg, han var känd för att med gott resultat gripa in i olika sammanhang. Han var mycket förstående och frågan klarades upp, hur det nu gick till.

Nå, hur skulle vi överhuvudtaget få tiden att räcka till. Det var i varje fall mitt problem. Riksdagen brukar ha påskledigt ett par veckor. Då har regeringen i regel kommit med en förnämlig lunta propositioner med motionstidens sista dag omedelbart efter ferien. För många riksdagsmän blev det både läsning, motioner och föredrag.

Jag minns min första påskledighet som riksdagsman. Värmlandsdistriktet hade ordnat en turné på flera dagar med föredrag i Oforsen, Rämnen, Sunnemo, Hagfors, Munkfors och Deje. Fritiden skulle utnyttjas. Riksdagsuppdraget tog egentligen all fritid i anspråk. Man blev trött ibland — förklarligt nog. Men när man ute i bygderna mötte uppoffrande kamrater, som många gånger efter en dags hårt slit i skog eller fabrik ordnade möten, sålde litteratur och agiterade, stärktes man till fortsatt arbete. Det var rätt vanligt att talarna inkvarterades i hemmen. Man visade på det sättet gästfrihet och minskade kostnaderna för organisationerna. Så var det över hela landet. Från Trelleborg i söder och till Kiruna i norr har jag mött stor gästfrihet och fått vänner för livet.

Ibland tog nedlagda organisationer upp arbetet på nytt. Många partikamrater har berättat att de gått med i partiet eller ungdomsförbundet efter någon debatt eller föredrag. Det kunde till och med hända att någon efter debatt med högern tänkt över de sociala förhållandena och övergått till Arbetarpartiet.

Fick en gång bekräftelse därpå i ett brev med ett familjefoto och hälsningen ”minns du när vi diskuterade i Stavnäs. Jag var högerman då. Tack vare den debatten är jag nu 100-procentig socialdemokrat”. — Ibland ordnades speciella värningsmöten. Utrikesminister Torsten Nilsson berättade att han i början på 20-talet gick med i Malmö kommunistiska ungdomsklubb, när jag talade vid ett värningsmöte på Möllevångstorget. Det var hans första organisatoriska kontakt med den politiska arbetarrörelsen.

Många framträdande socialdemokratiska politiker, statsråd, landshövdingar, talmän och riksdagsmän var på 20- och 30-talet med i vänstersocialistiska eller kommunistiska partiet.

Det var folk som en tid gav sina krafter och tro på socialismen. Män, som under partistriderna återvände till socialdemokratiska partiet och där fann uppgifter inom det offentliga livet.

Egentligen är det rätt anmärkningsvärt att på många betydande förtroende- och ämbetsposter finna före detta medlemmar i vänstersocialistiska och kommunistiska partierna. Som lands-

hövdingar finner vi Ivar Wennerström, O. W. Lövgren, Elof Lindberg, Karl J. Olsson och Gustaf Nilsson. Och som talmän i riksdagen Gustaf Nilsson och Patrik Svensson i andra och Axel Strand i första kammaren.

Något politiskt samarbete mellan de tre arbetarpartierna blev det inte. Men åtskilliga motioner fick välvillig behandling i utskotten som ofta föreslog utredning. Med tiden har det blivit åtskilligt kärvare för alla motionärer.

I de stora partierna brukar nyvalda riksdagsmän vänta med anföranden och motioner under första året, ibland under hela 4-årsperioden. För mindre grupper blir det ju annorlunda.

Det första — jungfrutalet — uppmärksammas i allmänhet och brukar därför knytas till någon större fråga. Det blir — om man så vill — ett slags program med framtidsperspektiv. Och visar i viss mån talarens näraliggande intressen.

Inför denna uppmärksamhet känner nog jungfrutalaren i regel något av rampfeber. Det man säger skall tryckas, vem som vill kan när som helst titta efter i riksdagsprotokollen vilken fråga som talaren valt som debattämne. För debatt måste man alltid räkna med. Man försöker naturligtvis verka oberörd men känner det inte så. Jag skall gärna erkänna att nerverna gjort sig påminta både vid första och vid senare anföranden.

Som mitt första anförande valde jag att tala om anslaget till kungahuset, i belysning hur andra grupper i samhället hade det. Inom arbetsmarknaden och i statens verk krävdes lönesänkning. Till kungahuset föreslogs högre anslag. Detta förhållande ville jag brännmärka i följande korta anförande.

”Alla övriga inkomsttagares löner sjunka. Vid statens olika verk göras indragningar, man permitterar eller avskedar personalen, och de fl vara glada, om de kan erhålla annat arbete ... När man ser den nöd och de svårigheter, som här möta oss överallt, måste man fråga sig, om det kan vara förnuftigt att över huvud hålla sig med en sådan lyx, som kungadömet är. Då ständigt nödvändigheten av att spara framhålles, varför lägger man då inte samma synpunkter även på denna fråga? Det anslag, som utskottet här har tillstyrkt, skulle, om riksdagen bifaller, utgöra ett verkligt hån mot den arbetslösa massan, som man med alla medel vill söka sätta på svältstat. Men oavsett dessa sparsamhetssynpunkter, vilka ju i sin helhet, då det gäller denna anslagstitel, icke kan bli de avgörande, måste man taga även den principiella sidan i betraktande. Jag syftar på den personliga kungamakten. Här har förut vid flera riksdagar framhållits, att den medför ganska ringa praktiskt gagn, men däremot flera olägenheter för vårt nuvarande samhällsliv, och redan ur den synpunkten borde man rösta avslag på hela huvudtiteln ... Av rent principiella skäl och med stöd av sparsamhetssynpunkter yrkas avslag på nu föreliggande punkt.”

— Ivar Wennerström instämde i avslagsyrkandet och framhöll bl. a. . . . ”Nu var det händelsen föregående år, och då höjde man de ordinarie anslagen (till kungahuset) med ungefär 25 procent, och det förefaller mig, som om denna höjning, vilken tagit form av förstärkningsanslag, är sådan, att den bör kännas som en utmaning för stora delar av Sveriges arbetslösa befolkning. När vi kanske om någon timme ha att behandla arbetslöshetsanslaget och finna, att staten av ekonomiska skäl tvingas nöja sig med att av 140.000 arbetslösa lämna 50 Vo alltså 60-70.000 utan hjälp, då är det uppenbart, att man här borde iaktta största möjliga sparsamhet.”

Propositionen bifölls i andra kammaren med 163 röster mot 31, som tillföll mitt avslagsyrkande.

Republikfrågan

Vår riksdagsgrupp beslöt ta upp republikfrågan, och det föll på min lott att utarbeta en motion till 1924 års riksdag med principiella synpunkter och yrkande om att riksdagen måtte uttala sig för avskaffande av den ärftliga kungamakten och införande av republik samt hos regeringen begära förslag till de ändringar i grundlagen, som på grund av detta beslut erfordras.

Motionstiden för grundlagar var då 40 dagar men jag hade motionen klar första gruppsammanträdet vid riksdagens början. Vi lät också en republikintresserad jurist, Set Silow, se igenom motionen.

Jag skall ge några glimtar kring republikfrågans öde under min tid i riksdagen.

I motion år 1924 betecknade vi den ärftliga kungamakten som en kvarleva från en lägre utvecklingsperiod i mänsklighetens historia. ”Den har väl som mycket annat, under tidigare skeden, haft en uppgift att fylla, men det har gått med denna som med en hel del andra institutioner, den har icke försvunnit på samma gång som dess uppgift fyllts.

I varje fall torde det väl få anses, att monarkin i allmänhet och den ärftliga isynnerhet icke längre passar för en tid, då den allmänna folkupplysningen har framkallat en åskådning, som anser det naturligt och riktigast, att till innehavare av såsom viktigare ansedda poster utses den eller de, som för uppdraget ifråga visa sig mest kvalificerade.

På intet område anser man det riktigt och naturligt, att ett ämbete eller ett förtroendeuppdrag skall gå i arv från föräldrar till barn. Systemet ärftlig kungamakt är en parodi på styrelse. Det kan förutbestämma barn och dårar till styresmän för folk och stater.

Vårt eget lands regentlängd ger flera bevis härpå, samtidigt som den även visar, att ärftlig kungamakt kan vara ärftlig endast till en tid, varefter successionsordningen måste brytas. Detta kom till synes genast vid den ärftliga kungamaktens införande här i Sverige. Den förste tronföljaren, Erik XIV blev avsatt och avrättad. Hans son, bröstarvingen Gustaf, blev utesluten och dog i landsflykt. Sidoarvingen Johan III kom till. Men hans ene son, bröstarvingen Sigismund, blev också avsatt, och hans son, Johan av Östergötland, blev nödgad avsäga sig krona, två gånger, först till förmån för farbrodern Carl IX, sedan för kusinen Gustav II Adolf. Kristina ärvde kronan, men hade nog förstånd att abdikera, och så gick Vasaätten ut och utan att Gustav Vasas successionsordning kunnat regelrätt tillämpas. Det var arvriket på papperet, men ett välförstått intresse fortfor att begagna valprincipen, väljande den för tillfället dugligaste. Och detta alltid med Folkets (Ständernas) goda mening. Liknande ingripanden upprepades som bekant senast vid Gustav IV Adolfs avsättning.

Vilken ödesdiger roll monarkerna spelat i samband med krigen, framgår av vårt eget lands historia. Vi ha haft monarker, som visserligen fortfarande för alla ”sanna patrioter” stå som idealtyper, men som, om man betraktar deras gärningar från sunda förnuftets synpunkt, måste anses vara den svenska krigshistoriens största barbarer och folkplågare. Utan att närmare ingå på detta här, kunna vi dock ej underlåta att som exempel nämna Gustav II Adolf och Karl XII.

Vi känna till, hur Gustav II Adolf, döljande sina erövringsintressen under religionens täckmantel, icke drog sig för att draga in Sverige i ödeläggande krig och därmed hopa obeskrivliga lidanden över såväl Sverige som andra länder. Och om Karl XII, de flesta monarkisters och militärens ”hjärte” visar historien, hur rätt Anders Fryxell har, när han om honom bland annat skriver: ”Ingen konung har visat mindre ömhet för svenska folket, och ingen har tillfogat Sverige mer skada.”

Den engelska skriftställaren och politikern Thomas Paine höll redan på 1700-talet en svidande vidräkning med den ärftliga kungamakten och framhöll därvid, att det fordras en viss förmåga för att utföra det enklaste arbete, under det man endast behöver hava en mänsklig skepnad, vara en slags andande automat, för att vara kung. Vi förvånas, skriver han, över att egypterna satte ett stenblock på tronen och kallade det kung. Vi skratta åt hunden Barkouf, som sändes av en asiatisk despot för att styra en av hans provinser. Men dylika monarker äro mindre skadliga och mindre orimliga än dessa, inför vilka hela folket kastar sig i stoftet.

Utvecklingen hos folken har gått och går i den riktningen, att man alltmer övergiver monarkien såsom en antikverad och mot folkens självstyre stridande institution samt övergår till republikansk styrelseform. I några länder, däribland Sverige, har man dock ej haft förmåga eller vilja att följa med utvecklingen, trots att alla skäl tala mot den ärftliga monarkiens bibehållande och bestyrka dess olämplighet och omöjlighet under nuvarande förhållanden. Visserligen är det sant, att man i Sverige utan att formellt ändra författningen blott med monarkens tysta medgivande under senare år börjat försöka tillämpa ett parlamentariskt styrelseskick, så att konungens inflytande därmed minskats, och särskilt från socialdemokratiskt håll har detta förhållande nu åberopats såsom stöd för att republikens införande vore obehövt. För vår del kunna vi icke medgiva, att olägenheterna av monarkien härigenom bortfallit så mycket mindre som inga garantier givas för att icke en vacker dag å tronen uppstiger en fullkomligt undermålig person eller någon, som i övermod söker göra gällande rätten att utöva regeringsmakten i enlighet med regeringsformens bokstavliga bestämmelser. För tillfället kan det väl synas, som om konungens ställning i vissa fall sjunkit ned till dekorationsfigurens, men han har dock i andra fall en ställning och befogenhet, som gör det möjligt för honom att använda sig av en personlig maktutövning, som kan medföra ödesdigra följder för det svenska folket. Ansatser till en dylik personlig maktutövning under senare tid saknas icke, och den Bernadotteska perioden lämnar ett flertal exempel härpå.

En monarks inflytande bland folket och dess åskådningssätt är ej heller så ringa som anhängarna av dekorationsmonarkien förmena. Alltid finns det, särskilt bland de s. k. högre klasserna, åtskilliga kortsynta personer, som betrakta och se upp till kungarna, som om dessa vore högre väsen och på något mystiskt sätt erhållit sin regeringsmyndighet av en högre makt och ej av folket. Uttrycken med guds nåde och i nåder etc. äro ju betecknande härför. Och dock torde ingen upplyst människa kunna numera bestrida, att monarkernas rätt att existera och utöva en myndighet, måste härledas från och är beroende av folkens vilja och medgivande. Det är uteslutande rena bedrägeriet, när man söker inbilla folken, att kungarna hava fått sin makt av guds nåd, och det måste fastslås som en naturlig rätt för folken att, när de så önska och behovet kräver det, återkalla den till monarken givna fullmakten att vara förste statsämbetsmannen i landet.

Även de högsta ämbetsmännen uppträda som kungliga lakejer, varom som bevis kan nämnas, att vid högtidliga tillfällen och fester, justitieråd och regeringsråd paradera jämte hovmän och regementen inför kungligheten och betyga sin undersåtliga vördnad.

För ett folk med den höga kulturståndpunkt som Sveriges borde det kännas förkastligt och förnedrande att finna sig i en sådan parodi på styrelse, som monarkien otvivelaktigt innebär. Det är tillika ett gyckelspel att såsom främsta grundlag längre bibehålla en regeringsform, som icke alls uttrycker den verkliga formen för högsta styrelsemaktens utövning och som i många delar är en död bokstav. Tiden är mogen såväl för monarkiens avskaffande som för grundlagarnas omarbetning.

Majoriteten av riksdagens ledamöter har, om man får döma efter partiprogrammen, förklarar

sig stå på demokratiens grundval. Ett konsekvent tillämpande av demokratiens måste otvivelaktigt nödvändiggöra kungamaktens avskaffande och republikens införande. Alla skäl tala nämligen för en grundlagsändring som avskaffar kungamakten.”

Konstitutionsutskottet avstyrkte motionen utan motivering. Två ledamöter, Ljunggren och Bäckström, anförde i reservation att frågan om republik saknade intresse utanför motionärernas egen krets. Och konstitutionsutskottets ordförande Reuterskiöld ansåg att ”frågan inte kunde behandlas av riksdagen”. Reuterskiöld ansågs som framstående grundlagsexpert men nu blev han ensam om sin tolkning av riksdagens befogenheter.

Socialdemokraterna i utskottet, Larsson i Västerås, Strömberg i Karlstad, G. V. Hansson, Larsén, Engberg, Borg, Karlsson i Vadstena och Fast, reserverade sig med klar deklaration att de tillika med motionären var anhängare av ett republikanskt statsskick och följaktligen instämde i motionens syfte.

Republikdebatten i kammaren blev mycket livlig. Nio talare var i elden med anföranden för och emot. I mitt anförande fann jag ”det underligt om Gustav V inte skulle gå godvilligt sedan riksdagen beslutat” — här avbröt talmannen med kraftigt klubbslag samt anhöll att konungens person ej indrages i debatten. Jag fortsatte halvt replikerande: Ja, herr talman, det är ju möjligt, att man inte får nämna kung Gustavs namn, och jag skall söka låta bli det, men det är närmast han, som nu skulle drabbas av denna reform, varför det kanske må vara förklarligt att man kommer att nämna det.

Artur Engberg framhöll bland annat: ”Antag mina herrar, att vi skulle låta Statens järnvägar ligga i händerna på en viss familj Andersson eller Pettersson och att på grund av denna ärftlighet Statens järnvägar alltjämt skulle förvaltas av denna familj. Varenda människa skulle tycka, att det vore orimligt. Men att statens högsta ämbete skall gå, på grund av ärftlighet, över från den ena till andra oberoende av förutsättningen, oberoende av begåvning, oberoende av intelligensnivå är ändå i själva verket en uppfattning som är ganska orimlig. Den medför också vissa konsekvenser — situationer där denna ärftliga kungamakt gång på gång kan sätta krokben för folkmakten, det behövs inga exempel härpå från Sveriges senare historia, det är en känd sak ändå efter de anföranden som nu hållits kommer min röst att falla för herr Spångbergs motion.”

Vid voteringen bifölls utskottets förslag om avslag med 84 röster mot 53 för bifall, 92 ledamöter avstod från att rösta.

Vi ansåg resultatet som ett gott uttryck för republikanskt samhällsskick.

Frågan om republik eller ärftlig kungamakt återkom några gånger med jämna mellanrum och med samma resultat som 1924.

Under årens lopp, särskilt under valrörelserna, har jag fått många bevis på allmänhetens republikanska intresse.

En och annan hotelse och smädebrev har hamnat i min brevlåda. Men jag har mottagit mångdubbelt fler med sympatiuttalande och tack.

Republikfrågan fick ny aktualitet då Republikanska klubben startades 1955 och Sveriges republikanska förbund i februari 1956. Initiativet togs av studenter vid Stockholm Högskola, Hans Haste, Eva Moberg m. fl. Bland initiativtagarna fanns två namn från riksdagen, Svensson i Ljungskile och Spångberg. Klubben och förbundet fick god press. Den blev bekant både bland allmänheten och hovet.

Bland medlemmar, som jag träffade på klubbmöten i Stockholm, erinrar jag mig bland andra Vilhelm Moberg och hans dotter Eva, Einar Ljungberg (Texas), Ivar Öhman, Karl Eriksson — den gamle socialdemokratiska veteranen, Sten Sjöberg och Hans Haste.

Att det fanns intresse behövde man inte tvivla på. Ute i landet bildades klubbar på olika platser. Det kom brev med förfrågningar om medlemskap.

Republikanska klubben påverkade aktiviteten bland riksdagens republikaner. Året efter republikanska förbundets start, väckte jag, med förtroenderådets godkännande, tillsammans med 23 andra ledamöter en motion om att författningsutredningen skulle åläggas att utreda statschefens ställning i vår kommande konstitution antingen den skall bli monarkisk eller republikansk.

Konstitutionsutskottet delades i tre grupper varav två för avslag och en för bifall till motionen.

Utredningskravet samlade i båda kamrarna 133 röster mot och 156 röster för avslagsyrkandet.

Därmed föll visserligen motionen med 23 rösters övertikt. Men kan dock betraktas som en betydande demonstration för ett republikanskt statskick.

Republikanska förbundets ordförande Sten Sjöberg kunde i förbundets tidning *Republiken* beteckna omröstningsresultatet som mycket tillfredsställande ur förbundets synpunkt.

”Någon liknande manifestation i statskicksfrågan har aldrig någonsin förekommit i vår riksdag. Detsamma kan sägas om den votering som samma år verkställdes i fråga om höjning om anslaget till kungens hovhållning, då inte mindre än 101 riksdagsledamöter genom nejroster eller genom att lägga ner rösterna demonstrerade mot anslagshöjningen.

Den som inte är blind och döv måste konstatera att frågan om förändring av statskicket och därmed sammanhängande problem aldrig någonsin under en tidrymd av två år tilldragit sig ett sådant intresse i vår riksdag.

Aktiviteten i riksdagen är en återspeglning av opinionen ute i folkrörelserna i vårt land.”

Det är troligt att vår nuvarande kung är populär. Och det vore underligt annars med tanke på all reklam i alla tidningar. Och så är han ju — kung. Människor kan bli populära för mindre. Man vill se dem man mycket hört talas om. Men populariteten förklaras närmast av att han inte lägger sig i rikets angelägenheter. Grundlagens bestämmelse att ”Konungen äger att allena styra riket” har inte nämnvärt intresserat honom. Han har ägnat sig åt sina speciella intressen och överlämnat åt den socialdemokratiska regeringen att ”styra riket”. Han har varit lojal — därav hans popularitet.

Men det har inte alltid varit så, vår historia visar annat, och framtiden kan medföra påfrestningar. Demokratien kräver att inga ämbeten gå i arv. Därför är ärftlig monarki oförenlig med en på demokratisk grund byggd statsform.

Arrendatorerna

Jordbrukspolitiken och jordbruksdebatterna har växlat med åren. Bara för något årtionde sedan blomnade småbonde- romantiken som bäst. Under 20-talets lågkonjunktur ställde industrin många arbetslösa på bar backe. Då kunde det vara bra att ha en egen liten gård, menade man, ett par kor, gris och höns. Och den egna täppan med potatis och rotfrukter skulle kunna ge bärgning. Den som satt skuldfri och hade dessa förmåner hade det säkert vad som än skedde. Ja, så resonerades det man och man emellan, så resonerades på arbetsplatserna och i hemmen och likadant resonerade myndigheterna. Ute i landet åkte den legendariska

jordbruksaposteln Rösiö från plats till plats och predikade om den idylliska täppan, de rödmålade husen och om kor som inte bara gav mjölk och kalvar utan dagligen släppte guldklimpar i gödselrännan.

Med regeringens bistånd anlades jordbrukskolonier långt uppe i Norrland. Mossarna däruppe odlades. Det anlades jordbruksbyar i obygderna, som för framtiden skulle ge arbete och bröd.

Fabriksarbetare från mellersta Sverige etablerade sig som kolonister på Norrlands mossmarker.

Staten hjälpte med lån under goda villkor. Och alla trodde att man fått en god lösning både på Norrlands framtid som jordbruksland, småbrukarproblemet och användning för överflödigt arbetskraft från industriområden i övriga delar av landet.

Arrendatorer och åbor ville lösa in sina arrendeställen och bli självägare även på mycket små torp. Jordägandet debatterades livligt. Det blev utredningar om åborätt och inlösnings rätt av arrendegårdar. Bolagen som behövde arbetskraft i skogarna var ovilliga. Arrendatorerna var kontraktsbundna med skyldighet att arbeta åt bolagen. Blev de egna kunde de söka arbete var de ville. Arrendekontrakten utformades av vissa bolag så att areal och arrendering skulle försvåra eller omintetgöra inlösen..

Det förekom att arrendatorer, som brutit jord och själva byggt sina hus, vräktes och ställdes på bar backe, då bolagen sökte tillägna sig deras egendom.

Vid 1922 års riksdag antog riksdagen en ”lag om nyttjanderättshavares rätt att inlösa av dem nyttjad egendom”, en förbättring av 1918 års lag.

I anslutning till propositionen väckte jag en motion om att arrendatorerna skulle få vidgad rätt till inlösen av sina arrendeställen.

I motiveringen hänvisades till bolagens brutala metoder och exempel på vräkning och hot om vräkning.

Bolagen spekulerade emellertid på annat sätt än myndigheterna och svarade med motdrag, i vissa fall med ruinerande verkan för de små torparna.

Under åberopande av delägarskap i byggnader som uppförts av virke vilket tagits på rot i bolagets skog — och som då hade ringa värde — lyckades bolagen med sina juristers hjälp tillägna sig äganderätten. Innehavaren förvandlades till arrendator. Och småbrukare, som hade mer än 4 har jord, påtvingades kontrakt som undantog små fläckar inom området och därmed drog ner det utarrenderade småbruket under 4 har. Ibland blev det vräkningar med förödande resultat. Som exempel vill jag nämna några av de fall jag kom i närmare kontakt med.

En småbrukare, Alfred Bergström i Gustaf Adolfs socken, hade ärvt sitt torp efter sin far. Torpet anlades i slutet av 1700-talet av Bergströms farfars farfar och hade sedan, vilket bekräftades av kyrkoböckerna, gått i arv från far till son. Gamla taxeringslängder, som finnas kvar, visar, att Bergströms förfäder titulerats för ägare, och en gammal kontrabok visar, att då Bergströms far på 1880-talet lät uppföra nya byggnader där uppe, fick han köpa allt byggnadsvirke själv, varför byggnaderna med full rätt måste anses hava varit hans. En gammal kontrabok, som jag gått igenom, visar att han av bolaget köpt bräder, spik, murtegel, lera och dylikt, vilket omvittnar att torparen uppförde och bekostade sina byggnader. Ägaretiteln, som jag nyss nämnde, att Bergströms förfäder haft, försvann emellertid under årens lopp och under femårsperioden 1917/1922 upprättades ett arrendekontrakt mellan bolaget och Bergström, med skyldighet för Bergström till skogsarbete, kolning m. m. Bergström drabbades av någon

olycka och kunde inte fullfölja kontraktet, någon "force majeure" bestämmelse fanns inte angivet. Bolaget stämde för kontraktsbrott och yrkade på vräkning, vilken verkställdes. Den gård, som hans förfäder anlagt och som gått i arv från far till son, och som de brukat i 200 år, togs ifrån arrendatoren.

Bergström dömdes även att betala 2.400 kronor såsom ersättning för utebliven kolning och dessutom att ersätta bolaget rättegångskostnaderna. Och han kastades ut från sin gård, miste allt vad han ägde, hus och hem, kreatur och redskap. Allt vad generationer strävat och arbetat för tog nu bolaget hand om.

Liknande drama höll på att drabba L. J. Bengtsson i hemmanet Bergsäng. Tidningarna uppmärksammade fallet och jag skrev ut en insamlingslista som jag tillsammans med Emil Andersson i Prästbol med gott resultat gjorde insamling i riksdagen. Vi såg till att insamlingsaktionen i riksdagen kom till bolagets och pressens kännedom.

Bengtsson fick en hyggligare uppgörelse än som planerats. Han miste dock äganderätten och förvandlades kontraktsevenligt till arrendator men fick sitta kvar på sitt torp.

Som redan nämnts, delade bolagen egendomar i rutor eller figurer för att få ner den sammanlagda utarrenderade arealen under 4 har. Här ett exempel på paragrafer i ett standardkontrakt som vanligtvis användes: "Arrendekontrakt. Aktiebolaget Edsvalla Bruk, här nedan kallad jordägarn, utarrenderar härmed till Emil Jansson Vålfall, här kallat. arrendatorn på en tid av 5 år från den 14 mars 1929, till den 14 mars 1934, nedan angivna jord och byggnader ... Arrendet omfattar. Jord bestående av fig. nr.1.3.5.6.8.9.10.12.16.17.18.21.22.25. 28,30.31.32.33. och 34. å av Ax. Berggren år 1928, upprättad karta, och utgörande i areal tomt och åker 1,11 har, ängs- och hagmark, 1,13 har.

Byggnader å lägenheten som äro tillräckliga för dess brukande nämligen manbyggnad, ladugård med loge och lador. Matbord, vedskjul och källare.

Härutöver tillhandahåller jordägaren inga åbyggnader eller inrättningar. För egen räkning undantager jordägaren kokhus, ladorna nr. 4. 24. och 29. samt gammal ladugård ... All jakt och djurfångst å det arrenderade området förbehålles jordägaren. Utan dennes tillstånd får egen eller annans hund icke hållas å arrenderade området. Arrendatorn äger ej nyttja det fiske, som hör till det utarrenderade området annorledes än för husbehov. Fisket undantages helt i de vatten, vari särskilda åtgärder vidtagits för dess förbättrande. Även undantages all kräftfångst ... Arrendatorn äger icke rätt att utan jordägarens skriftliga medgivande till en annan upplåta nyttjanderätten till utarrenderade lägenheten vare sig helt eller delvis, att utan jordägarens skriftliga tillstånd under arrendetiden bruka annan jord än detta kontrakt avser. Att in-teckna detta kontrakt. Att låta någon till hans hushåll ej hörande person bosätta sig på det arrenderade området, likasom att hos sig hysa obehöriga ... Jordägaren äger rätt att å det arrenderade området taga och därifrån bortföra virke, torv, grus, sten, malm och dylikt" ...

Torpet Vålfall omfattade 5,43 har men pressades genom figurarrendet ner till 2,24 har.

En egendom i norra Viggen, som omfattade 7,9 har, skars, genom upprutning ner till 3,7 har. En egendom Dorpi på 5,92 har skars ned till 3,55 har. En egendom i Bjurberget på 6,42 har skars ned till 3,70. En egendom i Skallbacken på 4,44 har, skars med samma metod ner med 0,62 har till 3,82 har.

Detta kunde försiggå med myndigheternas goda minne trots den tydliga avsikten att sabotera lagen om inlösningsrätt.

Arbetslöshet och lönesänkningarna på 20- och 30-talet gick naturligtvis även ut över jordbruket genom prissänkningar som följde då konsumenternas köpkraft dalade. Nu började en oroande skuldsättning bland jordbrukarna. Inteckningslån och borgenslån steg till och över skorstenarna. Ett hemman i Eda kommun hade det särskilt besvärligt. En dag fick jag brev och telefon om att fyra hemmansägare stod inför katastrofen att deras egendomar skulle försäljas exekutivt. Auktionen var utlyst att hållas om ett par dagar. En egendom hade skulder som med 1.000 kronor översteg samtliga tillgångar enligt taxerings- och brandförsäkringsvärde. De övrigas skulder närmade sig eller översteg taxeringsvärdet. Samtliga hemmansägare hade gått i borgen för varandra och många av hemmanets jordbrukare hotades av ekonomiska svårigheter eller ruin, om några ruinerades genom exekutiv försäljning.

Jag lyckades snabbt få ett samtal med jordbruksminister Per Edvin Sköld. Sköld var ju känd för att kunna avspisa folk. Men visste man vad man ville och kunde lämna en klar redogörelse utan allt för överflödiga utläggningar kunde man möta sympati och nå snabba resultat. Sköld lyssnade och frågade litet sarkastiskt ”vad skall jag göra åt det då?” — Ringa till länsstyrelsen och hindra försäljningen, naturligtvis. Du är den enda som kan det. Jag känner alla fyra och vet att de är arbetsamma, sparsamma och skötsamma människor. De kommer att klara sig om de får stödlån. Egendomarna är naturligtvis värda mera än taxeringsvärdet.

Dagen efter möter jag Sköld i sammanbindningsbanan, då han i förbifarten säger, att nu är det klart med dina jordbrukare. Det blir ingen auktion.

Det gick efter bästa beräkningar. Genom Skölds omedelbara ingripande inställdes den planerade exekutiva försäljningen. Omsider erhöll hemmansägarna statligt stödlån och alla kom så småningom på grön kvist igen.

Riksdagsarbete och arbetsanställning

Under mina första riksdagsår fanns ingen bestämd tidpunkt för riksdagens avslutning. Arvodet utgick med 32 kronor om dagen, men begränsades till högst 4.500 per år.

Arvodet upphörde alltså med maj månads utgång. Man skulle kunna anta att riksdagsarbetet och riksdagsmännen inte gärna drog ut riksdagsperioden, då ingen avlöning utgick. Men det fanns år då arbetet pågick till efter midsommar

Mitt första riksdagsår kunde talmannen förklara riksdagsarbetet avslutat den 10 juni. Ålderspresidenten, den ledamot som bevistat de flesta riksdagar, skall grundlagsenligt öppna första riksdagssammanträdet. Traditionsenligt tackar han vid riksdagens sista sammanträde talmannen för hans skicklighet att leda kammarens förhandlingar, säger några ord om resultatet under det gångna arbetsåret och önskar talmannen en välförtjänt vila under den ledighet som kommer.

För de flesta ledamöter blev det nog skralt med ledigheten. Arvodet på 4.500 medgav naturligtvis ingen nämnvärd ledighet mellan riksdagarna. Uppehållet i Stockholm och för familjen i hemorten tog det mesta av summan.

Men när man tog avsked av varandra blev det handtryckning och ryggdunkande med önskan om god och trevlig semester.

Kanske jag får skjuta in en liten historia. — Hemresan stod för dörren. Den legendariske biskopen i Luleå, högermannen Bergkvist, skakade hand med bondeförbundaren Månsson i Backa.

— Ja, adjö då, kära bror och god sommar. Ni har det bra ni bönder, när ni tar semester vikarierar vår Herre och ser till att det växer utan att ni behöver arbeta. —

— Jasså, du har den erfarenheten. Jag kan tala om hur det är. När biskopen tar semester, då vikarierar nog vår Herre, men om bonden tar semester då får han själva Fan att göra med. —

Nej, för många blev det nog ingen semester. Problemet för många var att få ha kvar arbetet. För dem som stod på den radikala sidan kunde det vara svårt nog att få behålla en anställning.

Jag var ju i Statens tjänst, så det var bara att kliva på där man slutade före riksdagsarbetet. Arbetet i lokstallarna och kolbingen var slitigt. Det kändes i muskler och pulsslag att skyffla kol och aska. Ibland måste man faktiskt hämta andan, då pulsen steg över 150 slag i minuten. Man hade förlorat en del av konditionen men den återkom efter några veckors arbete och så småningom kom man i form igen. Återgången till arbetet hade också fördelar. Man behöll kontakten med kamraterna i tjänsten och det hårda slitets vardag. När man väl tränat upp sig blev det också trevligt med omväxlingen

Men första sommarens riksdagsledighet blev annorlunda. Det började med en halsinfektion och hjärtbesvär.

Järnvägsläkaren kunde inte ställa någon diagnos. Om någon dag skulle jag nog bli frisk igen.

Men feber och hjärtbesvär tilltog. Jag måste få sjukhusvård och kom till lasarettet i Karlstad.

Överläkaren på medicinska avdelningen, dr. Söderberg, var skicklig, noggrann och omtänksam. Han konstaterade inflammation i hjärtats muskler och jag fick ligga till sängs på lasarettet i omkring två månader.

Där har vi en som inte kommer ut härifrån med livet, berättade senare mina rumskamrater att de sagt till varandra.

Jag var inte alldeles fri från samma tanke. Men läkarna trodde på tillfrisknande. Man skulle bara ligga och ta det lugnt.

Det kom andra bekymmer till. Partiet hade det ekonomiskt skralt och vår tidning Nya Värmland hotades med att få läggas ned. Kamraterna ute i organisationerna gjorde uppoffrande insatser med penninghjälp och lån. Ekonomichef Alfred Ek måste låna pengar litet varstans. Redaktör Bohlin arbetade ofta från tidigt på morgon till elva-tolv på natten. Tidningen måste hållas, det var vi överens om.

Vi skrev på växlar och borgensförbindelser hos banker och privatpersoner, så skulderna steg oss över huvudet ibland. Av en stadsfiskal i det borgerliga lägret hade ekonomichefen lyckats låna några tusen kronor mot borgensförbindelse av Selma Bengtsson i Långav, Bror Karlsson i Rådom och mig. Ett lån som vi drogs med långt efter det tidningen upphört att existera.

Till lasarettet kom ett nödrop. Du måste låna tidningen 800 kronor till en viss dag. Min hustru kom till lasarettet och vi talades vid om lånet. Jag var allvarligt sjuk. Till hösten väntade vi tillökning i familjen. Och jag var i borgen för partilån och tidningen. Men vi hade en liten sparslant på Kooperativa Förbundet så vi kunde klara det belopp tidningen just då behövde. Och det blev så.

Lån på några hundra kronor måste man bidra med allt som oftast. Jag kanske skall tillägga att dessa lån naturligtvis aldrig betalades åter. Var skulle de pengarna tas ifrån? Man blev ekonomiskt bunden vid parti och tidningar, på så sätt att man inte skrev på några större lån för ändamål som låg utanför partiverksamheten.

Under lasarettsvistelsen kom förbudsomröstningen den 27 augusti. Jag hade hoppats att få delta aktivt i förbudskampen. Nu blev det endast någon tidningsartikel för ja-röster och ett nyktert Sverige.

Så kom den dag jag fick lämna sjukhuset, sjukskriven och konvalescent till årets slut. Dr. Söderberg gav lämplig medicin och förordade vila och sakta små promenader. Hjärtbesvären fick jag dragas med till 1937 då professor Josua Tillgren rådde till operation av halsmandlarna, som han möjligen trodde orsakat besvären. Efter operationen försvann också så småningom hjärtbesvären i det närmaste.

Sista halvåret 1922 omväxlade med sjukdom, vila samt tidsfördriv med läsning av August Strindberg, Gustaf Fröding och Björnstjerne Björnsson och åtskilliga andra författare. Jag försökte också pyssla med litet teckning, som jag fann stimulerande och trevligt.

Så blev det en välkommen tillökning i vår familj, med en pojke den 6 november. Både hans mamma och jag hade läst Björnstjerne. Inspirerade av hans berättelser fick vår pojke heta Arne.

Hälsan började återvända och därmed livsmod och livslust. Nu hade jag dubbelt ansvar för de mina. Ansvar för framtiden. Skulle det lyckas vår generation att skapa en tryggare värld för våra barn än den vi fått i arv. Det såg inte så lovande ut. Men vi trodde på en ljusare framtid.

Finlands röda och vita

Finlands frihet efter ryska revolutionen utmynnade i ett blodigt inbördeskrig. Redan vid 1916 års val hade socialdemokraterna fått majoritet vid lantdagsvalet och därmed övertagit regeringen.

Efter första ryska revolutionen upplöste Kerenski finska lantdagen och påbjöd nytt val varvid de borgerliga segrade med knapp majoritet.

Den 28 januari 1918 utropades en socialdemokratisk regering. Den borgerliga regeringen retirerade och de politiska motsättningarna ledde till ett klasskrig mellan röda och vita.

I de strider som följde segrade de vita med tysk och svensk hjälp. De vitas hämnd blev fruktansvärd under illa maskerat sken av rättsförfarande. Tidningarna innehöll fasansfulla skildringar av brutalitet från båda sidor. Så vitt jag kan bedöma, låg arbetarklassens sympatier helt på de rödas sida. Bland vänstersocialisterna rådde ingen tvekan. Vi sökte efter utvägar att hjälpa de röda i deras kamp.

Vi fick tillförlitligt material om den vitfinska terrorn. Jag har ett dokument från 1919 vars sanningsenliga uppgifter ingen vågat förneka, nämligen Väinö Tanners försvarstal inför domstolen i Helsingfors den 10 mars 1919, där han åtalats för ett valmanifest: Socialdemokratiska partistyrelsen inför lantdag- valet.

1918, när finska revolutionen krossats, fick jag från Stockholm förfrågan om jag kunde ordna med inkvartering för röda finska flyktingar samt hjälp med gränsövergång till Norge. Det blev en rätt omfattande trafik, vilken jag skall återkomma till.

Skildringar om den vita terrorn ledde till starka sympatier för de röda och jag tvekade inte om det rättfärdiga i de rödas kamp.

Men några svenskar, som vi unga socialdemokrater följt med beundran, hamnade på den motsatta sidan. Vi kände det bittert när dalaskalden och författaren Karl-Erik Forsslund — den främsta förkämpan för startandet av Brunnsviks Folkhögskola — gav vitfinnarna och den

svenska brigaden sin hyllning i dikter. I samma dikter säger författaren upp bekantskapen med socialdemokraterna och dess ungdom.

Folkets Dagblad skrev: ”Stackars Karl-Erik Forsslund! Så skulle då också han sluta bland reaktionärer, antisocialister, bolagshöger och utplundrare.”

Ellen Key instämde med följande uttalande i en hemställan till statsministern om vapenutförelse till Finlands vitfinska regering. Uttalandet infördes som annons i olika tidningar: ”Aldrig blev den sociala revolutionens ädla mål främjat med orättfärdigare medel än de, som nu brukas i Finland. Aldrig har en stor sak blivit fläckad av en fräckare förfalskning än att striden där gäller en ny samhällsordning mot en gammal. Striden gäller uteslutande om det nya skall byggas på lagens och rättens fasta grund eller våldets och olagens gillande. Finland — så länge Sveriges 'blodiga sköld' — ber nu oss om hjälp. Det ber icke om svenskt blod, icke om svenskt guld. Det ber att få köpa bröd och frakta vapen. Det är otänkbart att svaret kan bli nekande.”

Ellen Keys stöd åt vitfinnarna väckte bestörtning och många av hennes vänner tog avstånd.

De vita segrade och tog en gruvlig hämnd på hela finska arbetarrörelsen.

I sitt försvarstal framhöll Tanner följande: ”Till dödsdomar, dem ej ens tsarregimen på årtionden mer satte i verkställighet, har den finska borgarklassen litat sig, för att tillfredsställa sin hämndlust. Men icke ens detta förslog. Utan någon rannsaking, utan dom ha tusende arbetare arkebuserats. Tusentals arbetare har i fånglägren fått svälta ihjäl. Straffexpeditioner utsändes över hela landet, för att göra rent hus . . .

Vid avrättningarna hade vederbörande icke i flesta fall till sitt förfogande ens övade skyttar, varför delikventerna ofta endast blevo sårade i en eller annan kroppsdel och dogo först sedan den kommenderande officeren efteråt givit dem en nådekula i huvudet . . .

Sedermera, i maj 1918, tillsattes 140 statsförbrytelsesdomstolar, med fem medlemmar i varje. Hur minimalt rättsskyddet var vid dessa domstolar framgår redan därav att de skulle skipa summarisk rättvisa, lika som ock att domstolarna tillsattes vid en tidpunkt då hela borgarklassen var uppfylld av klassfientlighet och hämndlust ...

Och hur kan behandlingen bli annat än summarisk, när en statsförbrytelsesdomstol hunnit med 60 mål i timmen, såsom vid en avdelning i Tavastehus skett, eller då 75.200 processer slutfördes på cirka fyra månader.”

Många, från den röda sidan, sökte komma ur landet, varvid vi fick ett stort antal flyktingar till eller genom Sverige.

I detta sammanhang fick jag ett brev från en kontaktman i Stockholm för finska flyktingar. Brevet var adresserat till August Stålberg, Charlottenberg. Jag hade en rätt omfattande korrespondens och besökte så gott som dagligen poststationen.

Någon Stålberg fanns inte i Charlottenberg och postmannen som jag kände personligt talade om att de hade ett brev till Stålberg och undrade om det kunde vara en felskrivning och om brevet möjligen var till mig. Ja, vi kan undersöka. Jag fick brevet, öppnade det på poststationen och brevet började med mitt namn. Och så var den saken avklarad. Men vilket slarv! Brevet innehöll en beskrivning över hur man från Finland tänkte organisera en flyktingström illegalt över gränsen till en kontaktman i Norge. Nu ville man att jag skulle ta hand om detta i Charlottenberg. Men polis, tull och passkontroll fick inte blandas in. Och så slarvar man med adressen, så att brevet borde ha hamnat direkt hos myndigheterna.

Utän tvekan åtog jag mig uppdraget — men slarvet med adressen kändes obehagligt. Avsändaren fanns inte angiven på kuvertet men väl inne i brevet, det hade sålunda haft stora möjligheter att via centralposten hamna direkt hos polisen. Med följd att hela den illegala planen blivit uppdagad redan i dess första förberedelse.

Nå, det hela gick nu efter beräkning och under en lång tid framåt kom en flyktingström över Charlottenberg. Hjälptes på skilda vägar över gränsen till kontaktman på andra sidan och mot vidare öden.

Hur mycket myndigheterna anade om flyktingströmmens omfattning vet jag inte. Det blev aldrig klarlagt. Men en dag hade en tidning, jag vill minnas det var Dagens Nyheter, ett reportage om finska röda politiker genom Sverige över Charlottenberg, där ”en stationskarl J.” skulle stå som organisatör och kontaktman.

En arbetskamrat, Fritjof Edgren, visade mig tidningen en morgon när han kom till arbetet. Han hörde till dem som visste om min hjälp till de finska flyktingarna.

Nu brände det faktiskt varmt under fötterna. Visserligen kallades inte min befattning vid S.J. för stationskarl, utan vagn- och stallkarl, men det låg så nära stationskarlsbefattningen, som gärna tänkas kan. Och åtskilliga bland järnvägspersonalen kände till något av mitt arbete med flyktingarna, varför polisen ganska lätt kunde komma verksamheten på spåren. Den omedelbara följden blev att en omfattande korrespondens blev offrat åt lågorna och förintelsen.

Flyktingar fortsatte att komma och de måste inkvarteras någon tid. Syskonen Lövås var bland dem som helhjärtat engagerade sig i hjälpverksamheten för flyktingarna. Såg till att de fick mat (säkert en bekymmersam sak — vi levde i knappa ransoneringstider) och ordnade med husrum. En ungdoms- klubbist, Rickard Hjerpe, hade en mor som hyrde ut rum för resande, och hon lät så många som möjligt få inkvartering. Min närmaste granne, stationskarl Pauli, tog även emot finska gäster.

Många av flyktingarna hade varit länge på väg från Finland och kom efter olika strapatser i ett bedrövt tillstånd till Charlottenberg. De hade legat i lador och ladugårdar i samma underkläder. Och jag kommer särskilt ihåg en ung man, som bara hade trasor, lindade om sina tår, i skorna. Och det var många grader kallt vintern 1918.

Vilka som kom visste vi inte. De hade adresser, det var nog. Och för oss var det tillräckligt att veta, att de flytt undan de vitas våld och terror i sitt hemland. De skildrade strapatserna och tillståndet i sitt hemland, taggrådsstängsel vid koncentrationslägren, äventyr på småbåtar över Osternsjön eller vid gränsövergång på Torne älv vid Haparanda.

Det kom pessimister någon gång men de flesta bar på inneboende optimism och trots, de skulle en gång erövra Finland åter.

Bland dem som hade en äventyrlig flykt till Sverige var Kuusinen. Han utgjorde ett värdefullt viltbråd, som de vita bevakade mycket noga. Detta upphörde då en tidning skildrade hur Kuusinen kommit över gränsen till Sverige. Efter några dagar vågade han sig på äventyret att fly. Reportaget var naturligtvis ”lagat” och hade tydligen verkan. Men det kom obekanta som stannade någon dag, ibland endast någon timma, allt eftersom vi hade möjlighet att hålla vägen öppen.

Jag minns en svensktalande poliskommissarie från Gevärsgula, som kom tillsammans med två kamrater. Han tillhörde de ”dyrbara viltbråden”, och hade haft en strapatsfylld färd, då de

smugit sig fram genom skog nattetid och på dagarna hållit sig gömda. Under ett par dagar hade han legat nergrävd i en gödselstack vid en gård dit man spårat honom.

Alla tre sade, att de en gång skulle tillbaka till Finland.

Nu skulle de till Amerika, eller kanske England eller något annat land mot okända öden, men med tro på framtiden.

Nu var Internationalen deras signaturmelodi, som förenade och stärkte, och de gav prov på detta genom att stämma upp andra versen:

Från höjden räddarn vi ej hälsa
ej gudar, furstar står oss bi,
nej, själva vilja vi oss frälsa
och samfälld skall vår räddning bli.

En och annan flykting hamnade hos polisen, men släpptes väl i regel fri. Polisfinkan var inrymd i ett vanligt bostadshus. En natt hade en finsk arrestant tagit bort ett galler och rymt genom fönstret. Det var vinter och kallt och mycket snö. Han var och förblev borta. Kanske man inte spanade så mycket efter honom.

Flera år efteråt berättade en skräddare i Finnskoga-Dalby att han en tid härbärgerat en finsk flykting (och yrkeskollega) som en natt lyckats rymma från en arrest i Charlottenberg. Han hade kommit svårt medtagen och med förfrusna fötter. Stannat kvar en tid, repat sig och sedan rest vidare någonstans.

På Finlands Socialdemokratiska partikongress december 1919, framkom starka motsättningar. En minoritetsgrupp beslöt arbeta för ett nytt parti, vilket sedan bildades vid sammanträde med representanter för några arbetarorganisationer i Helsingfors i maj 1920. Det nya partiet antog namnet Finlands Socialistiska Parti. Partiet beslöt anslutning till Tredje Internationalen.

Kongressen var öppen för allmänheten. Pressen och polismakten hade fritt tillträde och var talrikt representerade. Vid beslutet om anslutning till Tredje Internationalen ingrep polismästaren, upplöste kongressen och häktade ledarna, varav elva ställdes till ansvar för förberedelse till högförräderi. De dömdes till tukthus mellan 1 till 6 år.

En av Finlands främsta kriminalexperter, professor Allan Serlachius, framhöll om de anklagade, att dessa ej gjort förberedelser till förräderi och ej kunde dömas därför.

Domarna betecknades som ren åsiktsförföljelse.

Ett nytt arbetarparti bildades utan anslutning till någon internationell organisation.

1923 gick de vita, som slagit ned oppositionen och övervunnit allt öppet motstånd, till ny offensiv, främst mot Arbetarpartiet. Aktionen riktades även mot oliktankande, som inte hade någon anknytning till partiet. Man kan säga, att förföljelser började mot hela finska arbetarklassen. Många olika organisationer och föreningar — även icke politiska — förbjöds och deras egendom konfiskerades. På sina håll skändades de stupades och i koncentrationsläger avlidnas gravar. I Tavastehus fanns en minnesvård på en massgrav med 3.500 döda, som skyddskårister vräkte ner och slog sönder. Dyliga gravskändningar förekom även på andra platser. Sådant fick ske opåttalt, men de som rest stenarna eller lagt ner kransar på gravarna fängslades och dömdes till långa straff eller höga böter.

I fånglägren rådde svält och godtycke. Georg Branting, som ville bistå de anklagade, utgav 1924 på Tidens Förlag en bok, Rättvisan i Finland, som i text och bild skildrade terrorn och

godtycket, som hittills saknade motstycke inom den västerländska kulturen.

Branting summerade resultatet av processen mot det nya Arbetarpartiet, som ej var anslutet till någon internationell organisation:

”Partiet samt Ungdomsförbundet och Kvinnoförbundet, vilka samarbetat med partiet, dömdes att upplösas. 189 av partiets medlemmar dömdes för förberedelse till högförräderi till oerhört stränga tukthusstraff, varierande mellan 6 månader och över 11 år, och förlust av medborgerligt förtroende. Sammanlagt dömdes de åtalade till tukthusstraff i 380 år och 10 månader, jämte förlust av de medborgerliga rättigheterna i 1.113 år.”

Och motiveringen: ”Man känner igen den från föregående domar. Ingen som helst brottslig gärning har kunnat framdragas och läggas till grund för domarna, här är fråga om åsikter, icke om gärningar. Det syntes uppenbart att den enda orsaken till dessa domar är de finska makthavandes önskan att förtrycka den vänstersocialistiska arbetarrörelsen och förfölja dess strävanden. Domen ger ett ytterligare belegg för uppfattningen, att de finska domstolarna tjäna den för tillfället härskande politiska reaktionen.”

Järnvägsmannaförbundet hade inbjudit broderförbunden i Norge, Danmark, Finland och Tyskland till jubileumskongressen 1924. De fyra förbunden sände representanter till kongressen.

Finska järnvägsmannaförbundets representant V. Halme höll ett gripande anförande om förhållandena i Finland under de vitas välde men hoppades dock att seger skall vinnas, ”att vi icke behöva bruka våld, ty det finnes otaliga och mångsidiga moraliska medel, genom vilka vi kunna uppnå stora resultat. Vi ha ju tre skarpa vapen att begagna oss av, nämligen: de fackliga, politiska och kooperativa organisationerna! Och dessa räcka.

Vad organiseringen av Finlands järnvägsmän vidkommer är den synnerligen svag. Före upproret var vårt livskraftigt och en märkbar faktor vid förbättrandet av järnvägsmännens ekonomiska ställning. Men under upproret upplöstes vårt förbund, våra ägodelar beslagtogs, om vi icke lyckades gömma dem. Våra medlemmar skötos ned, infördes i fånglägren och fängelserna, avhöllos från tjänstgöring och hindrades t. o. m. att resa till andra orter för att skaffa sig arbete. Många järnvägsmän dogo av eländet i fånglägren, många ledo sväldöden. Jag tillbringade mina första nätter på isig halm i en kall fängelsecell, ehuru jag ännu icke tillfrisknat efter en långvarig sjukdom. Ehuru vårt förbund på ett fullt lagligt sätt och vår ordförande, konduktör J. Jalo, kort före upproret uppmanade alla förbundets medlemmar att hålla sig neutrala och icke deltaga däri, förföljdes järnvägsmännen på detta sätt. Under och efter upproret avskedades nästan alla, som tillhört förbundet utan någon som helst orsak. Endast ett fåtal lyckades behålla och få tillbaka sina platser. Dessa ha nu bildat ”Rautatieläisten Ammattiliitto”, och försökt uppehålla denna. Men verksamheten är synnerligen försvårad, ty med allehanda skräckdåd lyckades borgarna skrämja järnvägsmännen till den grad, att dessa ej våga sluta sig till oss. Dessutom är den nya personalen ”vit” och skyr eller undviker oss. Men nöjda äro de icke, ty de senaste tillspetsade förhållandena beröra dem mera än oss socialister. De ha fått slag av de sina och det svider. Nu höra till R. A. 250 medlemmar, förr 3.500, och vår tidningsupplaga stiger till endast 1.000 exemplar, förr 4.000 ex. Om vi snart ej erhålla hjälp någonstädes ifrån, måste vi kanhända helt och hållet upphöra med vår verksamhet.”

Vid ett samtal med Halme nämnde jag om mina kontakter med flyktingar och vad de berättat. Han menade att en dag skulle de komma igen till sitt land. Men nu behövdes hjälp. Opinionsyttringar från andra länder kändes som stöd och det blev lättare att härda ut.

Från Finlands fångar kom nödrop och vädjan om hjälp. Fångarna på Ekenäs tvångsarbetsanstalt lyckades smuggla ut en vädjan, vari det bland annat heter: ”I det lilla Finland finnes enligt officiella meddelanden över ett tusen politiska fångar. En stor del av oss är dem, som efter den stora slakten för sex år sedan råkade finnas vid liv, och vilka ända från den tiden fått dväljas i fängelsehålorna. Därtill har många hundra efter 1918 inspärrats bakom galler, många hundra, som vågat — icke gripa till vapen, icke göra uppror — men vågat hjälpa sina mördade kamraters änkor, barn och anhöriga, bildat arbetareorganisationer och aktivt arbetat i dessa.

Endast för våra tankar och åsikter har vi blivit dömda. Och för en kort tid sedan dömdes ånyo närmare två hundra kamrater till flera års tukthusstraff — för att de tillhört arbetarepartiet.

Största delen av de politiska fångarna här äro utan några rättigheter och äro i många hänseenden försatta i sämre ställning än kriminalbrottslingar.

Oss tvingar man att bo i kalla, dragiga hål, vars tak läcker och vars enda dugliga del är de massiva järngallren. Vi är tvungna att utföra vårt tvångsarbete i fullproppade, dammiga och unkna verkstäder, vilka icke ens uppfyller de allra primitivaste hygieniska krav. Vid insjuknande får vi icke vård, icke ens om vi icke orkar stiga ur sängen. Och när farsoterna rasar, får vi, i brist på skötsel, dö i ett hörn av våra fängelseceller. Fängelsets ”sjukvård” är endast narrspel och hyckleri. Fångarna få död massvis utan ringaste vård.

Disciplinära straffmetoder brukas flitigt. Vatten och bröd — samt de mörka cellerna äro vardagliga företeelser och tillämpningen av dylika brutala straffmetoder fullständigt godtyckliga.

Vaktmanskapet i våra fångelser är i regel särskilt utvalt folk, obildade, kärva och råbarkade. 1918 års bödlar, vilka icke duger till annat har man här användning för.

Vi vädja till ert klassmedvetande, till er klasskänsla, till er internationella solidaritet! Vi ber: gör något till förmån för oss!

Vi väntar intet att våra hänsynslösa klassfiender nåd eller medömkan. Vi vänder oss ej heller till dem. Men, ni, kamrater, kan hjälpa oss! Ni kan ändå i någon mån lindra vårt och hela det förtryckta och slavbundna finska proletariats hårda öde! Ni kan åtminstone bland folken efter förtjänst brännmärka det vita bödels-Finland! Ni kan göra denna kapitalistiska barbarstat föraktad av hela den civiliserade världen! Ni kan tillkännagiva för barbarstatens utländska representanter, att världen inte anser, inte kan anse, Finland som kulturstat!

Var verksamma bröder, var verksamma för vår befrielse ur fängelsehålorna! Därigenom vinner ni hela den finska arbetareklassens odelade tacksamhet! Litande på er, bevarar vi även i dessa fängelsehelveten vår kampvilja och räcker åt eder vår hand genom fängelsets galler till en stark broderlig handtryckning!”

Jag hade länge haft så intima kontakter med flyktingar från Finland att jag rätt väl kände till fångarnas öde.

Skulle man kunna göra något inför nödroppen från de finska fångelserna? Ja, ta upp det i riksdagen och följa bönen från Ekenäs fångläger.

Jag tog det som en personlig maning väl vetande att bli utskälld i åtskilliga tidningar. Men även det skulle bidra till att fästa de finska myndigheternas uppmärksamhet på vad vi visste. Och flera tidningar hade med kraft kritiserat den vitfinska regimen. Jag talade med gruppkamraterna och fick deras fulla gillande.

Redan vid remissdebatten, då ju allt möjligt diskuteras, tog jag upp frågan. Jag visste att den var ömtålig och sökte få så träffande och tillspetsade ordval som möjligt men undvika talmannens klubba. Det fanns två lämpliga ord: arbetarbödlar, gravskändare. Båda hade full täckning som framgår av vad jag tidigare skildrat.

I samband med en kritisk anmärkning mot det svenska flottbesöket i Finland och det tal som svenska ministern Elmquist då höll om fortsatt vapenbrödraskap, var det lämpligt att komma in på vitfinska terrorväldet. Yttrandet blev helt kort. ”Tillståndet i Finland, detta arbetarbödlarnas och gravskändarnas land, skall jag endast bringa i erinran genom att påminna om Georg Brantings nyss utkomna broschyr om tillståndet därstädes.”

Det blev en fullträff direkt med åsyftad verkan, med omedelbar demarsch från finska regeringen genom dess minister i Stockholm. Så följde en långt utdragen pressdebatt, som återgavs i finska tidningar.

Talmannen, Herman Lindqvist, angreps för uteblivet klubbslag, förklarade att han följde talet med spänd uppmärksamhet, men ansåg sig inte ha grundlagsenlig rätt att ingripa. För vilket uttalande han mättes skäppan full i tidningspressen.

Herman Lindqvist sympatiserade möjligen med grundlagens föreskrivna rätt till yttrandefrihet. Det var bekant att han inte var med om vapenhjälp till vitfinnarna och att han vägrat gå på en middag som kung Gustav gav för finska riksföreståndaren Mannerheim, då denne besökte Sverige år 1919.

Det fanns borgerliga tidningar, som inte deltog i det allmänna skallet vare sig på Lindqvist, Branting eller mej. Bland andra Dagens Nyheter, som i sin tur fick veta vad den gick för.

Efter en tid kom brev och uttalanden av organisationer och möten från skilda håll i Finland. Innehållen kan belysas av ett par exempel. Helsingfors, onsdag: ”Efter att de organiserade arbetarna i Kemi läst Georg Brantings och riksdagsman Spångbergs uttalanden, vill mötet uttala till dessa personer sitt uppriktiga tack för att de ärligt och öppet försvarat den förtryckta finska arbetarklassens rättigheter och bringat den i detta land dominerande situationen under en öppen och sanningsenlig kritik i utlandet ...”

Helsingfors, torsdag: ”Arbetare från Kotka med omnejd samlade till möte den 22 febr. å Folkets hus i Kotka, diskuterade . . . och mötet beslöt även uttala sitt erkännande till svenskarna, advokat Branting och Spångberg i anledning av deras manliga uppträdande, vilket uttalande skulle bringas till vederbörandes kännedom genom brev.”

Och så ett personligt brev:

”Vasa den 15 mars 1925. Riksdagsman Spångberg, Stockholm.

Vasa organiserade arbetare beslöto å allmänt möte den 12 dennes att härmedelst framföra åt Dig sitt kamratliga erkännande för de uttalanden desamma läst i tidningspressen, enligt vilka Du i oförtäckta ordalag i Ditt lands lantdag uttalat Dig om i Vit-Finland rådande förhållanden.

I sanning är det tillstånd, i vilket detta lands förtryckta arbetarklass i synnerhet under de senast förgångna åren, kommit att leva, det politiska och rättsliga förtryck borgarklassen riktat mot densamma, av sådan natur, att dessa vidriga förhållanden sanningsenligt borde bli klargjorda även i utlandet. Allra bäst belyses Dina uttalandens betydelse genom detta lands borgarpress hetsiga ställningstagande mot dessa samt de långvariga polemiker i tidningspressen, vilka samtliga alldeles öppet anfallit Dina uttalanden. Vår borgarklass, som trots allt kallar detta land för ”västeuropeisk rätts- och kulturstat”, skulle i inget fall tillåta, att här rådande

rättsbegrepp och handläggningssätt samt av borgarna i utlandet spridda uppgifter om medborgarkrigets m. fl. orsaker bleve där på ett rätt sätt och i ärligt syfte klargjorda.

Din öppet intagna ställning på detta lands mycket lidande genomgångna arbetareklass sida, Ditt manhaftiga uppträdande som försvarare av våra rättigheter inger oss ny kraft till arbete för vår gemensamma sak. Mottag vårt hjärtliga tack.

Med kamratliga hälsningar,

Yrjö Tuominen, Yrjö Leo Palo.”

Förföljelserna i Finland fortsatte. 1928 beslöt vår riksdagsgrupp att uppvakta finska legationen och framföra ledamöternas protest mot det rådande förhållandet.

Det blev Winberg och Spångberg som fick uppdraget. Vi avfattade en protestskrivelse och beviljades ett sammanträffande med ministern på finska konsulatet.

Vi presenterade oss och framhöll att vår riksdagsgrupp noga följt händelserna i Finland, där vi även fackligt hade ett broderförbund.

Vår skrivelse tog fasta på ett uttalande då Finlands makthavare firade 10-årsminnet av inbördeskriget 1918. De försäkrade inför hela världen att förhållandena stabiliserats. Vi ville framföra vår ”bestämda protest mot de omfattande förföljelser, som det borgerliga Finland ånyo igångsatt gent emot en hel del arbetare och deras förtroendemän, därvid även tvenne lantdagsmän berövats friheten och kastats i fängelse.”

Det blev en kort samvaro, men ministern lovade att närmare se på skrivelsen. När vi rapporterade på gruppmötet om uppdraget, berättade Winberg om en tidigare uppvaktning tillsammans med Charles Lindley och Carlbom på uppdrag av Järnvägsmannaförbundet och Transportarbetareförbundet, i anledning av dödsdomen över ordföranden i Finska Järnvägsmannaförbundet, Juho Jalo. Då vägrade ministern att ta befattning med skrivelsen. Det blev hårdare ordväxling den gången, och sinnet rann på Lindley, som frankt förklarade att svenska arbetarklassen är så förbittrad, att den helst skulle önska att det blev öppet krig med Finland. Ministern beklagade diplomatiskt. Men hur som helst, menade Winberg, så blev i alla fall Jalo fri efter någon tid. Vi ansåg oss ha gett ett handtag åt de finska politiska fångarna, och visste att varje opinionsyttring stärkte deras livsmod.

Fascismen gör ett försök

Någon dag på våren 1924 träffade jag Fredrik Ström. Vi drack kaffe tillsammans och kom bland annat att prata om fascismen och beväpnade strejkbrytare. Fascismen hade god jordmån i den allmänna krisen. Polis och militär hade också visat intresse för rörelsen. På förslag av Ström lovade jag att skriva en liten broschyr om fascistfaran i vårt land.

Broschyren rubricerades: Fascistiska tendenser i Sverige — stäck dem i deras linda! Hur vi såg på den hotande fascistfaran, skall jag söka belysa med några citat ur broschyren.

”Skall arbetarklassen kunna förverkliga sin historiska uppgift måste den ge akt på tidshändelserna. Runt om i Europas länder har bildats fascistiska organisationer, som under olika namn och ofta under skylten av ”politiskt neutrala” sammanslutningar upprätta garden att slå arbetarna tillbaka. Dessa organisationers första uppgift blir i regel att organisera och utföra strejkbryteriarbete för att slutligen övergå till den väpnade kampen.

Organisationer med fascistisk tendens — mer eller mindre framträdande — finna vi vidare i bl. a. ”Nationella samlingsrörelsen”, ”Samhällshjälpen”, ”Arbetets frihet” m. fl., vars uppgift

framträder allt för tydligt för att man skall kunna misstaga sig på desamma ... Arbetarna måste i tid göra klart för sig vad som försiggår från den motsatta sidan, om de ej såsom hittills ofta skett, skall överrumplas och — låt vara tillfälligtvis — tryckas ned i än djupare elände ... Det kan ju vara skäl i att erinra om exempelvis Västeråsöverstens agitation för en tid sedan, då han bl. a. utropade att Sverige snart var moget för en folkrörelse i fascistisk anda ... Ett ytterligare synnerligen tydligt bevis på hur dessa fascisttendenser allt mer tar organisatorisk form ha vi i det cirkulär, som en annan militär, nämligen överste Axel Norinder, "Samhällshjälpens" verkställande direktör, utsänt till medlemmarna inom denna organisation. "Efter ett skräm-skott om planerad generalstrejk för genomförandet av den sociala revolutionen, fortsätter överste Norinder: "Det borgerliga samhället har ingenting att ställa upp gentemot generalstrejkplanerna annat än just Samhällshjälpen. I samtliga Europas större länder har man därför insett nödvändigheten av att bilda sammanslutningar, som rusta sig för att övertaga samhällets nödvändiga livsorgar i händelse av generalstrejk.

På en inspektionsresa genom Sverige har Norinder vid ett tillfälle lämnat en upplysning om att Samhällshjälpen innefattar samma syfte, som de tre finska s. k. skyddsorganisationerna Skyddskåren, Skyddsförbundet och Exportfred .. . Då Samhällshjälpen, enligt dess verkställande direktörs egen förklaring, utgör en sammanfattning av dessa tre finska organisationer, torde dess syfte stå fullständigt klart för en var.

Det gäller för arbetarklassen att uppmärksamt följa dessa förhållanden och inrätta sin kamp därefter. Stäck de fascistiska tendenserna redan i dess linda."

De fascistiska tendenserna, som kunde skönjas 1924, framträdde allt allvarligare. I samband med en konkurs i A.B. Skytteföreningarnas vapenaffär, avslöjades att Stockholms polismästare i hemlighet inköpt två kulsprutor. En av styrelsemedlemmarna, kapten vid marinen, hade till uppgift att intressera marinförvaltning och polismyndighet för inköp av en nyuppfunnen kulspruta, som automatiskt lossade 1.000 skott i minuten. Han hade förmedlat försäljningen till polismästare Hårleman. Vad hade polisen för användning av skjutvapen med en kulsprutas kapacitet?

Tidningarna intervjuade och fick bekräftelse om kulspruteaffären.

Det kom på min lott att interpellera socialministern om den polisens olagliga utrustning. Att vi väl kände till affären framgår av motiveringen, vari framhålles hur bolaget som förutser affärer med Marinförvaltningen, "även fått polismästaren i Stockholm att för polisens räkning inköpa 2 st. kulsprutor. Dessa anlände den 3 april med en av Broströmslinjens ångare till Stockholms frihamn. Samtidigt började dock bolagets affärer bli tilltrasslade. Det gick i konkurs och kulsprutorna blevo liggande i frihamnen. De kom givetvis därigenom att tillhöra konkursmassan. Men då det tydligen var meningen att polismästare Hårlemans inköp ej skulle komma till allmänhetens kännedom erhöll kapten Tollsten i uppdrag att söka ordna kulspruteaffären för egen räkning, d. v. s. vid sidan om konkursmassans affärer. Detta lär ha tillgått så, att kapten Tollsten till rederiet lämnat förklaring, att dokumenten angående kulsprutorna kommit bort, och anhöll att det oaktat få ut vapen mot deponerande av 2.000 kronor. Så skedde och summan deponerades i Skandinaviska banken. Den 7 maj hämtades vapnen."

Kulsprutorna levererades därefter till polismästare Hårleman.

Emellertid stupade regeringen på Stripakonflikten och avgick den 7 juni, och socialminister Möller hann inte besvara interpellationen.

Socialminister Möller hade emellertid anmodat överståthållarämbetet att inkomma med

yttrande över interpellationen och uppgiva, huruvida för Stockholms polis räkning förvärvats de omförmälda kulsprutorna, när tillstånd till import erhållits, för vilket ändamål de var avsedda att komma till användning samt av vilka medel inköpet bekostats.

Överståthållarämbetet infordrade å sin sida yttrande av polismästare Hårleman, som erkände sig ha inköpt två kulsprutor samt framhöll, att i flera städer i Amerika och andra länder polisen är försedd med sådana vapen. Vidare meddelade polismästaren, att nämnda vapen äro avsedda att användas såsom skyddsmedel i händelse av uppror.

Till bestridande av kostnaderna för köpet användes icke något av de anslag, som voro upptagna i Stockholms stads utgiftsstat för polisen och ej heller något anslag från statsverket, utan andra medel, som funnos till förfogande.

Socialdemokrater och kommunister interPELLERADE sedan i Stockholms stadsfullmäktige, men även där lämnades interpellationerna obesvarade.

I syfte att frampressa ett svar på denna för allmänheten så angelägna fråga, interPELLERADE jag på nytt 12 februari 1927. I interpellationen ställdes följande frågor till socialministern:

1) Anser statsrådet, att polismyndigheter enligt gällande författning ha att för hemliga medel inköpa kulsprutor såsom fallet varit med polismästare Hårleman i Stockholm? Om så icke är fallet, vilka åtgärder tänker statsrådet vidtaga med anledning av kulspruteinköpen i syfte att dels beivra de överträdelser, som i samband med vapenköpen förekommit,

dels klarlägga vilka medel som stått till förfogande och varifrån dessa erhållits,

dels utreda i hur stor utsträckning polismyndigheterna å andra orter försett sig med liknande vapen,

dels från polismyndigheterna fränhända redan inköpta vapen, som ej ingå i polisens beväpning enligt gällande författning?

2) Ämnar statsrådet vidtaga åtgärder för en full och öppen offentlighet över de fakta, som enligt polismästare Hårlemans utlåtande givit anledning till det av honom gjorda kulspruteinköpet.

131

Talmannen ansåg sig ha hört nej från kammaren om min anhållan att få interPELLERA. Jag begärde emellertid votering och flertalet röstade för bifall till min anhållan.

Mot all tradition svarade socialminister Pettersson omedelbart och framhöll ”att polisreglementet inte innehöll några regler för sådana fall, som avsetts för inköpet. Då före 1925 års utgång inte meddelats något förbud mot användande av kulsprutegevär vid polisens stillande av uppror, kan köpet icke i och för sig läggas Hårleman till last som tjänstefel. Det bör måhända framhållas, att ett brott kan föreligga, utan att det är möjligt åtala detsamma. Åtalet förutsätter nämligen jämväl, att en eller flera individuella personer kunna bindas till brottet. Icke så få brott årligen undgå ju beivran vid domstol, av den anledning att gärningsmannen icke kan anträffas eller att mot honom icke kan genom förundersökning åstadkommas det mått av bevisning, som gällande rätt fordrar.

Hårleman har uppgivit, att han icke använt något av de anslag, som vore upptagna i Stockholms stads utgiftsstat för polisen och ej heller något anslag från statsverket, utan i stället medel, som funnits till polisledningens förfogande och som varit i polismästarens förvar redan då Hårleman tillträtt befattningen. Dessa uppgifter, som överståthållaren finge anses

hava vitsordat genom sina i ärendet avgivna utlåtanden, kunde icke motivera ett åtal.”

Socialministern ansåg emellertid att ”polismästaren ej förfarit olagligt, men att det ej överensstämde med god ordning, att dylika medels användande ej är underkastat granskning från det allmännas sida. Jag har inom departementet igångsatt utredning i syfte att få till stånd särskilda bestämmelser om skyldighet för polismyndigheter att föra räkning över alla till deras disposition stående medel samt att årligen låta denna räkning granskas av någon statens myndighet.”

Flera borgerliga tidningar hade vid tiden för kulspruteskandalen fantasiberättelser om av kommunister planerade kupplaner.

En aftontidning kunde meddela att kommunisterna hade 22 militärt organiserade kommunistiska bataljoner i Sverige; och att partiet på kort tid ”från Moskva” mottagit över 175.000 sv. kronor, varav ungefär tre fjärdedelar använts för de militära bataljonernas organiserande.

Hårleman själv hade förklarat att kommunisterna tänkte göra revolution den 1 maj 1925. Han kunde meddela i detalj, hur i första hand riksdagshuset, polishuset, bankerna, tidningskvarteren i Klara skulle ersättas. Senare blev det klarlagt att kapten Tollsten lämnat denna fantasiprodukt till Hårleman som påtryckning för att få kulspruteköpet till stånd.

Hetsen mot kommunisterna avsåg tydligt att vara en genomtänkt metod för den fascistiska och nazistiska rörelsen. Syftet var att få myndigheternas tysta förtroende för nazistsammanslutningarna och deras beväpning.

Men det var inte bara vårt lilla parti man syftade till att slå ned. Det var arbetarrörelsen som helhet nazisterna siktade på här och i andra länder.

För oss gällde det i främsta rummet att avslöja nazisterna. Vi visste ju att alla historier om kommunistkupper som serverades var lögnar. Fantasiprodukter, som väl ingen egentligen trodde på, möjligen Hårleman och en handfull likatänkande.

Men splittringen inom arbetarrörelsen gjorde det svårare för oss, då även många socialdemokrater ansåg att vi gärna kunde få på huden. Vilket även kom fram i den debatt, som följde efter mitt anförande, då Artur Engberg ganska hänfullt angrep oss. Men det väsentliga var dock att han erkände sig inte tro på någon planlagd kommunistkupp och ”att den åtgärd, som herr Hårleman vidtagit, vittnar om stor omdömeslöshet, och endast kan ha till följd, att man provocerar både i Stockholms stad och i övrigt uppfattning, som det är alldeles onödigt att provocera. Herr Hårleman har enligt min uppfattning handlat olämpligt och oriktigt och gjorde sig förtjänt av en skrapa”.

Lindman ansåg att jag uttalat mig om en myndighet i ordalag, som knappast kunde vara tillåtna. ”Kan icke herr Spångberg lugna sig en liten smula. Det finns ju ingenting, som är riktat mot herr Spångberg i detta fall, med avseende å kulspruteköpet — eller låt oss säga, som riktigare är, inköpet av automatgevär.”

Hårleman var helt i händerna på nazisterna och fortsatte med sina polisuppådd.

Natten mellan 7-8 maj hade så gott som hela Stockholms poliskår legat i beredskap i slottet, telegrafstationen och andra viktiga byggnader. Polismästaren har även meddelat, att liknande mobiliseringsåtgärder företagits många gånger förr och talar om ”vissa viktiga meddelanden, som lämnats i så pass bestämd form, att han icke ansett sig kunna nonchalera dem”.

Även nu föregav polismästaren kommunistiska kupplaner.

Och för vissa tidningar var Hårlemans tokerier ett verkligt "Gefundenes fressen". Nya Dagligt Allehanda förkunnade den 10 maj under rubriken "Vissa kupplaner mot slottet natten till söndagen" bl. a.: "Man kan vara tämligen övertygad om att en sådan åtgärd icke vidtages av ett infall eller av något slags okynne från polisledningens sida. Att de ifrågavarande dispositionerna företogs icke utan anledning, har också bekräftats av polismästare Hårleman vid ett samtal med N.D.A.

Polismästaren ville som ett första svar på vår förfrågan lämna den förklaringen, att vad som inträffade på lördagskvällen i själva verket icke är att betrakta som någon enstaka händelse.

Eftersom saken nu blivit känd, ansåg sig polismästaren oförhindrad att upplysa därom, att det till polisledningen ingått vissa meddelanden, som lämnats i så pass bestämd form, att polismästaren icke ansåg sig kunna nonchalera dem."

Sedermera erkände löjtnant Hedengren, att det var Stockholmsfascister som fått Stockholms polismästare att företaga polisuppåden. Metoden var enkel. Först lagade de en skräckfylld fantasihistoria om planerade kommunistiska kupper, denna presenterades för polismästaren med uppmaning att företa polismobiliseringarna. Hedengren hade tagit nästa steg och förkunnar öppet i Stockholms Dagblad: "Vi fascister ha ansett det som vår plikt att vid sidan av den rent politiska upplysningsverksamheten giva dem av våra medlemmar, vilka besitta av dem själva med laglig licens inköpta vapen, möjlighet att om så skulle bli nödvändigt — och mycket talar tyvärr härför — begagna dessa till eget och andras skydd. Vi ha nämligen alla skäl att förutsätta, att Stockholms illa utrustade och alltför fåtaliga polis samt huvudstadens efter nedrustningsbeslutets genomförande till en bråkdel reducerade garnison — inom citationstecken — icke torde komma att visa sig tillräckliga för att i sin linda kväva ett i Stockholm utbrytande rött uppror."

Det som hänt på nazistfronten under vintern och våren gav mig anledning den 11 maj att på nytt interpellera socialministern. Motiveringen var kortfattad och frågan formulerades: "Vilka voro motiven för polismästare Hårlemans mobiliseringsåtgärder natten mellan den 7 och 8 maj detta år?"

Socialminister Pettersson svarade den 9 juni. Han litade fullt på polischefen och framhöll bl. a.:

"Enligt den för polismästaren i Stockholm gällande instruktionen åligger det honom att närmast under överståthållaren hava ansvar för och ledning av polisväsendet i staden samt att vaka över allmän ordning och säkerhet därstädes, för vilket ändamål han bör med oavslätlig uppmärksamhet följa förhållanden, tilldragelser och handlingar, som kunna äga gemenskap därmed.

Följaktligen bör den sålunda ansvarige äga själv avgöra, vilka dispositioner han inom ramen för sin behörighet skall vidtaga till förekommande av oordningar. Detta gäller speciellt i fråga om sättet för användande av den polisstyrka, som står under hans befäl och som ju är avsedd för bl. a. ordningens upprätthållande."

Na, det var ju inget svar på min fråga. Däremot innebar svaret ett fullt förtroende för polismästaren. Jag framhöll bland annat:

"Antingen måste herr socialministern förstå, att dessa historier äro uppenbara osanningar, och jag utgår ifrån, att han gör det, men då borde också detta sägas rent ut, eller också anser herr socialministern, att man gärna kan planera överfall på kungahuset och dess medlemmar utan att regeringen egentligen något närmare behöver bry sig om den saken såsom varande

någonting, som man icke anser sig böra fästa något avseende vid. Då jag anser det senare antagandet fullständigt uteslutet, så kvarstår det faktum, att polisen tillåtes med regeringens goda minne att tagas i bruk i fascistbetonade kretsars tjänst i syfte att hetsa mot arbetarrörelsen och dess organisationer.

Det är icke för att upprätthålla ordningen i huvudstaden, som man gjort dessa mobiliseringar. Polisledningen har hamnat i utanför polisen stående kretsar, det är icke tu tal om saken.”

Per Albin Hansson framhöll: ”Min utgångspunkt är att ordningen skall upprätthållas och att det är ordningsmaktens skyldighet att sörja härför . . .

Övervakandet av ordningen bör ske med omdöme och förstånd. Det förefaller mig som om de polisåtgärder, som här förts på tal, icke fylla anspråken i detta avseende. Dessa åtgärder te sig snarare såsom utslag av en nervositet som kan bli till direkt skada för ordningen. Skulle det finnas någon sanning i påståendet, att åtgärderna vidtagits på grund av uppgifter från fascistiskt håll, blir saken ännu mera betänklig. Ett samarbete mellan polisen och de fascistiska ynglingarna måste anses komprometterande för den förra och bör icke tolereras.”

Nazisterna började nu, under riksledning av veterinär Birger Furugård i Deje och furir Lindholm, att framträda litet varstans i vårt land. Med Hårlemans vetskap hade nazister bildat ett väpnat garde på c:a 2.000 medlemmar, den s. k. Munckska kåren, under befäl av en pensionerad general Bror Munck.

Vapenskandalen från 1925 följdes av ännu större skandaler. År 1931 avslöjades en omfattande vapensmuggling från Tyskland till Munckska kåren. Hårleman hade medgivit vapenlicens på över 1.000 revolverar till samma illegala organisationer. Nu blomrade nazismen på allvar.

Socialdemokraten skrev i en ledare den 19 november 1931: ”Den nazistiska vapenaffären antar för varje dag allt allvarligare karaktär. Det står numera klart att inflytelserika militära och finansiella kretsar äro djupt engagerade. Vad som är i särskilt hög grad märkligt är det militära inslaget. Officerare i hög tjänst äro, delvis efter hårdnackat nekande, beslagna med direkt medverkande i den fascistiska komplotten och flera ännu högre ställda officerare äro starkt komprometterade. Man måste fråga sig: hur djupt in i arme och marin sträcker sig det fascistiska elementet? Och hur stor utbredning ha halvfascistiska tendenser och strömningar inom officersvärlden? Utan att veta med sig, att deras förehavanden äro väl sedda på högre ort, skulle säkerligen icke de nu avslöjade officerarna ha vågat göra vad de gjort”.

Partisplitringen 1924

Beslutet om de 21 villkoren — teserna — och kommunistiska partibeteckningen medförde strid inom Vänstersocialistiska partiet, som ledde till den första partisprängningen då, som jag redan nämnt, Wennerströmriktningen lämnade partiet. Men striden fortsatte i topparna. Inom riksdagsgruppen höll vi emellertid samman. Många medlemmar ute i landet ansåg ”partikäbblet” som personliga motsättningar mellan Z. Höglund och Kilbom. Kilbom satt ju i riksdagen, var gruppens ordförande, en bra kamrat, lätt att samarbeta med, fordrade mycket men låg själv i selen mer än någon annan av oss andra. Inom gruppen fanns inga motsättningar.

Z. Höglund gav Folkets Dagblad dess socialistiska färg. Han försvarade med all energi både de 21 teserna och diskussionsfriheten inom den kommunistiska rörelsen. På möten och i debatter förfäktade vi alla i riksdagsgruppen samma synpunkter. Vi hade ju praktisk erfarenhet genom vårt riksdagsarbete. Och vi arbetade sannerligen inte efter ”order från

Moskva”, som våra belackare påstod. Visst försvarade vi Sovjetunionen med all energi i känsla av internationell sympati med alla länders arbetande folk; deras kamp för socialismen försvarade vi och trodde på Internationalen.

Det är emellertid förunderligt hur ofta debatter om de mest skilda ämnen och förhållanden spårade ur till debatter om Sovjetunionen och Komintern, både i riksdag och ännu mera ute på folkmöten.

”Hur har ni det i Ryssland” var en standardfråga, som motståndare ställde i debatter. Det var lika från alla andra partier. Frågor som bostadsbrist, religionsfrihet, militärrustningar och i alla möjliga sammanhang.

I Stockholm uppstod emellertid två riktningar inom partiet, Höglundare och Kilbomare. Inom arbetsutskottet hade Höglund majoritet. Ute i landet undrade man vad det kivades om. 1924 brakade det löst på allvar. Då hade också striden i Norska partiet kommit in i debatten hos oss. Som gränsbo kom jag i livlig förbindelse med norska partivänner. Vi hade i gränstrakterna ofta gemensamma möten med våra norska grannar inom partiet, fackförenings- och nykterhetsrörelsen.

Just inför valrörelsen 1924 förklarade Z. Höglund i Folkets Dagblad att Komintern-kongressens beslut i svenska frågan omöjliggjort en samförståndslösning i den svenska partistriden!

Det blev även fråga om att inkalla en partikongress, vilket dock båda fraktionerna inom arbetsutskottet erkände skulle förstöra hela valrörelsen, varför kongressfrågan ställdes på framtiden.

Men ett ”kallt krig” kunde inte undvikas. Majoritetsriktningen — höglundarna — publicerade ett stort uppslaget manifest med paroll, att ”partiet under alla förhållanden skall hålla samman, driva ut splittringens anda samt skapa ordning och reda i leden”. Minoriteten svarade med paroll, ”att partiet skall leva som sektion av Kommunistiska Internationalen, vartill partimedlemmarna manas till arbete”.

Höglund vägrade att införa uppropet, varpå det infördes som annons. I Värmland kom vi också på skilda linjer. Distriktsstyrelsen, som låg i Kristinehamn klövs. Konrad Asplund var kilbomare, Gustaf Nilsson (nuvarande landshövdingen i Värmland) och Einar Svensson samt redaktör John Bohlin i Karlstad följde höglundsriktningen. Kalixtus Nordström, som var distriktsordförande och ledare för kommunisternas valrörelse i Värmland 1921, hade separerat och i tysthet gått till Socialdemokratiska partiet, när den inre striden hårdnade.

Partistriden ledde till att Höglund avlägsnades som redaktör för Folkets Dagblad och ersattes med Kilbom.

Efter någon vecka startade Höglunds-riktningen ”Den nya Politiken” och därmed var partisprängningen klar.

Det blev en hård valrörelse med många och heta debatter. Vid ett valmöte i norra Värmland, med föredrag av mig och Selma Bengtsson, Långav, dök Kalixtus Nordström upp som opponent. Jag visste inte då att han lämnat partiet. Vi hade under många år varit de bästa vänner, lagt upp agitationsplaner, planer för studiearbete och satt in all vår energi för vårt parti. Jag sade Kalixtus, att vem som helst har ju rätt att byta åsikt, men att efter några dagar möta en meningsfrände som hätsk motståndare var verkligen en överraskning. Vi möttes inte mera som vänner det året. Däremot blev det åtskilliga politiska sammandrabbningar.

Så kom valdagen. Nu fick vi veta priset för partistriden. Endast fyra kommunister återkom. Kilbom och Verner Karlsson i Grängesberg var utslagna, Höglundsriktningen fick ett mandat, Helmer Molander. Socialdemokraterna ökade från 93 till 104 mandat.

Under valperioden hade Wennerströmarna återvänt till Socialdemokratiska partiet, som år 1923 utökade sin partigrupp i Andra kammaren med 6 till 99 mandat. Någon tid efter valet anmäldes också Helmer Molander till socialdemokratiska riksdagsgruppen, som nu räknade 105 mandat.

Efter valet bildade Branting, den 18 september, sin tredje socialdemokratiska regering.

Hjalmar Branting, som genom sjukdom var bruten, då riksdagen samlades 1925, avled några veckor senare, den 24 februari.

Till ny statsminister utnämndes Rickard Sandler.

Carlbomsaffären

Svenska Järnvägsmannaförbundets kassör P. E. Carlbom hade avlidit på Mörby lasarett den 17 augusti 1924 efter några dagars sjukdom. Begravningen ägde rum under aktningvärda hedersbetygelser.

Så kom den stora skrällen — Järnvägsmannaförbundet som ansetts som ett förmöget förbund — var nu fattigt. Carlbom hade förskingrat halvannan miljon. Hur allt gått till blev aldrig riktigt klarlagt.

Då min fackförening redan 1921 sökte medverka till att Carlbom avstängdes, vill jag berätta om hur vi i landsorten anade vad komma skulle och tidigt var honom på spåren.

Carlbom hade, som så många gånger tidigare, försvunnit från sin tjänst på förbundsexpeditionen, utan att meddela var han befann sig. Det blev sedan uppdagat att han bott på ett hotell i Saltsjöbaden. Då han återkom tog styrelsen i på allvar och beslöt sjukskriva Carlbom och företa en ingående inventering av förbundets räkenskaper. Carlboms hustru hade ett par år tidigare vid besök på förbundsexpeditionen undrat hur det stod till med kassan. Då hon inte kände till sin makes affärer, så fruktade hon det värsta med förbundskassan. Hon hade lugnats med att allt var i prima skick. — Nu skulle det i alla fall bli inventering den 11-17 augusti.

Just den 11 augusti anmälde sig Carlbom sjuk, den 17 augusti dog han. Nycklar till skrivbord och kassaskåp fanns i hans bostad och förbundsstyrelsen som värdigt firat hans minne ville inte störa före begravningen.

Den 27 augusti började inventeringen och den visade genast en avsevärd förskingring. Men Carlbom hade tydligen varit lika beredd som vilken Monte Carlo-spelare som helst. Och han hade inte gjort det lätt för kommande granskningsmän, som aldrig kom till full klarhet hur miljoner försvunnit.

Den 10 september hade tidningen Arbetaren först av alla en artikel om förskingringen inom Järnvägsmannaförbundet. Nyheten kom också senare i alla andra tidningar.

Jag var i Fryksdalen på agitationsturné för valet tillsammans med barnmorskan Selma Bengtsson, Långav, som också kandiderade vid riksdagsvalet. Vi hade kommit till Torsby och köpte en tidning på torget. Stora rubriker ropade ut jätteförskingringen i järnvägsmannaförbundet och i flerspaltig bild Carlbom med guldgruvan — kassaskåpet — i bakgrunden. Jag räckte Selma Bengtsson tidningen. — Se — äntligen! Äntligen har man avslöjat skojaren, nu när han är död.

Alla hade vetat att Carlbom hade två cigarraffärer i Stockholm. Det hade han inte hemlighållit. Han betraktades som smart affärsman. Redan det var högst olämpligt för en förbundskassör.

Då jag 1921 valdes som ombud till Järnvägsmannaförbundets kongress hade fackföreningen beslutat att Carlboms affärer skulle tas upp. Det fanns flera ombud med samma intresse.

Protokollet från kongressen upptar referat av mitt förslag om revision av Carlboms alla affärer som villkor för hans val. Jag hade uttalat mig åtskilligt skarpare än protokollet visar och ville ha det justerat men fick då veta, att Carlbom tidigare hotat att stämma medlemmarna i en granskningskommitté som föreslagit att Carlbom skulle förflyttas från kassörsposten till annan syssla inom förbundet.

Och nu hade han hotat med åtal om mitt anförande inte dämpades ned i protokollet. Man menade, att då förbundsstyrelsen tidigare ändrat sig inför Carlboms krav på att han skulle respekteras så borde ombud också göra det. Och då fick referatet av anförandet stå ojusterat.

Vid 1924 års kongress föreslog förbundets avdelning i Ange, ”att revision av förbundets kassa och räkenskaper i fortsättningen verkställas av fackutbildade revisorer eller revisionsbyrå”.

Ekonomiutskottet avstyrkte motionen med motivering: ”Under förbundets 25-åriga tillvaro har revisionen av förbundets räkenskaper varit tillförlitlig och mönstergill, oaktat auktoriserade revisorer ej använts. Utskottet anser därför, att ej några sakliga skäl kunna förebringas som motivera ett annat sakernas tillstånd på ifrågavarande område i fortsättningen.”

Carlbom själv menade ”att revisorerna icke endast skola granska räkenskaperna utan också taga del av styrelsens och förbundets inre angelägenheter, och att utlämna dessa till en revisionsbyrå torde icke vara välbetänt”.

Tre månader därefter exploderade bubblan och storförskingringen kom i dagen.

Den 4-7 december blev det extra kongress. Granskningskommitténs redovisning för kongressen bekräftade att misstankarna mot Carlbom varit välgrundade. Och långt mera omfattande än vi tidigare kunnat ana. Carlbom hade varit gulasch och storjobbare. Utom sina cigarraffärer spekulerade han i aktier, sysslade med tomtjobberi, var delägare i någon fabrik, sålde såpa och tvål och åtskilligt annat.

Allt kunde inte klarläggas. Carlbom hade haft god tid på sig att sopa undan vad som var möjligt. Men han var beredd. Revolverar i skrivbord på expeditionen och hemma i bostaden vittnade om en spelare utan skrupler.

På kongressen frågade någon efter polisrapporten. Förbundsordföranden Forslund trodde inte att den skulle utlämnas. Kongressen beslöt emellertid att göra ett försök och uppdrog åt Robert Samuelsson, Paul Thunell och Spångberg att personligen hos polisintendent Erik Hellgren begära att få ta del av polisrapporten. Vår framställning hos Hellgren beviljades utan vidare och vi fick ett exemplar av den 97 sidor omfattande utredningen.

Carl Winberg och Gottfrid Karlsson i Vadstena utsågs att i högläsning föredra den digra Juntan, vilket tog tre timmar i anspråk. Det var en omfattande kriminalhistoria. Man stod frågande inför intermezzon i Carlboms liv och leverne. Hans fester och sällskap med åtskilliga skumma figurer av båda könen. Liksom frågan om vissa förhållanden kring hans sjukbädd — en liten flaska, som sjukpersonal observerat sedan en ombudsman besökt honom, återfanns inte efter hans död. Någon funktionär från annat förbund omnämndes i rapporten i samband med den försvunna flaskan. Om Carlbom var ensam eller hade medhjälpare blev aldrig

klarlagt.

Men flera förskingringar inom fackföreningsvärlden upptäcktes vid de undersökningar som företogs i samband med Carlboms avslöjande. Kassören i Träindustriarbetarförbundet sköt sig. Han hade förskingrat 140.000 kronor. Kassören i Göteborgs metallavdelning förskingrade 33.000 kronor, kassören i Grov och Fabriks i Göteborg 10.000 kronor och kassören i rörarbetarfackföreningen i Göteborg hade också förskingrat.

Hur Carlbom gjort av med halvannan million blev aldrig klart.

Fackföreningsfolk i allmänhet fordrade solidaritet. Statstjänstemän fick inte ha anställning eller affärsrörelse. Och man frågade sig man och man emellan hur en medlem av förbundsstyrelsen kunde tillåtas sådana friheter vid sidan av sin tjänst.

Det kan vara berättigat att här återge utdrag ur mitt anförande på den extra kongressen, enligt referat i protokollet:

”Ute på landsbygden har man i många år haft på känn att denna skräll skulle komma. Förbundsledningen må här utsättas för en ingående granskning. Vi ställa icke denna ledning inför det kriminella ansvaret, vilket tillkommer andra, men det moraliska ansvaret äro vi här för att utkräva. Detta sorts ansvar kan förbundsledningen aldrig undkomma. Här säger ombudsman J. A. Lundin att Carlbom var en man som sökte sitt sällskap bland stadens värsta drägg. Var den mannen lämplig som kassör i vårt förbund? Här har vidare den ene efter den andre stått och vittnat om sina erfarenheter rörande Carlboms affärsverksamhet. Härigenom ha vi ombud fått en rätt så god inblick i denna affärsverksamhet och det är i alla fall icke så litet. Och ändå vilja alla dessa i förbundsledningen, var och en för sig, men även alla gemensamt, energiskt svära sig fria från all vetskap om denna Carlboms verksamhet. Det går icke att komma ifrån denna affär så lättvindigt som man här försöker göra från ledningens sida. Carlbom är död, men alla hans försvarare äro kvar och det är dessa vi nu vilja tala ett allvarsord med ... Ni ha bundit eder vid systemet Carlbom genom ert försvar för detsamma. Då vi velat ha en ändring häri, har ledningen bildat mur bakom Carlbom. Vi kunna i det avseendet erinra om 1921 års kongress. Hoppades att Carlboms medhjälpare, om sådana funnits och åtskilligt tyder därpå, till slut skola uppenbaras.

Slutade med ett instämmande i det krav, som här upprepat framförts om en ny anda i svensk fackföreningsrörelse.”

Carlbom hade ovillkorligen avslöjats långt tidigare om man följt maningarna om bättre revision. Bara en så enkel sak, som att revisorerna hämtat ut bankbesked skulle omedelbart visat bedrägeriet. Carlboms förskingringsteknik låg i fel bokföring och falska bankbesked.

Det berättades många historier om Carlbom. Om hans villa, hans dyrbara bibliotek med sina välvårdade olästa böcker i lyxband, hans noggrannhet. En uppbördsman hade fått brist på 20 kronor. Gick till Carlbom och talade om hur det låg till. Carlbom sträckte upp syndaren ordentligt men gav honom de 20 kronorna för att täcka förskingringen. Så det inte blev skandal bland järnvägsfolket. Andra berättade om hans generositet vid restaurangbesök tillsammans med gatans undre värld. Ett rykte gick att han någon gång festat om på en Djurgårdsrestaurang tillsammans med ”Stortjevan” — en i Stockholm beryktad stortjuv — och kastat till honom sin plånbok. — ”Du får vara kassör i kväll jag behöver litet avlösning med den sysslan.”

Carlbomsaffären medförde naturligtvis missmod och förstämning. Lönerna vid Statens järnvägar var låga. Vid de enskilda järnvägarna ännu sämre. De enskilda järnvägarnas per-

sonal hade haft en konflikt 1922 som kostat stora offer.

Många tillfälligt anställda, som räknat med fast anställning, hade placerats i den stora arbetslöshetsskaran. Och så kommer en betrodd fackförbundsfunctionär och förskingar de medel, som för kamp och solidaritet betalats in.

Ja, så resonerades det bland järnvägsfolk över hela landet. Röster höjdes även för utträde och ett nytt järnvägsmannaförbund.

Den opposition som fanns mot Carlbom fick nu försvara förbundet, så långt jag känner till förhållandet, fast meningarna var väl delade, oavsett tidigare kritik eller försvar för den bortgångne kassören.

Det lyckades också att utan splittring bevara Järnvägsmannaförbundets enhet.

300-mannadelegationen till Sovjet

Svenskarna var de första som bröt hungerblockaden mot Ryssland, då fartyget Eskilstuna III gick till Leningrad med en last viktiga förnödenheter.

1925 ordnades ett gruppbesök till Leningrad och Moskva med flera deltagare än något europeiskt land tidigare kunnat åstadkomma. I Sverige fanns ett stort intresse för besök i Sovjet. En del väntade kanske att få se välstånd, andra att få se ett folk i trasor och nöd. Anmälningar strömmade in. 300 personer var bokade och avseglade i två fartyg från Stockholm till Reval.

Revals hamn gav en beklämmande anblick. Gamla människor, mest gamla dåligt klädda kvinnor arbetade i hamnen. I tungt och slitsamt arbete.

Delegationen — vi tog denna kanske något för representativa beteckning — bestod av både äldre och ungdom, olika yrken och med skilda politiska åskådningar. Vi visste inte så noga om varandras partibeteckning. De flesta var väl kommunister eller partilösa.

Det var hårda tider i Estland och starka motsättningar mellan Sovjetunionen och den lilla baltiska staten. Sovjetunionen hade ett litet område och lagerhus vid hamnen, samt rätt att transitera varor genom landet. Kommunistiska partiet var förbjudet. Estland hade dåligt rykte under dess första självständighet och alla hade säkert en förutfattad mening om ”den vita regimen”. Estland hade rykte om att det levde på en smuggeltrafik till Sverige av högprocentig sprit.

Vi gjorde några timmars uppehåll i Reval men blev förbjudna att ge oss ut i staden. Ett par ynglingar hade i alla fall vandrat omkring en stund och berättade att de blivit antastade av några civila som slitit av dem deras kommunistiska emblem från rockuppslaget. Andra hade kommit över högprocentig sprit i revolverformade glasflaskor, som fick beteckningen Estlands vapen.

Den stora delegationen, varibland många bar kommunistemblem och röda halsdukar, väckte naturligtvis uppmärksamhet i det kommunistförbjudna Estland. Mycket folk hade mött upp utanför stationsområdet som var avspärrat. Vi var noga polisbevakade. En esperantist i vårt resällskap fick på stationen kontakt med en språkfrände. De växlade några ord på esperanto, men när de räckte varandra händerna för hälsning genom spjälporten, drogs estländaren snabbt bort av ett par civilklädda vaktmän.

Vid midnattstid kom tåget till est-ryska gränsen, där en kommitté välkomsttalade och en musikkår hälsade oss med Budjonnyjs marsch.

Till Kingisepp kom vi vid tvåtiden på natten. I järnvägsparken hade en stor skara människor mött upp och väntade oss med te och smörgås.

Ett par representanter hälsade oss välkomna. Kilbom, delegationens ordförande, svarade och sade bl. a.: ”Nu har 300 representanter för den svenska arbetarrörelsen kommit hit.

Vi talar olika språk, men trots detta är jag övertygad om att vi förstår varandra utmärkt, därför att våra hjärtan slår i takt och vi alla strävar efter ett och samma mål: det internationella proletariats enande för beslutsam och orygglig kamp mot kapitalismen.”

G. V. Källman, kommunalkamrer i Sundbyberg, senare riksdagsman, svarade för tacktalet med orden: ”Mottagandet överträffar allt vad vi väntat. Ni skall ha tack för den vänlighet ni visat oss. Det är mycket trevligare att vara på den ryska sidan om gränsen än på den estniska.”

Vid femtiden på morgonen lämnade tåget Kingisepp och vid niotiden kom vi till Baltiska bangården i Leningrad.

En representant för fackföreningen, Fjodorov, hälsade: ”Vi hoppas, sade han, att de svenska gästerna över hela sitt land kommer att sprida kunskapen om läget i Ryssland och att avge en sann skildring om hur vi lever och arbetar.”

Kilbom framförde också här delegationens hälsning. Vidare talade Hemming Sten, som ville övertyga sig om ”huruvida den väg, på vilken det ryska proletariatet slagit in, vore den rätta och riktiga.

Vi tror, att resultatet av vår resa blir slutandet av vänskapliga förbund mellan våra båda länders arbetare. Vi kommer att av alla krafter motarbeta de lögner, som sprides ut om Sovjetunionen, och vi hoppas, att detta kommer att främja proletariatets internationella enhet.”

Tidningarna hälsade delegationen med stora rubriker. Izvestija framhöll: ”Det är första gången en så stor arbetardelegation besöker vårt arbetare- och bondeland. Vi gläder oss så mycket mera däröver, som en delegation med sådan numerärt stark sammansättning är i stånd att verkligen tränga in på alla områden av Sovjets politik, kultur och näringsliv och studera alla detaljer samt ge kamratliga råd och omtala den verkliga sanningen för sina klasskamrater beträffande allt som de sett med egna ögon över hela det territorium, där arbetets diktatur tillämpas.

Vår hälsning till den svenska arbetardelegationen! Välkomna till Sovjetunionens röda huvudstad! Se, studera och hjälp arbetarna och bönderna i Sovjetunionen att fortsätta och segerrikt fullfölja det påbörjade verket att bygga upp den befriade arbetarklassens nya stat!”

Fackföreningarna hälsade: ”Kamrater — arbetare från Sverige! Er ankomst hit visar ännu en gång, att det för proletariatet icke finns och icke kan finnas någon nationell blockad. Ert besök i Sovjet-Unionen visar bäst av allt, att allting hos oss står öppet för arbetarklassen.

Se våra fabriker, våra verkstäder, våra hem — vi har ingenting att dölja för våra kära gäster. Allt står till ert förfogande. Men om ni hos oss ser några brister, så säg det öppet: vi är redo och villiga att rätta till dem. Välkomna till den internationella oktoberrevolutionens huvudstad!”

Pravda var öppenhjärtig: ”Vi behöver icke skämmas för våra hemlösa barn, för vår nöd och för våra sår. Det är hos oss mycken svält. Det vore grovt självbedrägeri att förneka detta. Men det blir i allmänhet bättre. Våra vänner bör få veta, att vi hållit ut genom fruktansvärda år, att vi ridit ut årslång kamp. Men från det ögonblick vi skakat av oss den blodigaste intervention, det vita banditväldets sista arméer, är vi på frammarsch.”

I Leningrad inkvarterades gruppen i Smolnialatset, som uppförts till flickskola under Katarinas tid och som blev bolsjevikregeringens första residens.

Därifrån följde besök i staden med omgivningarna. Vinterpalatset där tsaren och hans regering fängslades, vilket för alltid gjorde slut på det gamla tsardömet. Eremitaget med dess dyrbara konstskatter, Peter Pauls-fästningen, en av tsartidens mest fruktade fångelser, som anlades av Peter I till försvar mot svenskarna. Fästningen kom dock aldrig att användas för detta ändamål men blev i stället fängelse för politiska fångar. Cellerna, där socialister, anarkister och reformister hållits inburade — ibland fastkedjade — stod nu tomma och gav närmast intryck av ro, störd endast av minnen från svunnen tid. Revolutionsmuséet på annan plats visade mera av skräck, med bland annat tortyrredskap och med interiörer från tsartidens fångelser samt propagandamaterial från revolutionen.

Vi besökte Sovjets största industri, Putilovverken, ett modernt järnverk med flera tusen arbetare. De, som så önskade, fick använda tiden bäst de ville. Titta på gatulivet, besöka affärer, muséer, restauranger eller annat.

En liten historia bör räddas från glömskan. Ett par spårvägsmän S. och N. satt på en servering i Leningrad och väntade på servitrisen, en äldre kvinna, för att få betala.

S. säger skämtsamt: Kommer inte det gamla skrället snart så vi får gå.

Servitrisen kommer: Jag också tala dålig svenska.

Det var ett par litet generade gäster, som betalade notan och gav, fast det egentligen var förbjudet, en extra dricksslant till den vänligt blinkande servitrisen.

I Moskva blev det stor mottagning redan på järnvägsstationen. Och en ännu större på Röda Torget, där flera av Kremls och III Internationalens funktionärer mött upp och hälsade delegationen välkommen. Karl Kilbom, som även tidigare gästade Sovjetunionen och väl kände flera av dess ledare, talade på delegationens vägnar.

Så följde några intressanta dagar, rundvandring i Kreml, regeringsbyggnaden som var stängd för obehöriga och strängt bevakad. Besök i fabriker, bostäder, barnhem, sjukhus, teatrar, muséer och samlingslokaler.

Alla ville se Lenin där han sedan ett år vilade i sitt mausoleum. Tyst skred en ständig ström av människor förbi hans läger, med det hermetiskt tillslutna glasvalvet — ständigt bevakat av två soldater.

Lenins mausoleum användes som tribun vid demonstrationer och massmöten på Röda Torget. Här mottogs vi, tillsammans med en tysk delegation. På mausoléet stod många prominenta representanter för det nya Ryssland, bland andra Rykov, Tomskij och Bucharin, tillsammans med svenskar och tyskar från delegationerna.

Delegationerna överlämnade en fana. Det blev korta kraftfulla tal. Musiken spelade Internationalen. Det höjdes leverop för Sovjet, för revolutionen, för Internationalen, för arbetarklassens solidaritet. Jag kände en mäktig upplevelse av internationell samhörighet, som påminde om då jag 15 år gammal första gången deltog i en 1:sta majdemonstration.

Så blev det besök på fabriker, sjukhus, teatrar, muséer och partilokaler. Traditionenligt blev det välkomsttal och tacktal. Kontorist Eldfors, Kristinehamn, framhöll i sitt tacktal, att han var förtjust över mottagandet i Kingisepp och vad han sedan mött och sett i fråga om sociala inrättningar, semester- och vilohem för arbetare och olika områden av kulturellt liv.

Vid besök på en militärförläggning blev jag ombedd att framföra delegationens hälsning. Jag talade mest om fred och internationalism. ”Men svenskar och ryssar har under gången tid ibland mött varandra i bitter kamp. Sedan mer än hundra år har vi dock levat i obruten vänskap. Vi har läst om att Sovjet-Unionen flyter av blod. Vi tror, att blod flyter” — —

Zoia Kilbom översatte och det var som om ryssarnas blickar spändes kraftigare. Kamraterna i delegationen såg förvånade ut. — — ”det måste finnas pulserande friskt blod, reglerat av hjärtats rytm, hos varje levande människa, för att fylla en för livet nödvändig funktion. Vi har sett detta i Sovjet-Unionen. Vi önskar att det alltid skall få bli så.”

Zoia översatte och då bröt applåderna lös. När jag steg ner från talarstolen greps jag av några starka soldatarmar och hissades med applåder och hurrarop.

Sista dagen i Moskva hade våra värdar ordnat en avskedsfest i pelarsalen i förra Adelsklubbens hus. Det var rikt dukade bord och det blev många tal.

Vid hemkomsten utnyttjade Stockholmskommunen tillfället och ordnade möten i Vitabergs- och Kronobergsparkerna där en rad av talare ur delegationen talade om sina intryck från resan.

Från min hemort deltog i delegationen lokförare Alfred Brandhagen och vi båda svarade för ett offentligt möte på hemmaplan och talade över ämnet: Vad vi såg i Ryssland.

Det blev åtskilliga föredrag under sommaren och hösten i det aktuella ämnet — Från 300-mannadlegationens resa. Under år som gått har jag träffat många av deltagarna i resan och alla har sagt sig minnas Rysslandsresan som en stor och värdefull upplevelse.

Hos exekutivkommittén i Moskva

Sensommaren 1926 hörde jag för första gången nyheten om meningsbrytningar inom partiledningen i Sovjetunionen. Nu var det våra partivänner här, som genom förbindelser med ryska partikamrater berättade att bl. a. Sinovjev och Trotskij på något vis kommit på kant med centralkommittén i vissa ideologiska frågor.

Nå, det behövde väl inte betyda något allvarligt. Olika meningar kunde väl framföras. Det var vi ju vana vid i vårt föreningsliv. Men ryktet höll i sig och var på något sätt obehagligt.

I november inbjöd Kominterns exekutivkommitté till utvidgat sammanträde i Moskva. Kilbom, Karl Malmros, Hugo Sillén, Erik Höglund och jag valdes som representanter från Sverige. Malmros och jag reste över Finland och gjorde ett par dagars uppehåll i Leningrad.

Återresan tog några av oss över Finland med en dags uppehåll i Helsingfors.

Exekutivsammanträdet blev fördröjt någon dag, så det blev god tid att närmare studera folklivet. Svårigheterna syntes tydligare i vardagslivet än under 300-mannadlegationens besök, då Moskva mottog gästerna i förberedd feststämning. Och visst fanns det svårigheter.

Men jag visste vad Ryssland fått utstå. Först kriget som slutade med att de utsvultna, trasiga soldaterna vände åter till sina utarmade hemorter, sedan revolutionen och därefter militär-anfallet från en rad länder, som understödde kontrarevolutionärerna i inbördeskriget.

Jag hade lyssnat till Fritjof Nansen, då han i Stockholm talade om sina resor för hjälpkommissionen i det hungrande Ryssland och om torkan 1921, vilken medfört en svält som krävde miljoner dödsoffer. Jag kände till hungerblockaden och hade sett fotografier från områden där krig och revolution gått fram. Jag sökte förstå svårigheterna och väntade inte det ”paradis”, som våra motståndare lyckade om.

Nu fanns det emellertid mat i affärer och restauranger och på torgen såldes bröd och andra matvaror. Jag tänkte på hur vi i Sverige hade det. Många tusen arbetslösa, nödbostäderna och den bristfälliga nödhjälpen. Trots att vi vid jämförelse med Ryssland inte haft några betydande yttre svårigheter.

Men visst fanns det många beklämmande förhållanden. Exempelvis de s. k. vilda barnen. På dagen försvann de i folkvimlet men om nätterna, när gatorna i det närmaste var folktomma, var det en makaber syn att se barn hopkrupna i tomma, ännu varma asfaltsgrutor på gatorna eller vid någon brasa intill Kremlmuren. Eller när de sträckte fram sina små händer och bad om en kopek eller en cigarrett.

Nå, allt det här med de vilda barnen var en gammal rysk företeelse. Tsarryssland hade alltid haft skaror av vilda barn, föräldralösa stackare som fick klara sig själva på gud vet vad. Det hade förvärrats under kriget och revolutionen. De brukade åka illegalt, helst under järnvägs-vagnar, till mellersta Ryssland under sommaren och till varmare delar vintertid. Då stora områden lagts öde och hundratals barn förlorat sina föräldrar, hade de sökt sig till andra små föräldralösa kamrater utan hem. De vilda barnen.

Men det lades ned mycket arbete på att få slut på detta tillstånd genom barnhem med så vitt man kunde bedöma goda metoder.

Någon dag försenad kom emellertid exekutivkommitténs utvidgade första sammanträde.

Svenska frågan hade behandlats 1923 och 1924 och ledde till splittring av svenska kommunistpartiet. Nu var turen tydligen kommen till Sovjetunionens kommunistiska parti.

Exekutiva sammankomsten räknade naturligtvis många ryska representanter. Bland dem jag bäst minns var Stalin, Bucharin, Kamenjev, Rykov, Pjatakov, Radek, Tomskij.

Motsättningarna hade gått så långt att vare sig Trotski eller Sinovjev, två av de jämte Lenin mest kända från Kominterns första tid, visade sig på kongressen. Sinovjev hade skriftligt begärt att i ett kort tal få redogöra för sin uppfattning, vilket avslogs med stor majoritet. En av exekutivmötets centrala frågor gällde ryska industrins utbyggnad. Stalins program gick ut på hastig uppbyggnad av den tunga industrin och en teoretisk linje om möjlighet att genomföra socialismen i ett land. Aktuellt syftande på Sovjetunionen.

Trotski hade menat att konsumtionsindustrin måste få större andel av produktionen. Arbetarklassen skulle vinnas för socialismen i alla länder. Stalins linjer, möjlighet att genomföra socialism i ett land segrade.

Därmed lancerades faktiskt den teori om fredligt samförstånd som efter 30 år framfördes av Chrusjtjov.

Jag hade tillfälle att tillsammans med Kilbom besöka några ryska hem. På återresan hade vi några timmars uppehåll i Leningrad. Kilbom skulle hälsa på hos en familj och vi åkte tillsammans dit.

Familjen, en ingenjör, hans unga fru och en liten baby bodde tillsammans med ingenjörens föräldrar i en liten lägenhet på två rum och kök. Den äldre hade ägt någon fabrik före revolutionen, men fabriken hade socialiserats, som alla andra produktionsföretag.

Fabrikören och hans familj hade varit lojala. Ställde bara fabriken till förfogande. Fabrikören hade sedan erhållit ersättning med någon liten pension och sonen fick anställning som ingenjör på fabriken.

Ryssarna är kända för sin gästvänlighet och vi mottogs med öppna armar och dukat bord. Fabrikören slog sig ner intill radion och skruvade på. Om en stund kom musik, Internationalen.

Jag iakttog den gamle. Hur skulle han reagera inför den internationella kampsången vars toner kallat till revolution mot det gamla systemet till ett socialistiskt.

Ah, verkligen? Han nynnade med: Upp trälar uti alla stater! Litet diskret gjorde jag Kilbom uppmärksam och tyckte det var egendomligt att fabrikören som förlorat allt gnolade med i sången.

Kilbom avslöjade omedelbart mina reflektioner. Den gamle fabrikören såg närmast road ut och replikerade snabbt: ”Jag är alltid ung”.

Lantarbetarstrejken i Västvärmland

Ännu i slutet av 1920-talet var lantarbetarna oorganiserade på många platser.

Så var förhållandet vid Billerudsbolagets jordbruk i Charlottenberg, i Eda och Tavelbacken i Gunnarskogs kommun.

Vi, som var både politiskt och fackligt organiserade, resonerade man och man emellan vad som kunde göras för lantarbetarna, som utsattes för arbetsledningens godtycke.

Det fanns en liten grupp säkra och politiskt medvetna lantarbetare som lovade bilda kärnan i en fackförening.

Så beslöt vi, en grupp inom Charlottenbergs FCO, att engagera denna, men att fackföreningen skulle hållas hemlig för bolaget så lång tid — minst sex månader — att medlemmarna kunde få stöd från lantarbetarförbundet i händelse av konflikt.

I augusti 1927 startade fackföreningen med god anslutning.

Billeruds lantarbetare hade två gånger under åren 1906 och 1920 försökt bilda fackförening men tvingas upplösa den.

Men nu hade vi förberett organisationen väl och var övertygade om att den skulle lyckas i sitt arbete.

Avdelning 40 av Svenska Lantarbetarförbundet omfattade lantarbetarna vid Billeruds jordbruk i Charlottenberg och Gunnarskog.

Men meningen var ju inte att ha en hemlig fackförening. På våren 1928 var tiden inne att presentera den för bolaget, vilket skedde i samband med krav på underhandling om löneavtal.

Timpenningen för lantarbetarna i Charlottenberg var då 38 öre med förmåner av bostad om ett rum och kök, vedbränsle, potatisland samt någon prisnedsättning för mjölk. Timpenning utan förmåner var 43 öre. Bostäderna var synnerligen bristfälliga.

Fackföreningen framförde krav på omkring 10 öres löneförbättring i timman.

Bolaget ville emellertid inte godkänna organisationsrätten, och det hade ju lyckats förr att förrinta fackföreningar. Genom bolagets motstånd strandade förhandlingarna. Skulle det hela stranda i portgången?

Nej, denna gång hade fackföreningen en fast grund. Den hade helt stöd i Charlottenbergs FCO, som även gått in för ekonomisk hjälp.

Och så utbröt strejk vid jordbruket den 19 maj 1928.

Det blev hårda tag, men solidariteten höll och stärktes under konflikterns gång. Genom FCO gjordes insamling så att alla, som från början gick med i konflikten, fick fullt strejkunderstöd.

Bolaget rekvirerade strejkbrytare från strejkbrytarorganisationen Samhällshjälpen och fick därigenom professionella brytare, som uppträdde oförskämt och demonstrerade öppet och ofta att de var beväpnade med revolverar och slidknivar. Till detta ryktades, att det blev ett dyrt arrangemang för bolaget och att strejkbrytarna kostade mer per timma än arbetarna begärde per dag. Från bolaget leddes konflikten av direktör Lindgren i Säffle. Arbetsledaren i Charlottenberg, förvaltaren H. W. Olsson, var sjukledig under hela konflikten. I hans ställe hade bolaget skaffat en arbetsledare Bolinder, som kom samtidigt med strejkbrytarna och reste när konflikten bilades.

Som ett led i konflikten utfärdade FCO och lantarbetarfackföreningen blockad mot bolagets mejeriprodukter. Denna blockad fick anslutning från hela ortsbefolkningen. Mjölkkunderna köpte mjölk i den omkringliggande bygden och det ordnades med gemensamma mjölktransporter. Den blockaden stod sig långt efter det konflikten bilagts mellan bolaget och fackföreningen, trots att bolaget sänkte mjölkpriset från 23 till 17 öre per liter.

Mellan befolkningen och strejkbrytarna rådde ett spänt förhållande. Sympatierna för de strejkande lantarbetarna fick sitt första synliga uttryck ett par veckor efter strejkens utbrott. Då ordnades en demonstration från järnvägsmagasinet till landsvägen utanför herrgården, där jag höll föredrag. Från angränsande platser hade folk kommit för att delta i sympatyttringarna. Det blev ett ståtligt möte med över 1.000-talet deltagare. Demonstrationen fick en stämningfull prägel och en stor kollekt insamlades. Som ett uttryck för stämningen kan erinras om hur den i övrigt konservativt inställda polismannen på platsen lämnade hela 10 kronor i kollekten. Någon vecka senare, ordnades en liknande demonstration vid Tavelbackens gård, där Erik Höglund, Eda, talade. Även denna demonstration blev en storslagen sympatyttring från befolkningens sida.

Strejkbrytarna uppträdde mycket utmanande under hela konflikten. De var ofta berusade och etablerade ibland slagsmål sinsemellan. Det blev känt att någon av dem suttit i fängelse för överfall och misshandel och att någon hade deltagit på de vitas sida i finska inbördeskriget. Ibland blev det sammanstötningar mellan strejkbrytarna och ortsbefolkningen. Sedan en strejkbrytare skjutit med revolver på öppen gata och vid ett annat tillfälle slagit en ortsbo sanslös var befolkningen så uppretad, att det kunde bli sammandrabbning när som helst.

En gång polisanmälde några strejkbrytare att de blivit utsatta för stenkastning under arbete på åkrarna. På detta följde åtal och rättegång men rätten frikände de åtalade. Ingen hade blivit synbart träffad av sten och avståndet från den skogsdunge, varifrån stenarna skulle ha kastats, ansågs för långt för att stenar skulle kunna nå strejkbrytarna.

Vid ett tillfälle hade arbetsledare Bolinder, som kom med hästskjuts, träffats av stenkastning från skogen vid skolan. Polisundersökning sattes i gång, men ledde inte till något resultat. Under julhelgen 1928 fick en strejkbrytare, som uppträtt utmanande, stryk och måste erhålla läkarhjälp. Efter denna sammandrabbning följde anhållanden med misstänkta och sedan stämningar på tre ortsbor. Överraskande slutade detta mål med att landsfiskalen ”på förekommen anledning” återtog stämningarna någon dag före den fastställda dagen för rättegången. Men då hade konflikten mellan bolaget och fackföreningen bilagts.

Bolaget hade satt till alla klutar för att kväsa lantarbetarna. Även vräkningar ingick i bolagets

stridsmetoder. I en familj var hustrun sjuk och därtill invalidiserad av värk, så att hon hade svårt att förflytta sig. Men bolaget tog ingen hänsyn utan begärde vräkning under motivering att hon var mjölkerska och nu deltog i strejken, varför bolaget nu måste anställa annan arbetskraft och nu behövde lägenheten. Vräkningsbeslutet överklagades hos länsstyrelsen med hänvisning till de oriktiga och vilseledande uppgifterna. Det hjälpte inte. Landshövdingen följde bolagets krav och familjen vräktes.

Men även i det djupaste mörker av mänsklig hårdhet och brutala metoder, kan ibland en ljustråle glimta fram. Jag vill rädda följande historia från glömska: Bland de, som fått vräkningssdom förekom även en ladugårdskarlar vid Tavelbackens gård. Han hade stor familj med många små barn. Disponent Storjohann gjorde en resa genom bygden för att informera sig om läget under strejktiden. Han tittade då även in i ladugårdskarlarlens hem. Han såg de många små barnen, som skulle vräkas ut. Efter att ha växlat några ord med ladugårdskarlarlens hustru, tog han upp sin plånbok och gav henne 20 kronor. Gick sedan ut till den väntande bilen och reste sin väg. Något mera tal om vräkning hörde familjen inte utav. Småttingarna räddade familjen denna gång.

Genom att två familjer i Charlottenberg vräktes, blev det lediga bostäder. Men till lägenheten i vilken den sjuka kvinnan bott flyttade ingen. Den stod tom, tills det gamla huset, Pettersborg, revs.

Då strejken drog ut på tiden och bolaget visade fullständig ovilja att underhandla, blev det allvarligt tal om att strejken skulle utvidgas till andra Billerudsbolagets företag såsom sågverk och pappersindustri. Efter vissa underhandlingar enades man om att Charlottenbergs FCO skulle ta initiativet till en konferens för behandling av konfliktsituationen. Konferensen hölls i Arvika den 2 september och fick den beräknade anslutningen. Ett tjugofemtal fackföreningar hade sänt ombud och några fackförbund hade sänt representanter. Lantarbetarförbundets representerades av förtroendeman Albin Hansson, Pappers representerades av Strand, Sågverks av Lindberg och Handelsarbetarna representerades av Johansson. De strejkande kunde räkna med helhjärtat stöd. Konferensen fann det klokast att i dåvarande läge lämna ekonomisk hjälp. Sågverksarbetarförbundet och Pappersarbetarförbundet lämnade 2.000 kronor var till de strejkande. Sammanhållningen i strejken var utmärkt, liksom solidariteten från utomstående.

Hur simpelt bolaget kunde bete sig visade dess behandling av en gammal trotjänare, den pensionerade rättaren Karl Källström. Efter anställningens slut hade han flyttat till Jössefors och tilldelats en mindre pension av bolaget. DI mjölken blockerades i Charlottenberg, såldes den till sanatoriet i Arvika. När åkaren, som transporterade mjölken från järnvägsstationen till sanatoriet, fick veta att mjölken var blockerad, upphörde han med transporten. Den pensionerade Källström blev då tillsagd att med hästskjuts klara av denna transport. Han visste inte om blockaden utan utförde arbetet ett par dagar. Men arbetet var tungt för den gamle mannen och då han fick veta att mjölktransporten var blockerad sade han ifrån, att han orkade inte med arbetet. Till straff framtogs den gamle trotjänaren sin från bolaget förut erkända pension. En personlig hänvändelse till Storjohann efter det att strejken bilagts var förgäves. Av principiella skäl dras pensionen in, svarade den mäktige dispen. Pensionen blev för alltid indragen.

Pensionsindragningen kan sannolikt även ses som en hämndaktion, därför att en av den pensionerade rättarens söner, lokförare Reinold Källström, som styrelsemedlem i Charlottenbergs FCO mycket aktivt deltagit i arbetet för de strejkande lantarbetarna.

Vid en upprepad hänvändelse till Storjohann om pensionen, som så godtyckligt indragits, hade han svarat, att Källström har ju en så duktig son vid Statens Järnvägar, att han nog kan ordna för sin far, liksom han ordnade med lantarbetarkonflikten.

Vid nyårsskiftet var bolaget emellertid villigt att underhandla. Lantarbetarna kallades till sammanträde på bolagets kontor den 4 januari 1929. Lantarbetareförbundet representerades av förtroendeman Albin Hansson och Billerudsbolaget av sin vice verkställande direktör H. Dyster-Aas.

Det lyckades parterna att få en uppgörelse till stånd. Denna medförde en hel del förbättringar för arbetarna såväl i fråga om lönerna som de allmänna bestämmelserna.

Men än en tid skulle det haka upp sig. En ladugårdsförman, som före strejken hade erhållit medalj för lång och trogen tjänst, men som gått med i fackföreningen och deltog i strejken, blev jämte en son utestängd från rätten att få återgå till sina arbetsanställningar. FCO ansåg detta orättfärdigt och fortsatte därför blockaden mot bolagets mejeriprodukter. Nu blandades Landsorganisationen i konfliktsbilden och förklarade att FCO överträtt sina befogenheter.

Men den fortsatta striden visade framför allt på de sympatier alla mötte, som på något sätt deltagit i konflikten, i kampen för lantarbetarnas organisationsrätt och till avtalsenliga löner.

Den 1 april 1929 beslöt även FCO nedlägga blockaden, emedan de två, som utestängts från arbetet, erhållit annan sysselsättning och ej längre önskade någon återanställning.

Partisplittringen 1929

När oppositionen 1926 av exekutivkommittén nekades framföra sina synpunkter började en process, som snart skulle ställa åtskilliga av oss utanför Komintern och många ryska kommunister inför exekutionsplutonen.

Det ansågs att partierna skulle bedöma politiska förhållanden och göra uttalanden om broderpartier och enskilda medlemmar även i andra länder. Ordval i anföranden, riksdagsprotokoll och tidningar granskades, kritiserades och stämplades som höger- eller vänsteravvikelser, vilka karaktäriserades som allvarliga fel.

1 maj 1929 inställdes demonstrationen i Stockholm på grund av blåst och ett kraftigt snöfall. Folk gick inte ut i snöyran. Detta stämplades som ett partifel. Själv klarade jag mig den gången från att stämplas för ett så allvarligt fel. Jag hade nämligen fått mina majmöten förlagda till Sundsvall och Njurunda och fick god anslutning tack vare ett bättre vårväder än i Stockholm.

Vi fick långa debatter om Sveriges roll som imperialistisk stat, om vårt land seglade på ”imperialistiska havets farvatten eller i dess kölvatten”. Läget blev både olidligt och ohållbart. Partistriden formade ut två riktningar kilbomare och sillénare. Jag stod helt på Kilboms linje. Som ledamot i partiets centralkommitté skulle jag svara för några debatter och informationsföredrag om partistriden.

Ibland kom det exekutivrepresentanter från annat land för att delge oss synpunkter på aktuella problem och på partiernas uppgifter.

Vid ett välbesökt möte i Jössefors fick jag debatt med en kommunist från Tyskland, vilken kommit till mötet. Vår tyska gäst kunde inte tala svenska utan hade som tolk Knut Olsson, Stockholm. I en votering segrade vår riktning med stor majoritet. I segerkänsla meddelade vi detta till Folkets Dagblad, som slog upp referatet på framträdande plats. Vi räknade resultatet

som en politisk seger men exekutivrepresentanten, som var här illegalt, räknade med polisen på grund av publiciteten och återvände skyndsamt till sitt land. Egentligen tyckte jag det var tråkigt, att han reste så plötsligt. Han var saklig och vederhäftig och vi skulle säkert med honom som motståndare ha hemfört flera segrar.

I oktober kom meddelande från partiet att Karl Kilbom, Oskar Samuelsson och Einar Olsson (Ebe) suspenderats ur arbetsutskottet, samt att Kilbom avsatts som chefredaktör för Folkets Dagblad.

En kväll fick jag ett telefonsamtal från Erik Höglund som berättade att Hugo Sillén och hans meningsfränder efter en strid, där även skott lossats, med polisens hjälp tagit partibiblioteket. Kilbomsriktningen hade några män som bevakade Folkets Dagblad varför tidningen behölls av oppositionen.

Innan årets slut drabbades även jag, redaktör L. H. Landén och Einar Adamsson i Göteborg av Kominterns bannbulla. Snart stod det klart att striden skulle leda till sprängning av partiet. Om vi ville fortleva politiskt måste vi fortsätta som självständigt socialistiskt parti.

I riksdagen hade vi nu två kommunistiska partigrupper. Vi hade ingen anledning att längre behålla den kommunistiska partibeteckningen. Och så kom frågan upp om namnbyte. Nu ville vi ha en partibeteckning som överensstämde med vår politik och partiets målsättning.

Kommunismen i dess ursprungliga betydelse hade väl aldrig varit partiets eller Kominterns målsättning. Och bolsjevikerna valde ju också kommunistiska partibeteckningen för att få klar gräns mellan de två riktningarna inom den socialdemokratiska rörelsen.

Vi debatterade om flera förslag och stannade för Socialistiska Partiet.

När namnändringen kungjorts mötte jag i riksdagen Hilding Hagberg och Brändefors. De strålade av glädje och gratulerade till ”dopet”, och det var förstäeligt, de hade nu ensamrätten till den kommunistiska beteckningen.

I Sovjetunionen upprullades befängda, helt obegripliga processer mot gamla kommunister, som efter de mest vidunderliga erkännanden dömdes till döden. Jag erinrar mig Sinovjev, Pjatakov, Kamenjev, Bucharin, Rykov, Tomskij, alla dessa som jag har personliga minnen av från besök i Moskva. Nu blev de tillsammans med många andra dömda till döden för samarbete med Trotskij, för planläggning av mord på bland andra Maxim Gorkij, Stalin och Kirov. Tomskij tog sitt eget liv.

Egentligen började striden mellan de ryska partiledarna redan under Lenins tid, då han ansåg att Trotskij skulle bli hans efterträdare och Stalin avlägsnas från sin befattning som generalsekreterare.

I en skrivelse — kallad Lenins testamente — till partikongressen 1923, hade Lenin, som då låg svårt sjuk, krävt Stalins avlägsnande som partisekreterare därför att: ”Stalin är ytterst brutal, och detta fel kan nog tolereras i vår krets och i samvaro mellan oss kommunister men blir ett fel, som icke kan fördragas hos en man, som innehar ställningen som generalsekreterare. Därför vill jag föreslå att kamraterna tar upp till övervägande hur man skall gå fram för att kunna skilja Stalin från hans ställning, och få en ny man vald, som i egenskaper skiljer sig från Stalin. Nämligen större tolerans, större lojalitet, större vänlighet, en mera förståelsefull hållning till kamraterna, ett mindre ombytligt temperament”.

Inom riksdagsgruppen resonerade vi om avrättningarna av de gamla kommunistledarna i Ryssland och om inte Sverige som hade gott anseende på lämpligt sätt borde kunna

intervenera.

Jag fick i uppdrag att föra fram frågan i riksdagen och frågade i interpellation om statsministern ansåg:

”att det finnes en för regeringen lämplig form att hos Sovjetregeringen rikta uppmärksamheten på den opinion de verkställda avrättningarna och den nu pågående processen mot politiskt oliktankande utlöst inom vida kretsar i Sverige, och är regeringen villig att under dessa förutsättningar ta ett dylikt initiativ?”

Efter några dagar träffade jag som hastigast Per Albin Hansson i Andra kammaren. Han hade läst interpellationen, som han sympatiserade med, men jag skulle inte vänta något svar, då det vore för ömtåligt att nu intervensera i något, som måste betraktas som en intern rysk angelägenhet.

En opinionsyttring mot orättvisa och rättslöshet är en moralisk kraft, som alltid kan ha sin betydelse. Och på så sätt betraktade vi interpellationen då vi räknade med tidningarnas publicitet.

Men stalinisterna vakade och tolkade opinionsyttringar på sitt sätt. I Basel utgavs en internationell kommunistisk tidskrift ”Rundschau für Politik, Wirtschaft und Arbeiterbewegung” som refererade interpellationen:

”Spångberg inlämnade i slutet av januari en interpellation i den svenska riksdagen, i vilken krävdes ett ingripande från den svenska regeringens sida i processen mot det trotskistiska parallellcentrum till förmån för mördarna och sabotörerna i Sovjetunionen”.

Sanningen har emellertid en förunderlig verkan. Ett par år efter Stalins död blev det uppenbart för hela världen att processerna, dödsdomarna och avrättningarna var ett led i Stalins personliga och partipolitiska maktspel.

De avrättade rehabiliterades och på kongressen i Moskva 1956 utdelades till varje deltagare här förut nämnda Lenins testamente. Flera av Stalins närmaste medarbetare Chrusjtjov, Molotov, Vorosjilov, Mikojan, Malenkov, Kaganovitj, avslöjade i sina tal på kongressen Stalinregimens missgrepp och brutalitet.¹

Ådalen

Ådalsdramat, Kristihimmelsfärdsdag den 14 maj 1931, då fem personer nedsköts av militär i samband med en demonstration i Lunde var ett explosivartat avbrott i det relativa lugn som rådde i vårt land.

Själva dödsdramat utspelades på några minuter, men orsakerna måste man söka längre tillbaka i arbetskonflikter, arbetslöshet, lönenedpressningar och arbetsgivarnas strejkbrytargarden. När främmande element kom till en plats som strejkbrytare mot hög betalning, blev det alltid oro.

Marma-Långrörskoncernen, under direktör Gerard Versteeg, hade i flera månader haft konflikt vid olika arbetsplatser.

Den 13 maj kom en grupp strejkbrytare från Stockholm till Sandviken för lastning av massa på ångaren Milo. På eftermiddagen samlades några hundra deltagare till ett möte, där Axel

¹ Här misstar sig den gode AS – det skulle dröja årtionden innan man rehabiliterade de som dömts vid Moskva-processerna. Bucharin blev t ex rehabiliterad först 1988 – *Red anm*

Nordström höll ett fem minuters långt anförande, med uppmaning att man genom demonstration skulle öva påtryckning på arbetare vid andra arbetsplatser att gå ut i sympatistrejck. Demonstranterna trängde sig sedan in på kajen och ångaren Milo och tre strejkbrytare hissades från lastrummet upp på däck.

Följande dag hade transportarbetaravdelningen i Lunde utlyst ett protestmöte mot strejkbrytarna. I en demonstration, som spontant beslöts, deltog flera tusen personer. Nu hade emellertid myndigheterna rekvirerat militär — ett 60-tal man — med gevär och kulsprutor under högsta befäl av kapten Nils Mesterton.

När demonstranterna och en militär till häst möttes, stegrade sig hästen och ryttaren föll ur sadeln. Ett par militärer lossade några skott i avsikt att skrämja. Mesterton sköt då även han ett par skott. Men han tyckte att folket närmade sig och kommenderade ”eld”. Det hela var ett grovt misstag. Under beskjutningen stod demonstranterna kvar, men försökte hjälpa de beskjutna. När skottlossningen var över hade fem personer dödats och fem sårats, mer eller mindre svårt.

Dödade blev: fabriksarbetaren Erik Emanuel Bergström, Frånö, arbetaren Evert Birger Nygren, Brunne, jungmannen Sture Allan Larsson, Västervik, fabriksarbetaren Ernst Viktor Emanuel Eriksson, Väja, hemmadottern Eira Karolina Söderberg, Svanö.

Samma kväll sände länsstyrelsen till regeringen en redogörelse med uppgift att demonstranterna skulle ha skjutit och uppträtt så våldsamt, att militären tvingats bruka skjutvapen för att återställa lugnet och ordningen. Uppgiften om att demonstranterna skjutit var helt gripna ur luften eller beroende på missförstånd. Men regeringen tog uppgiften för gott och utfärdade en kommuniké med de falska uppgifterna.

En interpellation av Oscar Öhman om reformering av krigslagarna, som besvarades den 15 maj, var som beställd för upptakten till debatt i Ådalsdramat. Den dagen hade alla tidningar framträdande referat från dessa händelser.

Debatten utmynnade i det mest hetsiga sammanträde jag varit med om i riksdagen. Själv blev jag så upprörd över meddelandet om de stupade demonstranterna att jag knappast fått en blund i ögonen under den gångna natten. Därtill kom att jag lovat tala vid ett opinionsmöte på Gärdet samma dag. Jag hade också antecknat mig på talarlistan i Andra kammaren och fått plats som tionde talare. Jag skulle alltså få lyssna till talarna, teckna ned ett anförande för debatten och utarbeta mitt föredrag.

Öhman angav från början ton för en hetsdebatt: ”Det är med verklig harm och bitterhet som jag i dag i kammaren tar till orda i en debatt med chefen för en regering, vars handlingar sedan riksdagens andra kammars sista arbetsplenum bära ansvaret för mord . . . och vars händer alltså i dag besudlas av arbetarblod”.

Här avbröt talmannen: ”Det är icke tillåtet för talaren att använda sådana uttryck”.

Öhman fortsatte: ”Jag uttrycker endast de känslor som i dag behärska den överväldigande majoriteten av detta lands innevånare”. Han frågade: ”Ämnar regeringen vidtaga åtgärder för att avlägsna militären och polisen från Ådalen och ifrån andra platser i landet, där arbetarna i harmful protest gått ut i sympatiaktion för sina klasskamrater i Ådalen?”

Statsminister Ekmans svar blev: ”Jag besvarar denna fråga med ett bestämt och klart nej”.

Arvid Lindman ansåg sig främst böra klandra demonstranterna, som uppträtt våldsamt och därmed tvingat fram oroligheterna. Han gav regeringen sitt fulla stöd för vad som gjorts för att

upprätthålla ordningen i Ådalen. Med Lindman instämde 33 av högerens ledamöter.

Per Albin Hansson framhöll att det är ”regeringens skyldighet. . . att förmå landshövdingen att omedelbart återkalla sina rekvisitioner och se till att militären kommer bort från konfliktdistriktet, där den inte har någon uppgift att fylla. Ett försvarsväsen betyder inte, att militären skall användas i de sociala konflikter. ... vi skola göra slut på den möjligheten”. Med Per Albin Hansson instämde 49 socialdemokrater.

Olsson i Kullenbergstorp ansåg att det är djupt sorgligt när medborgares blod flyter, och var den förste att beklaga detta, men staten är normgivande, staten skall bestämma över ordningen.

Herou stämplade det ”som en skam av riksdagen och riksdagens ledamöter att i en debatt som denna tjata om riksdagens värdighet, att vara indignerad över att starka ord fällts i denna debatt, men icke visa indignation för dessa mord mot arbetarna ...”

Här klubbade talmannen och bad talaren att icke smäda riksdagen.

Herou fortsatte: ”Jag yttrar mord mot arbetarna och en undersökning kan inte undanskymma att arbetare har mördats. Det är skam, att man inte visar indignation från det hållet mot den officerslymmel”.

Här klubbade talmannen på nytt. ”Det är ett uttryck som är ovärdigt att fälla i riksdagens andra kammare om en tjänsteman”.

Herou förstod ”talmannens auktoritet men det är min plikt att saga, att det är ett riktigt uttryck med hänsyn till vad som inträffat”.

Så kom turen till mig. När jag i mitt anförande framhöll att strejkbrytarna inte har något existensberättigande, inte har rätt att finnas som strejkbrytare — då smällde talmannen klubban i bordet för femte gången under mitt anförande och förklarade dagens sammanträde avslutat!

Det var enastående. Så hade aldrig ett sammanträde avslutats tidigare i Sveriges riksdag. Det var rätt olustigt att stå som medelpunkt i detta. Men tack vare att talmannen avbröt sammanträdet, så hann jag i tid till demonstrationen på Gärdet, där över 100.000 demonstranter samlats och anföranden hölls från flera talarstolar.

Följande dag, då riksdagen fortsatte den avbrutna debatten, hade TT en redogörelse vari konstaterades att landsfogde Phlmans och kapten Mestertons försäkran att militären gav eld sedan demonstranterna avlossat ett trettiotal skott var fullkomligt felaktigt. Inte ett enda skott avlossades från demonstrationståget.

Det blev också nu hårda ord och skarpa replikskiften under debatten. Och jag fick av ett par talare nedsatt sedebetyg för dåligt parlamentariskt uppförande.

Andersson i Rasjön signalerade att åtgärder mot yttrandefriheten skulle införas i riksdagsordningen och de reglementariska föreskrifterna, vilket också senare blev beslutat genom talmännens rätt att avbryta och frantaga en talare ordet. Inom parentes kan jag nu konstatera, att jag under min fortsatta riksdagstid aldrig drabbades av denna bestämmelse. Däremot erinrar jag mig åtminstone två tillfällen då professorn Lundstedt och Bertil von Friesen frantagits ordet under anföranden. Jag befann mig sålunda i ansett hyggligt sällskap. Men det är en annan historia.

Wigforss angrep med sin eleganta talekonst både regeringen och dess vapendragare. Han

hade, sade han, kanske avstått från ordet om ej debatten avbrutits. Jag lyssnade som vanligt med intresse på Wigforss och då han nämnde att han kanske avstått ”om ej debatten avbrutits” så väntade jag en gliring för gårdagen. Men det blev i stället en analys av strejkbryteriet, som helt sammanföll med min egen uppfattning, och skillnaden mellan den socialdemokratiska och borgerliga uppfattningen. Wigforss framhöll med skärpa ”att här står rättsuppfattningar emot varandra”. Regeringen angreps därför att den sänt ut den ensidiga redogörelsen för vad som tilldragit sig och inte sagt ett ord om, att det fanns en annan uppfattning om skottlossningen, utan helt enkelt gett sin anslutning till den officiella redogörelsen om upprepad skottlossning från demonstranternas sida. Wigforss höll ett långt tal, som han avslutade med att ”här har vi ett exempel på vart klasstriderna i det kapitalistiska samhället leda, och att det är skäl att understryka, att man från borgerligt håll i statsministerns person har förklarat, att den enda möjligheten är att fortsätta på den väg, man redan har beträtt, med konsekvenser, som vi nu sett, under det att man från arbetarrörelsens sida hävdar, att det finns en annan väg att gå genom att hävda samhällets överhöghet gentemot enskilda ägare av produktionsmedlen”.

Med Wigforss instämde 20 socialdemokrater.

Artur Engberg var upprörd av dödsdramat. Han skildrade svälten bland de arbetslösa i Ådalen, där familjernas enda kost är vattgröten. ”Det är mjölet och vattnet blandat, och detta få såväl vuxna som barn leva på. En befolkning, som befinner sig i det läget att den svälter, att den är ställd inför förtvivlan, är en explosiv vara. Den representerar en anhopning av brandämnen, och lika dåraktigt som det är, att gå med en brinnande fackla mellan öppna krutfat, lika dåraktigt är det att slunga in en strejkbrytareaktion i ett län med denna ömtåliga psykologiska och sociala ställning för ögonblicket.”

Engberg hade av landstingsdirektör Helmer Lagerkvist, redaktör Anselm Gillström och Ekmans egen partivän Näslund fått bekräftat att det icke förekommit skottlossning från demonstranterna. Men Ekman har litat till landshövdingen. Engberg ansåg att den officer, som gav order om eld ”tycks vara en neurastiker av första ordningen. Han hörde skott lossas, han frågade inte efter vem som lossade dem. I huvudlös förvirring gav han order till sin trupp att ge eld”.

Engberg framhöll vidare att den svenska arbetarrörelsen ”i strejkbrytaren ser en förrädare och bedömer hans gärning som en judasgärning. En klok statsledning — den må gilla eller ogilla en sådan moral — måste känna detta som ett faktum att räkna med, särskilt i situationer, där det måste anses vara ett äventyr att utmana, irritera och på allt sätt trotsa en dylik moralisk åskådning”.

Fyra av Ådalsdramats offer fick sitt sista vilorum i gemensam grav på Gudmundrå kyrkogård. Sture Larssons stoft fördes till hembygden i Västervik. Landsorganisationen hade uppmanat arbetarna över hela landet, att där så var möjligt, efter överenskommelse med företaget, nedlägga arbetet på begravningsdagen i fem minuter.

I Södertälje hade arbetarorganisationerna ordnat ett protestmöte, där jag skulle tala. Just som mötet skulle börja kom ett meddelande, att bilen med Sture Larssons stoft om en stund passerade Södertälje. Mötesledningen beslöt att bringa den stupade ådalsdemonstranten sin hyllning. Som talare fick jag lägga ned en krans och framföra hälsningar från Södertälje arbetarbefolkning. Omkring tusen personer hade mött upp. Talet vid kistan blev kort, 4-5 minuter, och så tystnad. Jag har sällan varit med om en mera gripande stund än denna, då den tusentaliga skaran deltagare med tårade kinder, i värdig allvarsstämning, en tyst minut hyllade

minnet av den i ådalsdemonstrationen nedskjutne 19-årige sjömanspojken.

Den 17 maj utsåg regeringen en kommission med justitierådet Arthur Lindhagen, professor Osten Undén, advokat Eliel Löfgren, fackförbundsordförande Fritjof Ekman och bruksdisponent Karl Fredrik Göransson med uppdrag att verkställa en allsidig undersökning om anledningen till och förloppet av oroligheterna i samband med Ådalshändelserna.

Redan den 20 juli avgav kommissionen en omfattande redogörelse över undersökningen. Undersökningarna, som varit mycket noggranna, bekräftade att militären vid demonstrationen i Lunde missuppfattat situationen och att någon skottlossning icke förekommit från demonstranternas sida.

Bland de för Ådalsdramat ansvariga myndigheterna degraderades landshövding Stenström och landsfogden Pällman. Kapten Mesterton fick 8 dagars arrest på eget rum utan bevakning, löjtnant Beckman 10 dagars vaktarrest och furir Tapper 3 dagars arrest utan bevakning på eget rum.

Ådalshändelserna väckte allmänt harm och bestörtning. Så långt som till beskjutning på ett fredligt demonstrationståg hade ingen räknat som möjligt. Men det otroliga hade inträffat och de som dödades hade inte på något sätt brutit emot några lagar eller förordningar.

Händelserna medförde en politisk väckelse, som säkert påverkade valet 1932 i politisk vänsterriktning.

Over hela landet ordnades under 1931 och 1932 protestmöten mot strejkbryteri. Hela arbetarpressen angrep systemet med militärskydd för strejkbrytare. Jag fick förfrågan om föredrag från många fackliga och politiska föreningar. Uttalandet i riksdagen mottogs tydligen med ett gillande av allmänheten. Under valrörelsen 1932 skyltade jag i en rad tidningar i karikatyr som avskräckande exempel och som bevis på, att alla välsinnade måste rösta med de borgerliga.

Det blev två arbetsamma år. All semester, all fritid gick åt till föredrag. Tjänstledighet beviljades endast för allmänna uppdrag och valföredrag. Från Ådalshändelserna till början av november 1931 hade jag omkring 70 föredrag fördelade på Stockholm, Göteborg, Värmland, Dalsland, Närke, Västmanland, Södermanland, Gästrikland, Östergötland, Blekinge, Hälsingland och Halland. Följande år blev ett rekord med 150 föredrag. Ådalshändelserna var ännu i färskt minne och så hade vi ju också valrörelse.

Så kom åtalen mot arbetarsidan. Bland sillénkommunisterna dömdes Axel Nordström som ledare för oroligheterna i Lunde till 30 månaders straffarbete, Sven Linderot dömdes till 8 månaders straffarbete för deltagande i upplopp vid protestdemonstration i Stockholm.

Bland de omkring 100 föredrag, som jag hade hållit om Ådalshändelserna, fick jag åtal för föredrag i Göteborg och Örebro. Stämningen från Göteborg utfärdad av stadsfiskal Axel Benktander lydde på ”ansvar för försök att genom prisande av brottslig gärning och eljest söka förleda till ohörsam- het mot lag och laga myndighet”.

Jag hade som vanligt medvetet tillspetsat föredraget men hållit det i en form, som enligt min mening skulle stimulera publiken men utesluta åtal. Huvudsakligen hade samma anteckningar använts i föredragen på omkring 100-talet platser. Då jag endast fick åtal för två föredrag, Örebro och Göteborg, men hade myndigheternas uppmärksamhet riktad på mig hela tiden, vågar jag tro att ha lyckats någorlunda med föresatsen att söka bidra till en opinion mot det system, som tillät militären uppträda i sådana sammanhang som skett i Ådalen.

Att åklagaren i Göteborg missförstått protestmötena, framgår tydligt i stämningssyrkandet, som han inleder med: ”De möten eller demonstrationer vilka avhandlas i polisrapporten jämte andra liknande rapporter angående andra personer, uppges ha tillkommit såsom protest mot de händelser i Ådalen, där fem människoliv spilldes. Emellertid torde här, som eljest förhållandet plägar vara, mötena ha tillkommit huvudsakligen för att vederbörande skola passa på tillfället att under en för deras avsikter gynnsam sinnesstämning ”fiska i grumligt vatten”, d. v. s. i syfte att söka framprovocera gatutumult. Några protester mot misshandeln av de s. k. strejkbrytarna ha ej avhört . . . Hela andan i Spångbergs tal anser jag vittna om brottsligt uppsåt, enbart brukandet av ordet ”mord” tyder härpå. . . anförandet innehåller ju på vanligt maner en mängd grovheter och förvrängningar av fakta. Något bemötande av densamma finner jag vara meningslöst och näppeligen förenligt med en åklagares värdighet”.

Två poliskonstaplar, Sixten Bergvall och Eskil Berneclou, vilka haft att anteckna föredraget hade gemensamt uppgivit: ”Spångberg hade talat tydligt och högt att något missförstånd icke kunde komma ifråga. Talet hade i början framförts lugnt, men i slutet i aggressiv ton och med kraft understrykning av ord och meningar. . . efter föredraget hade var och en lugnt återskilts”.

Jag hade som hastigast talat med advokat Glimstedt, som var närvarande som åhörare vid rättegången inför Göteborgs rådhusrätt. Han funderade på om inte stadsfiskalen rentav hade misstagit sig — trodde möjligen att jag tillhörde sillénanhängarna — vilka så vitt man kunnat bedöma fick hårda domar.

I min svarstalan försvarade jag innehållet i föredraget. Men bestred att jag avsett att framkalla gatutumult, som åklagaren gjort gällande och yrkade att åtalet måtte ogillas.

Om några dagar kom utslaget, som lydde på 300 kronors böter, en under denna tid mild dom.

I Örebro talade jag på ett torgmöte den 21 maj. Föredraget hade rubricerats: Fem års mondism — fem arbetarmord. Som vanligt kom det mycket folk till dessa möten, här beräknades ca 5.000 deltagare.

Några dagar senare ringde kriminalpolisen i Stockholm och meddelade att kriminalpolisen i Örebro hade begärt förhör om mitt föredrag. På mitt förslag träffades vi för ett samtal i riksdagens sammanbindningsbana. Örebropolisen hade sänt ett referat på två foliosidor med flera uttalanden, som, uttryckta ur sitt sammanhang, lät statsministern framstå som mördare.

Det dröjde inte många dagar förrän allmänna åklagaren i Örebro, Sigurd Backman, stämde mig inför Örebro rådhusrätt att stå till ansvar för att ha smädat regeringen.

Samtidigt hade redaktör C. J. Björklund i Brand fått en liknande stämning. Vi ståndade båda samtidigt till ansvar. Vi anlidade gemensamt advokat August Hultberg. Som vittnen hade jag inkallat S. Fallkvist, J. W. Borg och Ivar Hagman. Åklagaren hade ännu flera vittnen, däribland ett par poliser och en präst. De led nederlag och jag skall inte nämna deras namn.

Åklagare Backman ansåg vidare att jag gjort en klar jämförelse mellan statsminister Ekman och ”mördaren Nordlund”. Ett av åklagarvittnena tyckte att jag även nämnt mördaren Ander.

I mitt svaromål framhölls, att jag sagt, att det politiska ansvaret för strejkbryteri- och militärtransporten, uppförandet av skyttställningar samt det slutliga blodbadet på arbetarna i demonstrationståget, i främsta rummet faller på statsministern och socialministern. Jag citerar ur rättegångsprotokollet:

”Jag är övertygad om att ingen av de ca 5.000 personer, som hörde föredraget, fick den uppfattningen att jag gjort gällande att statsministern vare sig personligt kommenderat eldgiv-

ningen, som kostade 5 människor livet, eller själv dödat de demonstrerande arbetarna. Jag är också övertygad om att publiken fattade mina uttalanden om politiskt ansvar på ett riktigt sätt”.

Som stöd för min uppfattning om ansvaret återopade jag socialminister Sam Larssons uttalande under debatten i riksdagen den 16 maj, då han bland annat yttrade: ”Jag är, herr talman, så djupt medveten om det tunga ansvar som under dessa dagar har legat på mig och mina kolleger, att jag ej anser mig ha varken befogenhet eller rätt att framdraga någonting, som skulle kunna verka förmildrande eller försonande i fråga om det sätt, på vilket detta ansvar uppfyllts”.

Rådhusrättens utslag avkunnades den 23 oktober och lydde på mitt frikännande i målet. Stadsfiskal Backman var ståndaktig och anförde besvär till Svea hovrätt med yrkande ”att Hovrätten måtte med upphävande av Rådhusrättens friande utslag fälla Spångberg till ansvar i målet”.

Men hovrätten delade rådhusrättens mening och det blev friande utslag även i Svea hovrätt.

Kostnaderna för processer på skilda håll kan ju bli rätt kännbara även vid friande dom. Jag kom lindrigt undan genom en solidaritetsaktion av Charlottenbergs FCO med en insamling, som i det närmaste täckte samtliga kostnader för böter, arvoden, rättegångsprotokoll, resor och uppehåll. Advokat August Hultberg, gamle vän och hedersknyffel, bidrog till lindring av kostnaderna genom ett betydligt nedsatt advokatarvode.

Av mina riksdagskolleger blev Artur Engberg dömd till tre månaders fängelse som ansvarig utgivare av Social-Demokraten, Karl Kilbom blev som ansvarig för Folkets Dagblad dömd till två månaders fängelse. Regeringen utfärdade emellertid allmän amnesti för tryckfrihetsåtalen om Ådalshändelserna. Och därmed befriades Engberg och Kilbom från fängelsestraff.

Ett direkt resultat av Ådalshändelserna blev att ingen länsstyrelse hädanefter kan besluta om militär vid arbetskonflikter.

I en proposition 1932 framhölls att det ur alla synpunkter var önskvärt att militärmanskap inte behövdes anlitas för uppgifter, som sammanhänger med ordningens upprätthållande. Därom syntes råda fullständig enighet. Så framhöll exempelvis Ny Militär Tidskrift som ”ett oavvisligt militärt krav att krigsmakten befrias från att utföra polistjänst”.

Kanske Fredrik Ström får rätt då han efter Ådalsdramat, i Social-Demokraten impulsivt framhöll att ”hädanefter skall ingen myndighet våga sända beväpnade militärer för att skydda strejkbrytargården vid arbetskonflikter. Arbetarna i Ådalen har icke stupat förgäves”.

Valrörelsen 1932

I valrörelsen 1932 fick vi pröva våra krafter som svenskt socialistiskt minoritetsparti. Vi hade fortfarande den kommunistiska partibeteckningen och konkurrerade i det avseendet med sillénriktningen. Jag var naturligtvis i spänning inför valutgången, då jag, efter parti-sprängningen 1929, av sillönarna blivit uppmanad att avsäga mig riksdagsmandatet till deras förmån. Vårt lilla parti satt trångt på alla vis. Redan på våren hade tidningarna börjat valrörelsen mot kilbomarna. Någon månad efter Ivar Kreugers dödsskott i Paris, angreps kilbomarna för ett lån av 135.000 kr. från Kreuger till Folkets Dagblad. Det blev en lång historia som levde envist och mötte oss under hela valrörelsen.

Engberg hade för Socialdemokraten gjort ett annonsavtal med Kreuger på 50.000 kr. Enligt

min uppfattning var båda transaktionerna oantastliga, men de blev slagträ i valrörelsen. Värre gick det dock för folkpartiet, när det avslöjades att statsminister Carl Gustaf Ekman mottagit 250.000 kr. i anslag till folkpartiet i ett läge, då det förelåg vissa kapitalsvagheter för Kreuger-företaget. Det betydde Ekmans fall och bidrog sannolikt till folkpartiets tillbakagång vid valet.

Tillsammans med ombudsman Gösta Hagelin hade jag att svara för agitationen i länet och hade därför ledighet från järnvägstjänsten under hela valrörelsen. Jag fick en valturné på 104 föredrag, därav 88 i Värmland.

Men det är stora avstånd i Värmland. Bussförbindelserna var tidsödande och ibland obefintliga. Vi måste också tänka på transportmedel, som passade för distriktets ekonomi. Jag stannade för en cykel av märket Rex, en kraftigt byggd trampcykel med hjälpmotor. Den skulle dra högst en kvarts liter bensin per mil, och det passade bra för våra ekonomiska resurser.

Så startade cykelturnén en söndag med föredrag i Röjgård, Kungsbacken och Utterbyn. Rexen hade fått en premiärtur på närmare 20 mil. För att allt skulle bli billigt brukade partikamrater också ordna med nattlogi. Jag och många andra fick under agitationsresor gästa vänner och partikamrater, vilkas hem alltid stod öppna med stor gästfrihet. Jag erinrar mig många trevliga kvällar efter dagens föredrag på olika platser. Listan över partivänner, vars gästvänlighet och hjärtlighet mött mig så otaliga gånger, skulle bli mycket lång. Jag vill dock nämna några från de stora skogsbygderna i norra Värmland, Oscar Jonsson, Utterbyn, Felix Karlsson, Älvsjöhyttan, Karlot Olsson, Kindsjön, Erling Eskilsson, Långav och Harald Olsson, Liljendal.

Det rådde en atmosfär och anda av solidaritet och kamratskap med oegennyttig strävan för ett gemensamt mål med världen, som bara uppnås i genombrottstider.

Riksdagsvalet 1932 fick ett oväntat och spännande inslag, då partiets valsedlar i länet var försedda med valbeteckning under namnen, vilket inte fick förekomma vid riksdagsval. Distriktsordföranden Herman Lissman, som beställt valsedlarna med valbeteckning "riksdagsmannaval", antog att hade kommunalvalsedlar valbeteckning så skall väl också riksdagsvalet, som är så viktigt, anges. Därmed blev valsedlarna författningsmässigt olagliga. Valsedlarna hade sänts ut och partifolket valjobbade för fullt uti länet.

Jag låg ute på valturné och kom först fyra dagar före valet underfund med, att valsedlarna var felaktiga och kunde komma att betraktas som ogiltiga. Jag ringde först distriktsordföranden. Han hade "slitit som en hund" under valrörelsen, trodde att allt var ordnat och klart, och höll på att få ett nervöst sammanbrott när han fick reda på hur det låg till. Jag måste lugna honom och lovade att på något sätt klara upp historien. Ett telefonsamtal med partistyrelsen gav knappast någon ledning. Det var kanske bäst att trycka nya valsedlar ansåg man där.

Jag kände mig villrådig om bästa sättet att klara upp situationen. Att få ut nya valsedlar till vallokalerna skulle vi nog klara. Men valjobbarna skulle inte hinna att göra om sitt arbete.

Skulle länsstyrelsen utan vidare förklara valsedlarna ogiltiga eller invänta överklagning? I senare fall hade vi ju en chans. Och skulle tidningarna basunera ut missödet och ställa till förvirring före valdagen?

Här var goda råd dyra. Jag ringde redaktör John Sanden. Han var ju den, som i Värmlands Folkblad stod ansvarig för valpropagandan. Vi var politiska motståndare, men "bröder" inom goodtemplarorden och dessutom goda vänner. Jag litade på tysthetslöfte inför ett förtroligt samtal. Jo, Sanden var pålitlig. Värmlands Folkblad skulle inte "rulla stenar i vägen". Och

Sanden tog också ett samtal i min närvaro med vederbörande på länsstyrelsen. Nej, de skulle låta det löpa, om ingen överklagade.

Så kom valet med de ogiltiga valsedlarna och jag blev vald med god röstmarginal. Om någon överklagade — vem som helst kunde göra det — skulle mandatet tillfalla folkpartiet.

Men Mauritz Hellberg förklarade i Karlstads-Tidningen att folkpartiet respekterade valmännens mening. Ett fel på en socialistisk valsedel kunde inte berättiga folkpartiet till mandatet. Det blev ingen överklagning. Folkviljan respekterades och demokratien hade vunnit en seger över byråkratin.

Återgång till socialdemokratien

Efter alla fruktlösa debatter före partisprängningen var det befriande att kunna arbeta i vårt nya parti utan argusögon, som i missriktad nitälskan sökte felsteg till höger eller vänster. Snart visade det sig emellertid att ramen var för trång. Vi var dock internationalister. Var det inte känslan av samhörighet med alla länders förtryckta, som varit en stimulerande drivkraft vid inträdet i socialdemokratiska rörelsen? Hade inte denna känsla följt med och fördjupats under de gångna åren? Kominterns politik hade lett till uteslutning, partisprängningar och nya partigrupperingar i alla länder. Vi sökte få nya kontakter och samarbete. Och träffades snart åter på internationella konferenser, vid vilka jag ibland utsågs att representera vårt parti.

Den 15-19 mars 1930 hade tyska oppositionsgruppen under ledning av August Thalheimer och Heinrich Brandler inbjudit till en konferens i Berlin. Partistyrelsen utsåg en tremanna-delegation, Kilbom, Oskar Samuelsson och jag. Vi hade tidigare träffat Thalheimer och Brandler i Sverige.

Berlinkonferensen avsåg att knyta förbindelser. Oppositionsgrupper i flera länder hade sänt ombud. Framför allt visades en strävan att på något sätt uppnå en samverkan på socialistisk grund inom den nu så splittrade arbetarrörelsen. Det var folk med kunskap, resning och idealitet, som lämnat eller kastats ut under de inom Komintern pågående utrensningarna. Det var folk med fasthet och starka viljor, som inte var lätt att böja, kanske inte heller så lätt att samarbeta med. Efter rapporter och debatter beslöts om nytt sammanträde och försök till ytterligare kontakter.

Under vistelsen i Berlin bodde Oskar Samuelsson och jag hos författaren Eduard Fuchs i förstaden Grünewald. Fuchs var konstsamlare. Som konstkännare hade han tidigare, efter ryska revolutionen, anlitats som konstexpert vid ordnandet av Eremitaget i Leningrad. I hans magnifika villa inrymdes en museiavdelning med kinesiskt porslin av betydande värde. Museiavdelningen var öppen för allmänheten viss tid någon dag i veckan. På sitt författarskap hade Fuchs haft en enorm inkomst. Som typ skulle jag närmast vilja jämföra honom med Olof Aschberg, affärsbegåvning, miljonär, radikal och generös. Hans öde under fascismen är mig obekant. Fuchs var av judisk börd och jag har ryktesvis hört att han föll offer för nazisterna efter Hitlers maktövertagande.

Nästa sammanträde, som jag bevistade tillsammans med Oskar Samuelsson, Flyg och C. J. Berg hölls i Paris den 27 och 28 augusti 1933. Men då stod Hitler närmare makten. Många tyska socialister och kommunister befann sig i landsflykt. Några hade tagit sin tillflykt till Sverige. Bland dem fanns en av mina personliga vänner, Hugo Urbans. Han hade tidigare varit kommunistisk riksdagsman i Tyskland, medlem av Kominterns exekutivkommitté, fallit i ogunst under Stalinregimen och representerade nu en liten oppositionsgrupp, Leninbund.

Jag fick ett besynnerligt intryck av dessa sammankomster. Alla var visserligen i princip överens om enighet men praktiskt och teoretiskt oeniga. Splittringen i Tyskland hade medfört Hitlers seger och måste övervinnas, om världen skulle kunna räddas från fascismen eller ett världskrig.

Men hur skulle man nå enighet? Fanns det någon räddning undan en annalkande katastrof? Det var ett svalg mellan socialdemokrater och kommunister, som inte i hast kunde överbyggas. Var hade oppositionen sin plats. De fanns, som funderade på en fjärde International, men inte löste den frågan om enheten. Vi stannade inför en informationsbyrå i London. Men kommande kriser satte stopp för utveckling av några vidare planer.

När Socialistiska Partiet hade kongress 1936 hade världsläget skärpts. Hitler var på fram-marsch i flera länder. I Sovjetunionen härskade Stalin med en allt mera framträdande terrorregim.

Kongressen beslöt i ett uttalande att partiet skulle söka arbeta för enighet och samverkan mellan grupper och partier, som strävade att tillgodose de arbetande klassernas intresse i socialistiskt riktning. Partiets målsättning formades i en paroll ”Ett parti — en fack-föreningsrörelse”.

Kilbom, en av partiets främsta krafter, var också bland de främsta förespråkarna för enheten. Meningarna var delade om hur den skulle förverkligas. Kunde man tänka sig den genom sammanslagning eller samverkan? Ja, därom var som sagt meningarna delade.

Jag ansåg att socialdemokraterna och socialisterna borde kunna samarbeta, och att detta var både möjligt och nödvändigt. Kilbom strävade medvetet till socialdemokratin och trodde inte på möjligheten att i längden hålla ett litet oberoende socialistiskt parti mellan socialdemokraterna och kommunisterna.

Nils Flyg framförde ofta sorglöst opportunistiska synpunkter. Men var han så sorglös? Han förföljdes rastlöst av kommunisterna, som t. o. m. stämplade honom som tjuv, därför att han tagit hand om aktieposter i Frams förlag vid partisprängningen 1929. Så förklarade han förföljelsen. Ibland höll han sig borta från riksdagssammanträden. Han brukade ringa mig ibland och fråga efter votering och kvittning. En gång menade han, att ”allt var så djävligt att det vore bäst att komma bort från alltsammans”. Men det var inte så lätt att komma underfund med vart Flyg strävade. Om Artur Engberg berättades att hans älsklingsång var: ”Blott en dag — ett ögonblick i sänder”. Flyg var liksom Engberg musikalisk. Han spelade fiol och han tyckte om att sjunga. Han brukade ofta ta denna strof: ”Däruppe ingen nöd skall vara och inga tårar, ingen natt”.

Önskade Flyg komma till socialdemokratiska partiet? Jag tror så. Jag minns en gång när vi i vårt grupprum i riksdagen förde frågan om samgående med socialdemokraterna på tal, så svarade Flyg: ”Hm, kanske, men tiden är inte mogen. Först när en kommissionär kommer och frågar om vi vill komma, är tiden inne”. Alltså måste även han ha haft detta i tankarna. Eller kanske det bara var fråga om att vinna tid. Flyg var och förblev en gåta. Både Kilbom och Flyg hade sina anhängare, som till sist drog åt olika håll. Detta var ett av partiets svagheter. Minst av allt kan ett litet parti ha råd och utrymme för två framträdande fraktioner.

Vid ett sammanträde 1936 beslöts omgruppering på partiexpeditionen och Folkets Dagblad. Kilbom skulle som främsta kraft bli partisekreterare och därmed ta hand om partiet. Nils Flyg utsågs till chefredaktör för Folkets Dagblad.

Kilbom var vid detta avgörande sjuk sedan någon tid. Oskar Samuelsson, Emil Andersson,

Flyg och jag fick uppdraget att omedelbart åka hem till Kilbom och söka övertyga honom att övertaga sekreterareposten. Kilbom hade just då svårt att ta ställning. Han hade efter en nedbrytande skilsmässa flyttat in i en liten lägenhet, där han vid vårt besök låg sjuk. Kilbom var tveksam till omorganisationen, han överlämnade åt oss att ordna som vi ansåg bäst. Han lovade göra sitt bästa, vilken plats vi än gav honom.

Nyåret 1937 började Kilbom sin befattning som partiets sekreterare. Flyg blev chefredaktör för Folkets Dagblad. Nu började en olycklig dragkamp och snart var Kilbom och Flyg personliga ovänner.

Någon av de sista dagarna i april reste Ture Nerman och jag till Spanien. När vi återkom till Sverige möttes vi i Malmö av nyheten att Kilbom och Emil Andersson den 11 maj uteslutits ur partiet. Partiets bästa organisatörer uteslutna! Ja, det var i sanning en ljusblå historia.

Den direkta anledningen var en artikel av Oskar Samuelsson i tidningen Folkets Maj, betitlad: Tjugo års socialistisk kamp. Uteslutningen motiverades med att Kilbom och Emil Andersson hade beställt och godkänt artikeln, samt att båda en längre tid bedrivit fraktionsarbete för övergång till socialdemokraterna. Samuelsson hade i sin artikel framhållit partiets betydelse under de gångna åren men att det internationella läget var så allvarligt att man måste sträva efter enighet. Han framhöll hur i Tyskland, Italien, Österrike och flera andra länder arbetarrörelsen brutit samman och trampats ner av fascismens järnhäl, och nu striderna som pågår i Spanien. ”Oenigheten inom arbetarrörelsen har ett drygt ansvar för det skedda . . . Utvecklingen i världen ställer enigheten inom arbetarrörelsen som ett kategoriskt imperativ. Uppkomsten av starka fascistiska maktgrupperingar nästan inpå våra knutar måste bjuda oss att kasta alla betänkligheter överbord”.

I Spanien hade vi just bevittnat Barcelona-upproret och kunde helt instämma med artikel-författaren.

Som protest mot utslutningen av Kilbom och Emil Andersson lämnade flera funktionärer, riksdagsmän, fackliga förtroendemän och ledamöter i centralkommittén partiet.

Herou och jag hade hållit ihop under alla riksdagsåren. Vi hade bott tillsammans redan från vårt första riksdagsår. Sedan något år hyrde vi rum under riksdagstiden hos Emil Andersson på Flemminggatan. Vi resonerade naturligtvis om partiets framtid. Skulle vi ”kasta yxan i sjön” eller fortsätta arbeta politiskt hur det än gick med partiet. Herou menade att vi skulle fortsätta så länge det gick. I Folkets Dagblad den 13 maj hade han i intervju godkänt utslutningen och motiverat: — ”En person kan ändra mening men ändå vara värd respekt. Konservativare är jag inte än att jag erkänner det. Man kan och har rätt och plikt att slåss för sin mening. All right! Men ingen har rätt att tillhöra en organisation, vara avlönad av den och ändå arbeta mot densamma. De som vill bort från partiet må gå dit där deras längtan står. Vi som vill arbeta för Socialistiska Partiet får göra det så långt vi förmår”.

I samma nummer hade även Agaton Blom, Carl J. Berg, Albin Ström, Harald Lundkvist, Sven Nordvall, Elfrid Gustavsson, Conrad Andersson, Folke Clason och Karl Malmros i intervjuer deklarerat sitt gillande av utslutningen.

Jag var tveksam. Kilbom och Emil Andersson tillhörde mina bästa vänner. Vi hade alla gemensamt kämpat tillsammans. Vi visste vad partistrider förde med sig. Jag hade varit med om fyra partisprängningar och stod nu inför den femte. Att följa Flyg var omöjligt, om han skulle bli ledare för vad som fanns kvar utav partiet i fortsättningen. Jag kände till Flygs ekonomiska lättsinne. Han hade svårigheter med sin egen ekonomi och hade kört Frams

Förlag över styr. Ibland funderade jag på att gå med ut i den politiska öknen. Men jag hade även vänner inom socialdemokratiska partiet i vars riksdagsgrupp många frågade, om det inte var tid att komma in i den stora arbetargemenskapen.

I Värmland hade Oskar Lokan der tidigt frågat mig om jag inte skulle komma till Socialdemokratiska partiet. Han hade övertygat Gustaf Nilsson att göra detta, varför skulle inte jag ta samma steg? Riksdagskollegan Olsson i Mellerud skaldade om ”Den som fick i öknen vandra under hela 40 år” och menade att nu var tiden inne att kasta vandringsstaven och ta steget till fadershuset.

John Sanden talade ofta om att jag vore välkommen, likaså ombudsman Gustaf Wase. Det är svårt att avgöra hur mycket allt sådant medverkade, men det underlättade naturligtvis mitt ställningstagande. Det blev för mig personligen en upprivande tid. Bara de som helhjärtat levat med i ett kämpande parti förstår hur det känns med en partisprängning. Den ena dagen har man så mycket gemensamt. Den andra dagen möts man nästan som fiender. Det har ibland talats om hat. Jag har dock aldrig känt det så.

Jag har nog i stället haft något av den känsla Z. Höglund ger uttryck åt i Hemlig frändskap. En dikt från Långholmen 1916-1917:

Vår strid var striden mellan storm och ek;
ej stormen saktar och ej eken dör —
Tätt huggen fallit i vår vapenlek,
en hemlig frändskap dock oss sammanför!

Den tappre hatar ej den tappres själ
om än en fiende han uti honom fann,
blott niding hatar han och lumpen träl;
men man ger ärligt handslag åt en man.

Partiet hade manövrerat in i en självupplösningsprocess som inte kunde hejdas. Men det fanns optimistiska kamrater, som menade att, om några bara ville, kunde partiet leva. Många skulle bli besvikna, anse sig lurade och vandra ut i politisk rotlöshet.

Centralkommittén hade beslutat genomföra en partidebatt. Vid ett sammanträde i oktober framförde jag ett förslag syftande till enande av arbetarrörelsen, med tanke på sammanslagning med socialdemokraterna. Samma synpunkter framförde jag vid distriktskonferensen i november.

Partiledningen behövde inte tveka om mitt beslut att följa dem som uteslutits eller lämnat socialistiska partiet. I anslutning till partidebatten hade jag nämligen i en skrivelse till arbetsutskottet bland annat framhållit:

”Min mening var att dessa framgångslinjer sakligt skulle diskuteras under partidebatten. Sedan har jag dock efter samtal med ledande kamrater i particentralen förstått att jag ej ges tillfälle att inom ramen för partidebatten framföra mina synpunkter. Jag vet ju, att vissa kamrater argumenterar partiets bibehållande med att ”jag står och faller med partiet”. En dylik teori går under lugna förhållanden, men i dag är den rent av farlig för arbetarklassen ur flera synpunkter. Den må anses ”rakryggad”, men den leder dock till pessimism och passivitet.

Efter de historier vi nu haft inom partiet, kan detta icke resa sig till politisk betydelse. Därmed kommer också de politiska krafter, som finns kvar i partiet att förödas utan gagn för arbetarklassen och socialismen. Då dessa krafter därigenom fråndrages den gemensamma arbetar-

fronten, är det ej överdrivet att förfäktas den åsikten, att det är till skada för arbetarklassen att under dylika förhållande upprätthålla partiet.

Som nu läget är, nationellt och internationellt, anser jag det vore riktigt att partiet sökte sammanslagning med socialdemokratin. Det är icke mera som skiljer partierna åt än att det skulle ges plats för vår socialistiska åskådning inom socialdemokratiska partiet. Detta såväl fackligt som partipolitiskt. Utrikespolitiskt har socialistiska partiet, lika litet som något annat parti, haft en klar teoretisk linje. Enligt min uppfattning har partiet härvidlag fört en mycket osäker politik, vilken åsikt jag tidigare framfört inom partiets arbetsutskott. Jag nämner som exempel vapenfrågan till Spanien och Abessinienfrågan.

Till detta kommer det nya i tiden och de ändrade förhållanden som inträtt sedan vårt parti bildades år 1917. Arbetarklassen var då på frammarsch i hela världen. Världsrevolutionen syntes stå inför sitt utbrott och genom proletariats diktatur trodde vi oss kunna befästa ett socialistiskt samhällssystem. I dag är allt annorlunda. Reaktionen har segrat i ett flertal länder. Arbetarrörelsen hotas även i de länder, där fascismen ej segrat. Inför detta gäller det att svetsa arbetarklassen samman. Att se bort från detaljer och se till det som enar. Förmår ej arbetarklassen detta, föreligger stor fara att den tillfogas en skada vars verkningar vi i dag ej kan överblicka.

Arbetarklassen har under dessa förhållanden ej krafter att ödsla bort i inbördes sönderslitande kamp. Våra synpunkter vinner icke erkännande, då de föres fram från vårt så av inre slitningar decimerade parti. Det hjälper icke att vi säger att våra synpunkter är riktiga och att de är socialistiska. Skulle samma synpunkter framföras av organiserade socialdemokrater, skulle de vinna långt bättre gehör. Vi har bevittnat hur förslag förkastats, synbart därför att de framförs från socialistiska partiet. Det ser ut som om arbetarklassens uppdelning i olika konkurrerande partier logiskt leda till dylika motsättningar.

De synpunkter jag här utvecklat gör sig också allt mer gällande inom den politiskt intresserade delen av arbetarklassen, vilket så småningom kommer att leda till förintande av vårt parti. Senaste valutgången får nog ses ur denna synpunkt. Vi hade då de bästa förutsättningar, men led nederlag. Lat vara att valet sköttes dåligt från partientralen och att partiet ekonomiskt ej kunde mäta sig med andra partier. Distriktsvis sköttes valet av flera distriktsstyrelser ändock bra — jag vill påstå att så var fallet i Värmland. Ekonomiskt kommer partiet endast i sämre läge till kommande valrörelse. Vi behöver icke uppskatta en valutgång mer än den är värd. Men den utgör dock ett bevis på det förtroende ett parti åtnjuter och det visade sig vara i tillbakagång för vårt parti. Sedan dess har läget ytterligare försämrats bland annat genom inre slitningar och efter ytterligare nederlag. Nästa år är partiets utvecklingsmöjligheter slut. Skulle detta val genomföras av socialistiska partiet, få vi ännu fler f. d. socialister som meningslösa pessimister inom arbetarklassen.

För att komma från det politiskt ofruktbara tillståndet socialistiska partiet befinner sig i, för att ge möjligheter för de krafter, som finns i partiet, att kunna verka i socialistisk riktning till gagn för arbetarklassen och för att helt tillvarata de socialistiska krafterna inom arbetarrörelsen samt genom största möjliga enhet skapa förutsättningar för ingjutande av socialistisk åskådning hos arbetarklassen, anser jag tiden inne för handling i detta syfte.

Jag hade helt önskat att en försoning kunnat åstadkommas inom arbetarrörelsen med bibehållande av de olika partierna och med fullständigt respekterande av varandras organisationer, såsom jag tidigare inom A. U. utvecklat dessa synpunkter. Men jag förstår att denna väg icke är framkomlig. Striden mellan partierna har pågått för länge, socialistiska partiet har försvagat

sig självt allt för mycket för att kunna vinna gehör för en sådan i övrigt riktig tanke. Blodfloden från Sovjet av avrättade socialister bildar en oöverstiglig gräns mot kommunistiska partiet. Då återstår som riktigt och naturligt övergång till socialdemokratin.

Är detta möjligt efter tjugo års verksamhet utanför socialdemokratiska partiet, då strider många gånger stått mellan socialdemokraterna och socialisterna, respektive kommunisterna? Måste man, som Nils Flyg skrev i en ledare i Folkets Dagblad för några veckor sedan, med ryggen krökt bedja socialdemokraterna om ursäkt många gånger — jag kommer ej ihåg hur många? Nej, jag kan icke förstå att det skall behövas vare sig krökas ryggar eller bedjas om ursäkt. Ingen har väl heller satt dylika fordringar ifråga inom socialdemokratiska partiet. Det går nog bättre att komma ärligt och rakryggad. Jag förmodar att det räcker att komma som ärliga socialister, som inom ett gemensamt parti vill ge våra krafter för arbetarklassens kamp och för socialismen, för arbetarklassens gemensamma uppgifter.

Med denna syn på partierna och arbetarklassens politiska problem anser jag, att socialistiska partiet borde gå upp i Socialdemokratiska partiet. Med deklarerande om bibehållande av min socialistiska åskådning kommer jag att ta konsekvenserna av min uppfattning och begära inträde i Socialdemokratiska partiet.

Jag vill slutligen framhålla att jag livligt hoppas att den enhet inom arbetarklassen, som nu behövs mer än någonsin, skall bli förverkligad innan det blir försent. Kamrat Bergström önskade för en tid sedan vid ett telefonsamtal, att jag ej skulle ge någon offentlighet åt mitt beslut före nyår, men jag vill dock på detta sätt delge mina synpunkter för partiet, då jag önskar att kamraterna ej skall känna sig ovissa om hur det kommer att bli”.

Spanien

Då general Franco 1936 började det inbördeskrig, som ledde till den spanska demokratins undergång, antog Nationernas Förbund en noninterventionspakt om förbud av vapenexport och värvning av manskap till Spanien.

Det svenska lagförslaget hade följande lydelse:

1 §. Tar svensk medborgare värvning till krigstjänst i Spanien, straffes med fängelse i högst sex månader eller dagsböter.

2 §. Söker man genom gåva, betalning eller utfästelse om ersättning eller på annat likartat sätt, eller genom hot eller missbruk av överordnad ställning förmå någon att taga värvning till krigstjänst i Spanien, dömes till fängelse i högst sex månader eller dagsböter”.

Fredrik Ström och Georg Branting motionerade om att den föreslagna lagtexten ”straffes med fängelse i högst sex månader eller dagsböter” skulle ändras till ”straffes med dagsböter”.

Socialistiska gruppen hemställde om avslag på propositionen. Kommunisterna väckte ingen motion i frågan.

Lagförslaget antogs oförändrat i första kammaren utan votering. I andra kammaren röstade en övervägande majoritet för lagen. Och så var de frivilliga kämparna juridiskt stämplade som brottslingar!

Noninterventionen kom närmast att verka som tillrättalagd för fascisterna och Francos krigsföring. Sålunda skulle gränsen mellan Spanien och Frankrike bevakas mycket väl av den internationella övervakningskommittén, som för detta ändamål utrustats med mycket långt gående befogenheter, under det gränsen mellan Spanien och Portugal skulle i stort sett

bevakas av det med Franco förbundna Portugal och fascisterna själva.

Därigenom blev Portugal en viktig militär bas för Franco, och öppen för de av Franco önskade transporter för militära ändamål.

Initiativtagarnas avsikt med noninterventionen och förbud för frivilligt deltagande i kriget i Spanien var att inte öka spänningen i Europa. Men beslutet lämnade en tryckande känsla av direkt tjänst åt nazismen.

Det var bekant att Franco fått svenskt krigsmateriel som av svenska företag sålts till Portugal och av köpare där förts vidare till Spanien. Vi visste, att beslutet stred mot den önskan om seger för den lagliga spanska regeringen, som fanns hos den överväldigande delen av svenska folket.

Men riksdagens majoritet hade med antagande av lagen om straff stämplat de frivilliga som brottslingar.

Frivilliga svenska pojkar tog sig dock, trots riksdagens beslut, till Spanien över Pyrenéernas bergskedja. Frivillighjälpen intensifierades och staten gav anslag till humanitär hjälp.

För att få bättre inblick i och därigenom kunna bidra till Spaniens kamp mot nazismen utverkade Ture Nerman och jag utrikesministerns tillstånd att i studiesyfte besöka Spanien våren 1937.

Vi talade med spanska ministern i Sverige, Isabella Palencia, om vår resa. Hon blev synbart glad över vår planerade resa och utfärdade ett rekommendationsbrev till de spanska myndigheterna. Georg Branting, som var svenska hjälpkommitténs ordförande och välbekant bland spanska arbetarorganisationer, lämnade oss en varm rekommendation för hjälp och bistånd vid vårt besök. Syndikalisterna — S. A. C. — broderförbund till en av spanska republikens mest inflytelserika organisation C. N. T., lämnade också välvilligt rekommendationer.

Från Socialistiska partiet hade vi fullmakt att underhandla med POUM om framtida gemensamt sammanträde tillsammans med socialistiska partier eller oppositionsgrupper från andra länder.

Utrikesministern, Rickard Sandler, undrade först om det verkligen fanns tillräckliga skäl att, med hänsyn till de mycket restriktiva bestämmelserna, medge vår resa. Vi framhöll att vi som riksdagsmän ville ha bästa möjliga orientering om förhållandena i Spanien med tanke på de frågor rörande Spanien och Sverige vi i riksdagen hade att ta ställning till. Frågor som frivilligförbudet och straffbestämmelserna mot dem som frivilligt ämnade kämpa mot Franco, förbudet för vapentransporter på svenska fartyg till spanska hamnar och straffbestämmelserna därom, kostnadsfrågor i anledning av dylika bestämmelser m. m. som motiverar den närmare kännedom om förhållandena, de spanska myndigheternas och organisationernas uppfattning, som ett studiebesök kunde ge.

Vi kom snart överens med utrikesministern och erhöll det av Konungen särskilt medgivna tillstånd som lagen föreskrev för Spanienbesök.

Den 30 april kom vi till Cerbère, sista franska stationen vid foten av Pyreneerna. Vi hade några timmar på oss innan vårt tåg skulle gå vidare in i Spanien. Det var strålande vackert väder och vi föredrog att gå den ett par kilometer långa vägen över Pyreneerna till Port Bou. Den internationella kontrollen undanstökades snabbt. Tjänstemännen såg hastigt på våra pass och om ett par minuter var vi hos de spanska vaktposterna. Efter att ha tittat på minister Palencias brev, hälsade vakten oss hjärtligt välkomna under försäkran att spanska folket skulle

segra över fascismen. ”Hitler och Mussolini skulle inte finna ett nytt Abessinien”. Men nej, våra resväskor skulle vi inte få bära själva. Två man blev med till tullstationen. Mottagandet där blev lika hjärtligt.

De lilla fiskarstaden Port Bou ligger vid en vik av Medelhavet. Tydligt fanns här en förläggning av regeringsförsvaret.

Det var livligt och mycket folk på gatorna och friluftsserveringarna. På husväggarna fanns mängder av stora propagandaaffischer. Olika antifascistiska riktningars initialer i brokig blandning av propagandabilder för milisen, folkfronten, POUM, PSUC, UGT, CNT-FAI och det nya Spanien.

Men var fanns soldaterna? Vi såg inga uniformerade militärer, som man väntar sig i ett land i krig. Nej, här hade arbetsblusen besekrat uniformen. Vi såg massor av män i vapen, men utan uniformer. Många milismän gick mycket lätt klädda i den starka sommarvärmens, skor, byxor, skjorta och livrem — det var allt — och så geväret i en rem över axeln. Men varför dessa beväpnade män bakom fronten? Luftkriget och anfallen från havet! Man kunde när som helst vänta angrepp och måste vara beredda att möta dessa.

Redan i gränsstaden Port Bou såg vi åtskilliga märken efter kriget och Francos flygbombardemang. Stationshuset var ramponerat, de flesta fönsterrutorna hade krossats och en stor magasinsbyggnad intill stationen var fullständigt förstörd. Det var krigets verkningar. Men i dag var det lugnt, endast märkena efter bombnedslagen samt männen i vapen påminde om att vi befann oss i ett land med krig och revolution.

Tåget, som skulle föra oss till Barcelona, fylldes till sista plats. In genom spärrarna vid stationen kom en ständig ström av kvinnor och män — mest kvinnor — bärande säckar och stora knyten: Bröd! Upp på tåget med säckarna! Var det arbetarnas internationella hjälp? I varje fall hjälp från länder med fred och bröd. Det var brist på bröd och spannmål i Spanien.

Strax utanför Port Bou gick den dubbelspåriga järnvägen över en djup klyfta av några räslängders bredd. Här kröp tåget fram och det gavs god tid att undersöka orsaken. De bastanta järnbalkarna på ena sidan bron var delvis avslitna och böjda i olika riktningar. Rälsen och underlaget till det andra dubbelspåret var uppslitna flera meter. En ödeläggande verkan från en fullträff från en tysk eller italiensk bomb.

Tåget förde oss vidare genom en bygd med fredligt arbete på båda sidor om järnvägen. Här låg större och mindre jordbruk med stora vinodlingar. Man plöjde med åsnor eller kor i omväxling med en eller annan häst. Hö skördades, säd skars, och såningsarbete bedrevs. Vi konstaterade att jordbrukets växlingar var betydligt olika vårt. Fabrikernas skorstenar rykte. Det arbetades i Spaniens industrier.

Skymningen kom så småningom. Det blev mörkt och lamporna tändes, men endast varannan lampa lyste med ljusdämpande gredelint omhölje. Man måste se till att belysningen inte trängde genom fönstren. Det skulle kunna tjäna som ledning för fiendens kulor och bomber.

Några timmar försenade nådde vi Barcelona. Så bar det av i bil genom de ljusdämpade gatorna till hotell Victoria, som under några händelserika dagar skulle bli vårt huvudkvarter.

Vi hade gjort upp ett omfattande program med besök hos representanter för olika riktningar inom den antifascistiska fronten, besök på olika institutioner, fabriker o. s. v. och vi skulle se på det svenska sjukhuset i Alcoj och om möjligt besöka Madrid.

Vi hade även tänkt oss få vara med om 1 majdemonstrationen i Barcelona. Men det gick om

intet, helt enkelt därför att den inställdes. Flera skäl åberopades härför. Man ville undvika allt för stora folksamlingar och man arbetade och skänkte 1 maj-avlöningen till milisen och försvaret mot Franco. Och organisationerna var inte tillräckligt eniga inbördes för att ordna gemensam demonstration. För att manifestera majfirandet hade andra åtgärder vidtagits. Sålunda restes ett stort provisoriskt monument mitt på Plaza de Catalonia. På dess sidor propagerades konstnärligt och effektivt i bilder och texter för arbetet inom industrier och jordbruk, för folkmakt och för kampen mot Franco. Över den stora gatumynningen till Ramblas, stora huvudgatan från Plaza de Catalonia, tronade en väldig port med bilder föreställande ett par kraftiga armar, vilka möttes i höjden med händerna omslutna kring hammaren och skäran.

Här och var på gatorna fanns blomstergrupper, kransar och buketter och mitt i grupperingen ett fotografi. En hyllning åt dem som stupat i striden.

I stället för arbetardemonstrationen gick ett mindre propagandatåg genom staden i samband med en insamling för humanistisk verksamhet.

Vi hann med åtskilligt under de tre dagar som vi anslagit för Barcelona. Besökte fabriker och läger för frihetskämpar. Nerman gjorde intervjuer. Vi köpte några souvenirer och summerade våra intryck.

Spanska folkfronten hade emellertid stora motsättningar inom egna led, mellan frontens olika organisationer.

Den 3 maj hade vi först gjort en rundtur genom staden. Besökt en fabrik inom metallindustrin, saluhallar och butiker, tagit reda på priser och varutillgångar. Vi hade på regeringens propagandakommissariat ordnat med resa till Alcoj, Valencia och Madrid följande dag.

Vid tretiden, då vi återkommit till hotellet, kom ett par svenska frivilligpojkar inrusande på vårt rum och ropade, att det var upplopp på Plaza de Catalonia, omedelbart utanför vårt hotell. Vi skyndade till fönstren varifrån vi hade utsikt över hela plazan. Där fanns en stor folksamling men inget som tydde på uppror.

Om en stund gick vi till POUM:s expedition. Nerman skulle ha en intervju med redaktör Gorkin. POUM var den organisation som Socialistiska partiet närmast sympatiserade med. Vid femtiden hade jag ett sammanträffande med C. N. T:s propagandachef Augustin Souchy för att ordna med översättning av ett tal i radio som jag senare på kvällen skulle hålla.

Ett och annat skott hördes, men inga åtgärder hade vidtagits, som tydde på att man väntade uppror. Souchy menade att det kunde hända något och ansåg det vara klokast för mig att gå till hotellet. C. N. T:s hus kunde bli angripet, på hotellet var man säkrare. Om allt blev lugnt så skulle han hämta mig till studion.

Vi skiljdes. Enstaka skott hördes. På gatorna hade man börjat bygga barrikader och det låg oro i luften. Ramblas var oframkomlig, då kulor ven i gatans riktning. På andra gator sökte jag mig till hotellet.

Utanför hotellporten stod en posterande grupp av Guardia Asaltos väl beväpnade polismän. Utanför kommunisternas hus snett över gatukorsningen, vid vårt hotell hade byggts barrikader.

De två första våningarna i hotell Victoria vimlade av Guardia Asaltos beväpnade polismän. Dessa hade även tagit hotellets tak i besittning och härifrån bevakades de ovanför liggande våningarna i telefoncentralen, andra huset från vårt hotell.

Vi stod sålunda mitt i centrum för en revolt, som pågick under fyra dagar. Ryktet, som nått oss om uppror, var alltså verklighet. Några timmar efter överfallet på telefonhuset såg vi bara folk med vapen. Arbetet stannade av, affärerna stängdes, inga bilar, spårvagnar eller bussar gick längre. Folk vistades inte längre på gatorna. Barcelona var på nytt i belägringstillstånd.

Den katalanska regeringen upplöstes och ersattes med en ny på fyra man, två från borgerliga partier och en från vardera landsorganisationerna CNT och UGT. Fackföreningsmannen från UGT, Sessé, hann emellertid inte tillträda sin befattning. Han dödades av en förlupen kula, då han i bil skulle bege sig till sitt nya ämbete.

Sessés död syntes dämpa stridsviljorna, ty dagen efter — Sessé dödades den 5 maj — började livet i Barcelona återta normala former och den 7 maj var allt åter lugnt. Trafiken kom i gång, affärerna öppnades, barnen lekte på gatorna och i de övergivna barrikaderna. Arbetet bakom fronten började på nytt.

Enligt rykten och tidningsuppgifter hade hundratals personer fallit i striden och något tusental låg sårade på Barcelonas sjukhus.

Vår resa blev avbruten av revolten, som pågått fyra av de dagar vi anslagit för Spanienbesöket. Jag hade sjuknat i besvärlig halsfluss och blev tillrättad av läkare att resa till Sverige.

I den kommunistiska pressen fick vi veta att Nerman och Spångberg organiserade revolten på uppdrag av Hitler. Till Hilding Hagbergs heder må framhållas att han tog avstånd från den beskyllningen.

Men ett lärde jag av Barcelonaupproret: behov av större sammanhållning mellan arbetarorganisationer i orostider.

På återresan från Spanien gjorde vi ett uppehåll i Paris i syfte att närmare se på Spanienhjälpens organisation.

Bankir Olof Aschberg, som då bodde i Paris, utövade en omfattande hjälpverksamhet för det demokratiska Spanien. Aschberg och hans maka Siri bjöd på middag till vilken även inviterats några parissvenskar. Vår värd hälsade oss varmt välkomna och nämnde även vår riksdagsgrupps arbete, som han sade sig följa med stort intresse. Så ville han alldeles särskilt uttrycka sin glädje över det intresse vi visade spanska folkets kamp genom vår resa. Den värme han kände ville han tolka så här: han hämtade sin fiol och spelade — tonerna fick utfylla fortsättningen av hans välkomsttal.

Följande dag ställdes bil och chaufför till vårt förfogande för besök på Aschbergs slott La Breviere i Compiègneskogen, som upplåtits och inretts till ett hem för spanska barn. Hemmet sköttes av svensk och spansk personal. Här hade barnen en verklig glädjefylld tillvaro. Makarna Aschberg donerade efter andra världskriget Breviere till svenska arbetarrörelsen som ett tack för uppoffrande och framgångsrikt arbete. Som en uppskattning av Hjalmar Brantings gärning kallades slottet Hjalmar Brantings-institutet och är livligt utnyttjat för studiekurser och konferenser.

Det demokratiska Spanien hade ett starkt stöd i Franska frivilliga hjälpkommittén, vars huvudorganisation låg i Paris. I dess rymliga lokaler fanns upplysningsbyrå för hjälp och propaganda, spanska tidningar och annan litteratur. Utländska frivilliga kunde få upplysningar, innan de på illegala vägar kunde färdas till lämpliga platser vid Pyrenéerna och vidare till Spanien.

Anslutningen till Nationernas Förbunds nonintervention och förbud för frivilliga till Spanien,

som inskrivits i författningen, kunde inte effektivt upprätthållas i praktiken. Många frivilliga sökte sig trots straffhotet till Spanien. Den som vågade livet i kamp mot fascismen i avlägset land, vågade naturligtvis riskera någon månads fängelse, om han nu kom hem med livet i behåll.

Det blev emellertid ingen razzia efter frihetskämpar och inga straff för dem efter deras hemkomst. Regeringen utfärdade åtalseftergift.

Svenska hjälpkommittén arbetade intensivt med upplysning om spanska tragedier och kampen mot fascismen, insamling av medel till medicin och andra förnödenheter.

Efter vårt spanienbesök måste jag ta en tids sjukhusvistelse för hjärtbesvär, men efter någon månad kunde jag medverka i Spanienrörelsen med föredrag och skrev även en broschyr ”Spanien i revolution”.¹

I riksdagen hade vi en sista sammandrabbning i noninterventionsfrågan, sedan regeringen beslutat att de hemvändande frivilliga ej skulle åtalas. Med Tysklands och Italiens hjälp segrade Franco i mars 1939 över den demokratiska regimen och införde med en blodig hämnd på sina motståndare, den på terror alltjämt bestående fascistiska diktaturen över Spaniens folk.

Riksdagen 1938 och kommunal verksamhet

Då jag kom till riksdagen 1938 och mötte Per Albin Hansson i kammaren frågade han om jag ordnat medlemskapet i partiet. Jag hade anmält mitt inträde i Eda arbetarkommun några veckor tidigare, så allt var klart. Och det blev några hjärtliga välkomstord.

Vid kommunal- och landstingsvalen samma år kom det obligatoriska problemet om placering på valsedlarna. Jag var ledamot i både kommunal- och kyrkofullmäktige samt landstinget. 1 maj hade jag placerats som talare i Adolfsfors, där jag träffade Arvid Andersson i Ryggestad. Som valmakare för landstinget sökte han upp mig och ville att jag skulle placeras omedelbart efter de förut valda socialdemokratiska ledamöterna. Han räknade inte med säkerhet att vi genom min övergång till partiet skulle ta ett nytt mandat, och menade att förlusten inte skulle drabba någon tidigare ledamot. Jag fann resonemanget fullt riktigt. Det blev som Arvid Andersson önskade. Vi klarade vid valet även mitt mandat. Vid nomineringen till kommunalfullmäktigevalet blev det hårdare bud. Även om det kommunala samarbetet gått bra så hade det ändå förekommit meningsmotsättningar, som så ofta följer i kommunala sammanhang.

Arbetarkommunen hade två officiella valsedlar. Det blev trängsel mellan yrken och orter inom kommunen och jag blev inte alls placerad. Några partikamrater ville ha mitt medgivande för en spränglista genom att placera mitt namn överst på industrilistan. Jag gick gärna med på förslaget, då det var intressant att få ett prov på om jag efter alla partisprängningar hade lokalt förtroende. Resultatet blev överraskande. Under det att de båda officiella listorna erhöll 447 respektive 417 fick min spränglista 716 röster.

Uppdragen inom landstinget och kommunalfullmäktige har varit arbetsamma men intressanta. Eda kommun har varit svårt hemsökt av industrinedläggelse och arbetslöshet. Här bör man ge ett gott erkännande åt de kommunala myndigheter som med socialdemokratisk majoritet, trots upprepade motgångar, lyckats få expanderande industri till kommunen.

Landstingsuppdraget tillhör det mest intressanta jag haft. Kanske mycket beroende på att jag under många år tillhört förvaltningsutskottet, och fått vara med om den betydande ut-

¹ Finns på marxistarkivet: [August Spångberg: Spanien i revolution](#)

byggnaden inom sjukvården och undervisningens område.

I förvaltningsutskottet resonerade vi ibland om betyg, intyg och andra värderingar vid tillsättandet av högre värlönlade poster. Det är inte så säkert att högsta poängtalet i ett betyg visar bästa lämplighet. Jag tror det måste tas stor hänsyn till dessa synpunkter för att få rätt man på rätt plats.

Listan skulle bli lång, men jag skall nöja mig med en begränsad presentation från min närmaste vänkrets. På länsresidenset tronar Gustaf Nilsson, som från mjölkkärran vid herrgårdsmejeriet genom raden av offentliga uppdrag fått en erfarenhet, vilken lett till talmansstol i riksdagen och utnämning till landshövding. Herman Norling började som byggnadsjobbare i Lesjöfors, erhöill förtroendeuppdrag i landsting och hemkommun, valdes till riksdagsman och avslutade sin offentliga verksamhet som direktör i Värmlands landsting.

Till direktör efter Norling valde förvaltningsutskottet enhälligt sin ordförande Petrus Jansson, som därmed för alltid lämnade järnsvarvarejobbet. Hans efterträdare på ordförandeposten blev länsarbetsdirektören Arvid Eskel, som genom sin tjänst inom arbetsmarknadsområdet och aktiv inom folkbildnings- och nykterhetsarbetet kände länet väl.

Jag gläder mig åt att kunna konstatera hur arbetare utan specialutbildning eller högskolor, med intresse för allmänna uppgifter och blick för samhällets brister, kommit fram och stått i ledning och fått ansvar för det sociala uppbyggnadsarbetet. Och om man går litet djupare finner, att de alla fått sin grundåskådning i de folkliga organisationerna, ungdomsklubbar, arbetarkommuner, fackföreningar, nykterhetsorganisationer och andra idéburna föreningar, vilkas verksamhet utgör demokratins drivkraft.

Vinterkriget

När sista fästet för Spaniens demokratiska regering föll på våren 1939 hade Tyskland och Italien övat sina trupper i spanska inbördeskriget. Omkring 120.000 tyska och italienska soldater stod nu på Spaniens jord, färdiga för sitt blodiga värv på annat håll.

Vad skulle nu ske?

Svaret kom snabbt. Den 1 september kl. 4.45 på morgonen, när folk sov som bäst, rullade den tyska krigsmaskinens pansardivisioner över polska gränsen utan krigsförklaring. Den 3 september avgav England och Frankrike krigsförklaring mot Tyskland. Ett par veckor senare ryckte ryska trupper in i Polen från öster och den 28 september kom de båda stormakterna överens om att Polen skulle delas upp.

På kvällen samma dag hade Marxsällskapet sammanträde. Jag hade inte tidigare känt till denna organisation, som hade en mycket begränsad anslutning, och arbetade närmast som en föreläsning- och diskussionsklubb med marxistiska värderingar. En av mina socialdemokratiska riksdagskamrater, som tillhörde Marxsällskapet, bjöd mig med på sammanträdet, som hölls på restaurang Gillet. Allan Vougt höll föredrag om det politiska läget i Europa, och vad man kunde vänta den närmaste tiden av krigsutvecklingen. För mig blev kvällens sammankomst en intressant upplevelse. Och det blev lättare att förstå Vougt, då han med sin teoretiska metod sökte se in i framtiden och därför fick många angrepp både från vänster och höger.

Rysk-finska vinterkriget medförde allvarliga påfrestningar också för vårt land.

Finland väntade bistånd från Sverige och fick stora mängder vapen, ammunition och andra krigsförnödenheter. Under mottot ”Finlands sak är vår” värvades krigsfrivilliga och militär-

befäl erhöill ledighet för att delta i kriget på Finlands sida.

Finlandskommittén företog insamlingar av kläder och pengar och det goda resultatet visade Sveriges sympati för Finlands kämpande folk.

Socialdemokratiska riksdagsgruppen inbjöds att sända en delegation till Finland och mottog även besök av finska framstående politiker, som skildrade läget och tillståndet i landet.

Gruppen hade besök av K. A. Fagerholm, som gav en optimistisk skildring av kriget. Gruppmötet hade förberetts väl och alla medlemmar var naturligtvis intresserade av att ta del av Fagerholms skildring. Finland hade haft förvånansvärd framgång och stred inne på ryskt område. Fagerholm framhöll att "kriget skapar sina egna lagar" och det var en "fördel att kriget fördes på fiendens eget område".

Anförandet mottogs egentligen rätt kallsinnigt och de obligatoriska applåderna blev påfallande matta.

Inom militära kretsar odlades rysshaget som vanligt. En dag kom överbefälhavaren Thörnell och försvarsstabschefen Rappe i spetsen för en grupp ledande militärer inom försvarsstaben med framställning om att Sverige skulle sända större delen av våra militära styrkor till Finland och gemensamt med finnarna möta ryssarna på Karelska näset. Uppslaget framfördes med stor energi men avvisades av regeringen med en allvarlig föreställning om hur svag den militära utrustningen just då var, emedan finnarna redan fått så mycket krigsmaterial att vi själva exempelvis skulle sakna ammunition, om en militär påfrestning skulle komma för vårt eget land.

Under hela vinterkriget kom framställningar från Finland om effektivare militär hjälp med intervention av hela förband. Liknande framställningar kom också från regeringarna i England och Frankrike. Svenska regeringen svarade bestämt nej till alla sådana framställningar. Men frivilliga utrustades och vid fredsuppgörelsen fanns ca 8.500 välutrustade svenska frivilliga i Finland. Ett bifall till framställningar om främmande militärtransporter kunde ha dragit in Sverige i storkriget och i fortsättningen omöjliggjort ett samgående mellan de allierade och Sovjetunionen mot Tyskland.

Finska regeringen anhöll för sista gången den 11 mars om transistering av trupper genom Sverige. Regeringen avböjde, då en genomgång av västmaktstrupper skulle kunna förvandla Sverige till ett slagfält i storkriget.

Två dagar senare slöts fred mellan Finland och Sovjetunionen. De finska förlusterna var stora och fredsvillkoren hårda.

I riksdagen var det bara kommunisterna som visade sympati för Sovjets krig mot Finland. De försvarade sin åsikt med att Finland börjat kriget. Ledda av den rysk-tyska överenskommelsen försvarade de också senare nazistockupationen av Norge. Till andra politiska smeknamn, som under årens lopp myntats, kom nu beteckningen nazikommunister. Mellan kommunisterna och de övriga partierna i riksdagen bröts alla kamratliga band. Kommunisterna betraktades med en, kyla, som egentligen var helt främmande för samvaron i den svenska riksdagen.

Högern motionerade om att kommunistiska partiet skulle förbjudas och i socialdemokratiska riksdagsgruppen diskuterades ingående samma fråga. Det fanns sannolikt de som önskade lagstiftning, men att regeringen i så fall skulle ta initiativet.

Per Albin Hansson var tveksam om vilka åtgärder som skulle vidtagas. Då socialdemokratiska riksdagsgruppen behandlade frågan meddelade Per Albin sin inställning — han sade sig ha

lyssnat till folkmeningen och återgav bland annat ett samtal han haft med socialdemokratiska ungdomsklubbister, som menat att vi skall klara den här frågan själva utan någon förbudslagstiftning. Per Albin Hansson åberopade sig ofta på folkmeningen, som han verkligen lyssnade till bland partifolk ute i bygderna.

Tidningarna framförde olika meningar för och mot förbud, flera tidningar av olika partifärg yrkade på omedelbart förbud.

I Värmlands Folkblad framhöll jag i en ledarartikel mot lagstiftningen bland annat: ”Vi ha begåvats med en rad nya lagar, som ge myndigheterna vittgående befogenheter. Allt det man här vill komma åt är väl egentligen redan förbjudet och straffbart ... En demokrati måste förstå att skydda sig, men den kan icke ge rum åt godtycklig tolkning av mer eller mindre kautschukartade lagar. Den får ej tillägna sig terrorländernas metoder, som även i de mest demokratiska länder kunna leda till upphävande av demokratien själv. Det gäller att finna den väg, där ena sidan demokratin kan hävda sig, men som å andra sidan lämnar skydd för den åsiktsfrihet, förutan vilken ingen demokrati är möjlig”.

Det blev ingen förbudslagstiftning. De lagar vi redan hade utnyttjades. Ibland med större våld än nöden krävde. I konstitutionsutskottet, inom den avdelning där jag placerats, debatterade vi ofta de beslag av tidningar och böcker som företogs ganska ensidigt. Liksom beslag av brev och annan post, telefonavlyssning, förflyttning av viss personal och naturligtvis sådana åtgärder som försvårade vårt hjälparbete för den demokratiska norska hemmafronten. Inget av dessa debatter finns bevarat emedan något diskussionsprotokoll ej föres inom utskottets avdelningar.

Den 21 juni 1941 kom den stora — om än inte oväntade sensationen — Hitler gav order om krig mot Sovjetunionen. Att Finland samtidigt slöt upp på Hitlers sida i revanschkrig mot Sovjet mottogs med besvikelse och oro. Ett krig mot Sovjetunionen, i detta förändrade läge, var ett krig mot demokratin och ett stöd åt nazismen. Finlands inträde i kriget medförde nya besvärliga problem. Slagordet ”Finlands sak är vår” bleknade betydligt. Men naturligtvis fanns det alltså en levande medkänsla för Finlands folk. Jag minns emellertid att jag tillspetsade ett anförande i riksdagsgruppen med en reflektion om att nu även ”Sovjetunionens sak är vår”.

Genom Finlands uppslutning på Tysklands sida blev Sverige helt omgivet med av nazister behärskade länder. Tyskarna kom omedelbart med krav om transport av militär och krigsmaterial och andra förnödenheter, rätt att använda svenska telefonnätet för tyska telekommunikationerna samt rätt för överflygning. Liknande framställning gjorde finska ministern Wasastjerna.

Tyska krav

Midsommarhelgen inkallades riksdagen genom radiomeddelande i samband med middagens nyhetsutsändning. Man räknade med att alla lyssnade på nyheterna i dessa laddade dagar.

Före riksdagens sammanträde behandlade partigrupperna de tyska kraven. I vår grupp lämnade statsministern en ingående redogörelse om överläggningarna inom regeringen och om samtal med kungen. Meningarna inom regeringen var delade och han nämnde särskilt Wigforss som mycket tveksam. Kungen var för transiteringen, då han fruktade att ett avslag kunde medföra större förvecklingar och att han på sin ålders dar ej ville ta medansvar för ett krig. Någon gång senare, efter Per Albin Hanssons död, började man diskutera vad kungen egentligen sagt, och att statsministern på gruppmötet framhållit, att kungen hotat abdikera om

tyskarnas krav ej bifölls. Det är naturligtvis omöjligt att nu 25 år sedan uttalandet gjorts erinra sig innehållet så att man kan ge en bestämd tolkning, när olika meningar framföres av mer initierade personer. Men jag finner inget, vare sig i minnet eller mina anteckningar, som ger stöd åt ryktet om abdikationsshotet.

Jag skall återknyta till socialdemokratiska gruppens överläggningar. Efter en längre debatt med motiveringar för och emot företogs två omröstningar. Den första gällde huruvida gruppen ville avslå den tyska framställningen om transiteringen, såvida de övriga partiernas majoritet beslöt i samma riktning. Endast två ledamöter, Elof Lindberg och Harald Akerberg, röstade mot detta förslag. I övrigt var gruppen enig för avslag på tyskarnas krav.

Undersökningen visade att högern var för transiteringen, likaså bondeförbundets stora majoritet, under det att folkpartiet hade en minoritetsgrupp mot men dock majoritet för medgivande.

De borgerliga sade alltså ja till framställningen. Efter denna rapport röstade även majoriteten i den socialdemokratiska gruppen för bifall. En betydande minoritet röstade även nu för avslag. I båda omröstningarna röstade jag för avslag på den tyska framställningen.

Statsministern trodde inte på krig om transiteringskravet avvisades. Men han fruktade regeringskris med en expeditionsministär, som skulle verka hämmande för den sociala utveckling, som var möjlig under samlingsregeringen med socialdemokratisk ledning. Just detta uttalande, som jag har i mina minnesanteckningar, styrker min uppfattning om att statsministern inte samtidigt fruktade eller, som gjorts gällande, sökte skrämja med kungens abdikation.

Efter gruppernas överläggningar och konferenser inom regeringen och mellan parti-delegationer samlades riksdagen till sammanträde inför lyckta dörrar.

Resultatet var givet på förhand efter alla överläggningar och sammanträden. Riksdagen medgav transitering av Division Engelbrecht från Norge till Finland samt att transporten skulle ske medels järnvägstransporter i särskilda tåg på linjen Charlottenberg—Laxå—Krylbo—Långsele—Haparanda.

Beslutet skulle betraktas som en av förhållandena medgiven engångsföreteelse.

Protokollet från riksdagens hemliga sammanträde får ej utlämnas förrän efter 50 år, varför den, som vill ta del av förhandlingen om transiteringen av Engelbrechtdivisionen, får vänta till 1991. Något av betydelse, utöver vad som nu är känt, döljer dock inte protokollen.

Beslutet tillkännagavs genom följande kommuniké:

”I det läge som uppkommit genom det nu utbrutna kriget mellan Tyskland och Sovjetunionen kommer Sverige orubbligt att fullfölja sina strävanden att hävda sin självständighet och sitt oberoende och hålla sig utanför krigiska konflikter. Det nya läget har emellertid ställt oss inför vissa särskilda frågor.

Sålunda har framställning gjorts från såväl finsk som tysk sida om tillstånd att från Norge till Finland överföra en till en division begränsad truppstyrka. Regeringen har efter riksdagens hörande medgivit detta under för svensk suveränitet betryggande former.”

Så började det första tåget med transporten av den förhatliga tyska krigsorganisationen. Alla tåg gjorde en stunds uppehåll i Charlottenberg för snabbkontroll och lokombyte. Stationsområdet avstängdes då för allmänheten och trafiken följdes ganska kallsinnigt från befolkningens sida. Många tyckte naturligtvis synd om de unga tyska hitlerkommenderade män-

niskorna, som inte längre hade förmåga eller rätt till egen vilja eller frihet. Av snabbsamtal ibland med någon av dem fick vi den uppfattningen, att de inte ens visste vart de skulle transporteras. En del trodde att de var på permissionstripp — kanske hem.

Efter transporten av Engelbrechtdivisionen, som tog flera veckor i anspråk, fortsatte transport av krigsmaterial från Norge till Finland fram till slutet av 1943. Ofta kom traktorer och kanoner på öppna vagnar utan presenningar, som väl skulle bevisa välviljan att ge tillstånd åt tyska krigsföringen, vilket i så fall hade motsatt verkan. Järnvägsvagnarna från Norge hade adresslappar med varubeteckningen Militärgods. Dessa avlägsnades i Charlottenberg innan tåget gick vidare. Ibland kom norrmän — någon gång hela familjer — dolda i vissa tyskplomberade vagnar in i Sverige. I Charlottenberg bröts plomberna för kontroll och därmed kom friheten för de illegala passagerarna. Hur de tagit sig in i vagnarna, som under tysk kontroll plomberats i Norge, blev en hemlighet.

Ockupationen av Norge och illegalt arbete

När tyskarna invaderade Norge hade vi kriget in på knutarna. Vi, som bodde vid gränsen mellan Sverige och Norge, stod bokstavligen på tröskeln mellan krig och fred.

I mitt arbete som järnvägstjänsteman hade jag under årens lopp fått många personliga vänner bland kollegerna på norska sidan. Vänner till Norge, som levde i god grannsämja med sitt naboland, fanns längs hela gränsen. Genom giftermål hade det uppstått släkterförhållande och man besökte varandra. Gränsbefolkningen betraktade riksgränsen ungefär som en sockengräns. Nu bröts möjligheten till det fria umgänget broderfolken emellan.

Alla tåg bytte personal och lokomotiv i Charlottenberg, dit norrmännen trafikerade järnvägslinjen från Oslo. Signalsystem som användes vid järnvägen var olika i Sverige och Norge vilket gjorde att den gamla vana tågpersonalen från Norge, ur trafiksäkerhetssynpunkt, måste få fortsätta sin tjänst.

Det var i allmänhet pålitligt folk för Norska hemmafronten, och järnvägen blev en god kommunikationsled för hemmafrontens hemliga verksamhet. De svenska järnvägsmännen kom att tillsammans med de norska kollegerna göra en värdefull insats.

Ett flera kilometer brett område längs gränsen var förbjudet och det fordrades särskilt tillstånd av polismyndigheter för besök. Men gränsborna visste var småstigar slingrade sig fram och så hade man den skyddande skogen. Under nattmörkret kunde tyskarna inte bemästra bevakningen effektivt. Den tyska soldaten betraktades i Norge som en brottsling, fiende och inkräktare och det kände han till. Natten i skogen var lika skräckfylld för den tyska vakten som den var välkommen för den norska hemmafrontaren och den svenska medhjälparen.

De flesta gränsbor önskade naturligtvis hjälpa norrmännen. Alla kände till flyktingströmmen och blev oftast på något sätt medagerande i hemmafrontens förbindelser över gränsen vilket fordrade pålitliga kontakter som i största utsträckning måste hållas hemliga. Insamling av kläder och gåvopaket försiggick öppet, och sympatierna för Norge var helhjärtade.

Den som arbetade för norska hemmafronten löpte vissa risker även från svensk sida. I maj 1940 — sex veckor efter tyska invasionen — infördes nämligen en bestämmelse i vår strafflag att för den, som anskaffade någon ”upplýsning eller tog befattning med skrift, teckning eller annat föremål och därigenom kunde skada rikets vänskapliga förhållande till främmande makt” kunde straff upp till flera års fängelse följa.

Författningen skiljde inte på vän eller fiende, patriot eller nazist, och till främmande makter,

vars vänskap kunde störas, räknades alla. Den, som ville förmedla upplysningar eller sprida skrifter till norska hemmafronten, måste därför ta personliga risker.

Samtidigt genomförde statsmakterna en kontroll, som bröt mot vad hittills ansetts som okränkbara demokratiska rättigheter. Telefonavlyssning genomfördes och brev öppnades och kvarhölls utan att adressaten underrättades. All post till och från gränstrakten uppmärksammades särskilt. Hemmafrontens arbete måste därför bedrivas illegalt. Vid sidan om myndigheter och statsverk upprättades nödvändiga förbindelser med pålitligt folk, som utan ersättning ville hjälpa till i Norges kamp mot nazismen.

Så småningom kopplades myndigheterna in i denna hjälpverksamhet men även detta måste hållas hemligt. Civila och myndigheter kom härigenom på sina håll att betrakta varandra med en onödig misstänksamhet.

Under första krigsåren skedde en omfattande förmedling vid sidan av både myndigheter och postverket. Folk, som ställde sig till förfogande, kände kanske inte så noga till vad lagen föreskrev, men de visste att de gjorde sin plikt, litade på det sunda omdömet hos statsmakterna och tog eventuella risker.

Martin Tranmael och andra norska vänner, som kommit till Stockholm, frågade mig om jag ville hjälpa till med förbindelser i Charlottenberg, vilket jag gärna gjorde. Först gällde det viktiga nyheter från Norge samt förmedling av brev, skrifter, tidningar och böcker. Jag hade vänner på min arbetsplats vid S.J. samt kände deras vänskapliga och helhjärtade inställning till Norge. Som centralpunkt för dagliga norska kontakter kunde man knappast tänka sig en bättre plats än lokstallarna i Charlottenberg.

Jag vann strax en av mina arbetskamrater, lokreparatör Wille Nordgren, för planerna om stöd åt norska hemmafronten och han tog sin uppgift på allvar. Inte minst järnvägsmännens helhjärtade insats gjorde att Charlottenberg blev en av de viktigaste punkterna för den illegala verksamheten.

Med myndigheterna blev det alltid ett särskilt problem beroende på personlig inställning, tolkning av författningsföreskrifter om "olovlig underrättelseverksamhet" och om inställning till nazismen. Landsfiskalernas omdömesförmåga betydde mycket i detta sammanhang.

Landsfiskalen i Charlottenberg var en hygglig man, som inte ville något illa. Han var också norgevän.

En dag kom en norsk järnvägsman och undrade om jag kunde hjälpa till så att en av hans anförvanter, en 15-årig "gut" kunde komma tillbaka till Kongsvinger. Pojken hade mest av äventyrlust gått över till Sverige och vistades nu i Uppsala. För att undgå repressalier måste han komma tillbaka utan att väcka tyskarnas uppmärksamhet. Jag talade med landsfiskal N. Jonsson om en plan för hans transport. Det var ingen större svårighet bara polisen inte hindrade hans återresa.

— Ja, naturligtvis skulle det gå bra, menade landsfiskalen, men det behövde inte bli så besvärligt. Han skulle tala med den norska länsmannen, så skulle allt gå bra.

Här klickade landsfiskalens omdöme. Hans gode vän, länsmannen på norska sidan, var aktiv nazist samt spion åt sitt tyska herrefolk och utgjorde en skräck för norrmännen. De båda hade umgåtts före ockupationen, då norska länsmannen hade ansetts radikal. Att han sedan blev tysk angivare väckte förvåning. Vår egen landsfiskal förstod inte riktigt vad som skett med hans gode vän i Norge.

Nå, jag tackade landsfiskalen för välviljan, men sade att frågan inte var så brådskande att han nu behövde tala med den norske länsmannen. Jag skulle återkomma när frågan blev aktuell. Något mera besök i aktuella gränsproblem kom naturligtvis inte i fråga.

Landsfiskalen var sjuk, därav hans bristande omdöme. Han fick efter en tid en medhjälpare, Erik Hjärpe, och så småningom blev det bättre möjligheter för norska hjälpen och innan kriget var slut var även polismyndigheterna efter gränsen inkopplade på stöd åt norska hemmafronten, varvid polisen och civilbefolkning hjälptes åt i fullt samförstånd.

Den svenska tullbevakningen var ett tråkigt hinder för illegala gränstransporter under krigets första år. Även här var det fråga om politiskt omdöme. Tullstadgan meddelade ingen skillnad mellan jössing och nazist. Olovlig underrättelse var olovlig och smuggling var smuggling, vare sig det rädde exceptionella eller normala förhållanden. Det var naturligtvis inte så lätt för en ”objektiv” tjänsteman att se mellan fingrarna, om detta rent författningsenligt kunde betraktas såsom tjänstefel. Emellertid var det besvärligt för dem, som ständigt fick ligga i selen, att alltid vara på vakt mot den institution, som mer än andra skulle ha kunnat vara till stor hjälp. Men så långt jag kunde bedöma fanns det inga tulltjänstemän, som gick tyskarnas ärende. Däremot var många aktivt inställda för norska hemmafronten. Så var det i min hemtrakt och tulltjänstemän från andra orter har berättat om hur de varit med om att lura nazisterna på byten av olika slag.

Tidningarna i Norge låg under nazisternas kontroll. Därför måste illegala tidningar och broschyrer tryckas i Sverige och transporteras över gränsen till Norge. Dessa tog stora utrymmen och måste fördelas på en mängd paket, lådor och kappsäckar. Faran för upptäckt var stor och på norska sidan medförde transporterna ständig livsfara. Men litteraturen måste fram. I Norge vandrade den hand ur hand, tills den formligen var sönderläst. Ur denna hämtades kraft och uppmuntran till fortsatt kamp och tro på framtida befrielse.

Skrifter, liksom annat gods, fraktades ofta över gränsen i resväskor, som grävdes ned i botten på lokens koltendrar. Det mesta ordnades dock med gångtrafik nattetid. Propagandabroschyrer bar oftast camouflerade omslag. I en del fall liknade häftet en reklamskrift för sport och friluftsliv, ett annat för matlagning eller livförsäkring. Ett annat kunde vara försedd med tecken, som påminde om hakkorset eller Nasjonal Samlings emblem och började kanske med lovord om nazismen, men övergick till att förklara vad Gestapo och dess anhang i verkligheten var samt lämnade diverse värdefulla upplysningar för motståndsrörelsen.

Av Norges grundlag hade jag under riksdagstiden med från Stockholm en rätt stor upplaga, som skulle transporteras över gränsen. Det var en verklig raritet. Hela grundlagsboken var inte större än ett vanligt frimärkshäfte men räknade ändock 60 sidor och innehöll 112 grundlagsparagrafer. Det lilla häftet hade säkert betydelse i dubbel bemärkelse, därför att det var ett tecken på Norges suveränitet, den dag fredsvillkoren skulle klaras upp. Svenska tidningar var också förbjuden vara. Men de nådde Norge och gick ur hand i hand, från familj till familj, tummade och lästa. Tidningar med ofördelaktiga uttalanden om nazisterna togs ofta i beslag också av svenska myndigheter. Tyskarna tålde inte minsta kritik.

Justitieminister K. G. Westman var mycket lyhörd för de tyska önskingarna om hur press och böcker skulle hanteras. Pressmän och redaktörer inkallades till information med jämna mellanrum. Jag minns hur redaktör Bråland berättade om sina intryck från dylika tillställningar, bl. a. brukade någon högre officer ryta fram sina önskingar om vad som var lämpligt eller olämpligt i pressen.

Det fria ordet kom ofta i kläm. Under kristiden fick vi även räkna med pappersransoneringen.

Jag erinrar mig hur Värmlands Folkblads direktör Alfons Gidlund redogjorde för svårigheter inför pappersbrist och hotande åtstramning på pappersmarknaden vid tidningens styrelsesammanträden.

Beslag av obekväma tidningar och böcker duggade tätt. Totalt konfiskerades 316 olika skrifter under krigsåren, därav 273 nummer av tidningar och tidskrifter fördelade på 61 olika pressorgan. Av dessa riktade sig 264 mot nazisterna och övriga mot de allierade.

Pressmännen var väl i allmänhet förbittrade över det fria ordets begränsning genom administrativa och godtyckliga ingripanden. Det torde vara främsta anledningen till att Z. Höglund lämnade redaktörskapet i Social-Demokraten. Tidningar som redigerades av en grupp kring Torgny Segerstedt samt kommunisterna drabbades hårdast av beslag. Men inga skrifter var skyddade genom sin partifärg.

Beslagtagna tidningar var i det närmaste oåtkomliga men uppskattades i allmänhet högt av dem som lyckades komma över något exemplar. Den 12 mars 1942 togs flera folkpartitidningar i beslag för en likalydande artikel med skildringar om fångenskap i Victoria Terasse, Möllergatan 19 och Grini.

Artikeln var också införd i Karlstads-Tidningen av vilken jag tack vare chefredaktör Manne Ståhls välvilliga medverkan lyckades komma över några exemplar. Det var ohyggliga berättelser vittnande om nazisternas barbariska metoder, som vi fått så många skildringar av från tyska koncentrationsläger i andra delar av Europa. Några korta utdrag får belysa artikelns innehåll. Fångar hade bevittnat eller fått skildringarna av misshandlade kamrater. Händelserna hade tilldragit sig på Victoria Terasse:

A: En gestapoofficer drog fram ett tillhygge av järn, överdraget med gummi. Då jag svarade nekande, fick jag kraftiga slag i ansiktet av hans knytnäve och därefter slag av tillhygget tills jag föll omkull. Medan jag låg på golvet satte han sig grensle över mig. Han böjde mitt ena ben bakåt och vred mina tår, den ena efter den andra. Samtidigt vred de två andra gestapoofficerarna mina armar och sparkade mig på kroppen, slog eller sparkade mig i ansiktet.

B: Jag kallades till förhör. Närvarande i cellen voro gestapomännen Fehmer och Höhler. De frågade mig om olika saker. Höhler drog fram ett tillhygge. Det var av järn och överdraget med gummi. Då jag svarade nekande, fick jag ett kraftigt slag i ansiktet av Höhlers knytnäve. Fehmer stramade åt min slips så hårt att jag miste sansen och svimmade.

— Jag hade träffat norrmän som blivit hårt misshandlade av Gestapo, så jag litade på uppgifterna. Norrmännen visste nog hur det gick till men många av dem undrade vad vi svenskar kände till och vad vi vågade säga.

De beslagtagna numren, som jag innehade, lämnade jag norrmännen och de försäkrade att de skulle komma att läsas, och att det var ett moraliskt stöd för dem att svenska tidningar vågade ta risken och sjunga ut sin mening om nazisternas övergrepp.

Redaktör Hedemann, som skötte en del av den illegala trafiken, berättade en dag att ett tryckeri skulle fraktas över gränsen. Det var ingen lätt uppgift. Just då transporten skulle ske kom rykten att tyskarna förstärkt sin gränsbevakning, varför vi måste invänta ett lägligare tillfälle. Tryckeriet lämnades därför i Kooperativas lagerlokaler i Charlottenberg. En natt bar några revolverförsedda norska "gutter" det tunga tryckeriet genom skogarna till järnvägsmagasinet i Magnor och stuvade in det i en järnvägsvagn utan att bli upptäckta av tyskarna. Tryckeriet kom lyckligt fram till en av hemmafronten utsedd plats "någonstans" i Norge.

Hemmafrontens illegala försändelser till de svenska kontaktmännen efter gränsen kunde röra sig om brev, rapporter, film och det kom i paket och väskor. Vi försökte aldrig få veta försändelsernas innehåll. Vid ett enda tillfälle, då en ny kontaktman lämnade ett större paket adresserat till en högre tjänsteman i Stockholm, blev jag tveksam. Kunde det vara någon fälla? Jag tog kontakt med en av mina bekanta på norska legationen och vi undersökte saken. Det visade sig emellertid att allt var ”all right”.

Hemmafrontens försändelser till Sverige skulle vidare till andra platser. På olika vägar och med skilda metoder kom de till gränsens kontaktmän. Ibland hämtades de på någon avtalad plats i skogen, ibland i någon stuga eller skjul. Ibland överlämnades de av någon obekant person och det frågades sällan efter namn. Mottagaren fanns inte antecknad på paketen, i varje fall inte hans riktiga namn. En anteckning — t. ex. ”tant Jenny” — angav både mottagaren och att det brådskade. Propagandapaketen saknade varje antydning på mottagare. Utan porto och fraktkostnader, utan kvitto på mottagandet löpte det hela fram till bestämmelseorten. An var det järnvägsmän, än skogsarbetare, än lärare, chaufförer, hantverkare eller handelsanställda som skötte förmedlingen. Ibland var det män, ibland var det kvinnor, som förmedlade försändelserna vidare.

På detta sätt gick, hand ur hand, enkla meddelanden liksom viktiga dokument och buntar av norska sedlar. Hur många gränsbor, som på ett eller annat sätt deltog i transport- och underrättelsetjänsten torde för alltid förbli en hemlighet. Villiga krafter fanns överallt, urvalet skedde naturligtvis med största omsorg, och endast pålitliga personer, som arbetade av ren idealitet för den norska frihetskampen, kunde komma i fråga för viktigare uppgifter.

Norska hemmafrontens kurirtrafik måste försiggå på hemliga vägar och oftast om natten. Inom regeringen kände man naturligtvis till den hemliga kurirtrafiken och jag talade åtskilliga gånger med socialminister Möller och Erlander, som då var statssekreterare, om gränsförhållandena, och om hjälp åt pålitligt folk, som genom sin verksamhet uppmärksammades av myndigheter eller rent av togs under förhör och kvarhölls av polismyndigheterna.

Åtskilliga norrmän hade uppehållstillstånd i den eljest förbjudna gränzonen. Om någon kurir måste komma fram snabbt kunde det hända att tåget anlätades, och det var sannerligen ingen lätt historia. Då brådskan är som störst och faran överhängande blir emellertid även uppfinningsrikedomen stor. Det kunde hända att en sportklädd ljuslockig ung man kom och hälsade på. Det är ju en vardagsföreteelse och inte alls något märkvärdigt, som kan ge anledning till misstankar av något slag. Ingen misstänkte sedan den mörke järnbanemannen, som skötte en arbetsfylld tjänst på tåget, när det ångade in över gränsen till Norge. Vår ”tjänsteman” hade för övrigt alla papper klara för en tysk poliskontroll. Ingen kunde gärna misstänka, att den mörke järnbanemannen och den ljuse sportmannen, som kommit på besök, var samma person. Tillvägagångssättet var naturligtvis allt för riskabelt för att brukas annat än i rena undantagsfall.

Tågen undersöktes i regel mycket noga, men det fanns gömställen, som aldrig upptäcktes av tyskarna, där även kurirer kunde ha en känsla av relativ säkerhet. Ett sådant gömsle var — ånglokets vattentank! Ingen kunde gärna tro, att någon människa skulle finna på att tränga sig ner i den vattenfyllda tanken — fast den var väl knappast riktigt fylld vid sådana tillfällen — med risk att dränkas som en råtta. Ingen kunde komma osedd ner eller upp ur det våta elementet, därför finkammade Gestapo aldrig detta gömställe, även om det inte gick alldeles fritt från undersökningar. Men det fordrades både goda nerver och stark fysik att timtals stå i den tillslutna mörka tanken med det kalla vattnet skvalpande kring huvudet, även om man var

iförd dykarträkt.

Ibland hängde våra vänners liv på en skör tråd. En av mina norska kurirvänner berättade att han stigit på ett tåg, som han tänkte lämna vid någon mindre station före Oslo. Som bagage medförde han tre resväskor vari bland annat fanns ett paket med viktiga militära handlingar till hemmafronts-ledningen.

Konduktören gjorde sin rond, begärde tillägg på biljetten, ty tåget skulle inte stanna förrän i — Oslo! Biljetten klarades, men hur skulle han klara spärren och visitationen vid huvudstationen? Tankarna korsade varandra och det hela såg hopplöst ut. I närmaste kupé satt till på köpet en tysk officer, vilket sannerligen inte hjälpte upp situationen. Nå, det gällde att sätta allt på ett kort, det fick bära eller brista! Vår vän plockade fram paketet med de hemliga handlingarna och tog med sitt bagage till tyskens kupé, hälsade artigt trots kallsvett och nervositet, placerade bagaget på hyllan och öppnade ett samtal. Han var skidsportare och hade före kriget vid något tillfälle varit i Tyskland på skidtävling och fann lätt ett gemensamt samtalsämne. Tysken tinade märkbart upp, blev så småningom både glad och vänlig och berättade att det var första gången han tilltalats av en norrman under sin ettåriga vistelse i Norge.

När tåget stannade på Oslo station hade man nått så långt i vänskap, att vår resande under många ursäkter för det opassande undrade, om han vågade besvära om hjälp med paketet då han hade händerna fulla av de stora väskorna. Jo, för all del, goda vänner ger man gärna ett handtag. Den uniformerade officeren tog paketet, stegade genom spärren förbi den hälsande vakten — de hemliga handlingarna var räddade! Utanför stationen skildes man under tyskens betygelser av tillfredsställelse över att äntligen ha träffat en norrman som förstod tyskarna.

Kurirerna måste vara kallblodiga och ha nerverna under kontroll. Ofta kom kurirer till vårt hem. När de gick över till Norge om kvällarna hade man alltid en ängslande känsla av oro om de skulle åka fast under sina riskfyllda strapatser. Värst var det kanske för dem, som i Norge direkt spionerade på tyskarnas förehavande och därför umgicks och simulerade vänskap med sina nazistiska fiender.

På Magnor station fanns en tjänsteman, Diesen. Han var en av hemmafrontens stora tillgångar. Genom att umgås med tyska kommandanten skaffade han värdefulla upplysningar. Men i Magnor var han ansedd som nazistsympatisör. Diesen hade kommandantens fulla förtroende och hade fått tillståndsbevis att när som helst gå fram till gränsen, där han skulle spionera på svenskarna. För kommandanten berättade han om säkra förbindelser på svenska sidan, så han kunde skaffa upplysningar, smör och litet av varje. Och det var nog alldeles sant. Men han talade bara inte om att det var säkert folk för norska hemmafronten som han helt arbetade tillsammans med. Men några av oss på svenska sidan, folkskollärare Eric Carlsson, konsulent Karl Kleppenäs, polisman Martin Medin, landsfiskal Gösta Minell och ytterligare några, kände mycket väl till Diesens roll.

Dubbelrollen med spel som nazistsympatisör och hans verkliga roll som norsk hemmafrontare tog på nerverna. Och mot slutet av kriget kom han till polisstationen i Charlottenberg och vågade inte gå tillbaka till Norge. Nerverna höll inte längre. Polisstationen ringde kommandanten i Magnor och fabulerade om att Diesen tagits i förvar för spioneri i Sverige av så graverande omfattning att han inte kunde räkna med att få återvända på mycket lång tid. Diesen hade, sade man hos polisen vidare, bett att hans hustru skulle underrättas. Kommandanten trodde blint, skickade en uppvaktnings till fru Diesen och gratulerade henne att ha en make, som var "folkhjälte". Hon skulle inte behöva lida någon nöd.

Men det gick inte alltid så bra för kurirerna. Ibland gällde det bara minuter och man var förlorad. En ung hemmafronts-man från Larvik, som hade sin illegala verksamhet inom en linje som gick över Bogen, liftade en dag med en lastbil på vägen mellan Bogen och Kongsvinger. Vid möte med en tysk patrull, några kilometer från gränsen, förlorade han självbehärsknigen, hoppade ur bilen och ämnade fly in i skogen. Patrullen upptäckte försöket och sköt ned honom.

En minnessten, som sedan restes, minner om händelsen och bär en för tiden så träffande inskription:

”Till minne om kurer Rolf Sannes, Larvik födt 16-5 1915. Skutt av Tyskerne 13-11 1944.

Kjemp for alt hva Du har kjært
dø, om så det gjelder
Da blir livet ei så svært,
døden ikke heller.

Reist av Austmarka Arbeiderungdomslag 17 Mai 1954”.

Ett tragiskt flyktingsöde av för vårt land sällsynt slag drabbade Willi Jutzi, en ung tysk soldat, som vid en kort permission vid sin förläggning i trakten av Oslo flydde till Sverige. Ett land, som han hört talas om, där fred och humanism rådde. Den 8 juli 1941 anmälde han sig hos svenska myndigheter som flykting. Bestämmelserna om flyktingars behandling var mycket oklara. Tyska soldater, som deserterade, sändes tillbaka över gränsen. Bakom denna brutala behandling låg en eftergift åt tyskarna, kanske också rädsla för spioneri och tyska truppsamlingar på svenskt område, men samtidigt innebar naturligtvis åtgärden en, om än ofrivillig, tjänst åt den tyska krigsmakten.

För Jutzi följde sedan en tid fylld av dramatik med utvisning och återkomst, tills han den 14 oktober togs om hand av en polisman och en militär med syfte att transporteras till den tyska förläggningen. Jutzi, som visste att han där mötte misshandel och en säker död, lyckades vid gränsen rymma tillbaka in i Sverige, på det ingenmansland, som båda sidor om gränsen utgjorde. Följande sommar återfanns hans döda kropp i älven, strax intill den plats där han flytt, och han begravdes på Eda kyrkogård.

Allt var tyst kring dramat, som låg bakom fyndet av Jutzis döda kropp, tills skräddarmästare D. W. Andersson i Arvika företog en genomgripande undersökning som skulle hedra vilken yrkesskicklig kriminalpolis som helst, och genom vittnesmål framkom förhållanden kring transporten, som obestridligt visade att Jutzi omkommit i samband med transporten och sannolikt blivit nedskjuten med något av de skott, som den svenska patrullen erkänt att de avlossat i samband med flyktförsöket.

Jag skall inte gå in på en beskrivning av Jutzidramat i annan mån än jag kom att syssla med frågan. D. W. Andersson har i en bok: ”Jutzi, ett drama vid gränsen”, lämnat en fullständig beskrivning av det tragiska förloppet.

Jag sökte stödja Andersson i hans strävan genom att ta upp frågan i konstitutionsutskottet och i interpellation bidra till dess klarläggande. Jag skrev också till Väst-Berlins överborgmästare Willy Brandt närmast för att i Tyskland få ett ingripande med tanke på att Jutzis efterlämnade maka Erna skulle kunna få pension som krigsänka. Brandt tog upp frågan med borgmästare Vogel i München, Ernas hemstad, och han i sin tur lovade att bistå. Men frågan är ännu olöst.

Minnet av den unge tyske soldaten, som sökte frihet men fann döden, lever kvar i bygden.

Under alla år fanns det blommor på hans grav, planterade av anonyma, kanske av medkänsla, för en fattig människa, som meningslöst stupat under det gångna barbariet.

Den 13 september 1959, en solig och vacker söndag, avtäcktes en minnessten över Jutzi på Eda kyrkogård i närvaro av 500 personer. Författaren Aksel Sandemose, vilken som flykting en tid levat tillsammans med Jutzi, hade sänt hälsningar och blommor.

D. W. Andersson och jag talade och i mitt korta tal yttrade jag följande slutord: ”Orden fred och frihet för tankarna ut till det levande livet. Må de som minnesord över en oskyldigt stupad ung människa växa till något mer. Må de från denna fridens vilorum stå som en gripande maning till förståelse för levande människors elementära rätt till frihet och fred.”

Men flyktingar kom, som mötte lyckligare öden. Till dem hörde Willy Brandt, då rätt okänd tysk landsflykting och norsk journalist. Sin meteorliknande karriär fram till ansvaret som Väst-Berlins överborgmästare har han berättat om i sin bok ”Min väg till Berlin”.

Vi hade träffats under upprosdagarna i Barcelona, där Brandt vistades som journalist för Arbeiterbladet, norska socialdemokratiska partihuvudorganet. När han, tillsammans med en kamrat, kom som flykting till Charlottenberg och blev omhändertagen av polisen, frågade han efter mig. Men av någon obegriplig anledning svarade polisen att jag vistades i Stockholm. Landsfiskalen hade sagt ifrån att inga upplysningar skulle lämnas. Så misstänksam var man mot civilbefolkningen. Det gick ett par veckor och så skulle Brandt och hans kamrat transporteras till ett norskt flyktingläger. Kvällen före fick jag genom distriktsjuksköterskan Maria Westerlund veta att en av flyktingarna frågat efter mig. En stund därefter fick jag samma uppgift av polisman Medin. Jag besökte — med polisens tillstånd — ”Norska gården”, där flyktingarna var inrymda, och till min överraskning var det Willy Brandt. Jag lovade att följande dag söka förbindelse med socialminister Gustav Möller och garantera att Brandt var pålitlig demokrat och antinazist, som borde ges frihet och pass.

Möller — eller vem det nu berodde på — var förstående och redan följande dag fick Brandt resa till Stockholm där han fortsatte sin verksamhet på norska press- och nyhetsbyrån.

Under nazisttiden hade många tyskar flytt från sitt land till Sverige. De var pålitliga antinazister och goda internationalister, som bar upp det socialistiska anseende Tysklands arbetarrörelse skänkt sitt land under gångna tider. Jag träffade tyskar, som flytt undan Hitler och kriget, vilka hade klart för sig, att Tyskland måste förlora kriget om deras land skulle leva i framtiden. Det var sådana människor, som gjorde att man trots barbariet under Hitlerregimen kunde tro på Tyskland som civiliserad nation i framtiden, när landet befriats från nazismen. Att deras land skulle kunna skaka av sig nazismen och leva tillsammans med andra länder än en gång, därom var i allmänhet de tyska landsflyktingarna, som jag träffade i Sverige, övertygade.

Det norska järnvägsfolket trodde bergfast på den dag då friheten skulle komma. Bland de hundratals av dem jag träffade, minns jag bara en enda, som jag tvivlade på. Han mottog ibland brev för vidare befordran inom Norge och kände därför till arbetet inom hemmefronten. Av någon anledning misstänkte hans arbetskamrater, att han inte var fullt pålitlig. Vid den tidpunkten hade Charlottenberg fått ny landsfiskal, Gösta Minell, som tog livlig del i arbetet. Landsfiskalen ordnade så att tillståndsbeviset för den misstänkte drogs in. I Norge blev han omedelbart efter tysk rekommendation befordrad till en högre befattning. Någon tid därefter omkom han vid en outredd olyckshändelse på Loängens bangård utanför Oslo.

Kontakter mellan norrmän hemma och ute betydde så mycket. Därför låg det stort värde i ett

enkelt litet brev. Ännu mer betydde röster och direkta meddelanden. Radioapparaterna beslagtogs redan vid ockupationen. Men radioapparater, små som en ficklampa, och som drevs med ficklampsbatteri, avsedda endast för att lyssna på BBC-sändningar fann vägen till Norge. Jag medförde ofta vid mina riksdagsresor sådana apparater från Stockholm, som sedan forslades vidare av norsk järnvägspersonal. Små grammofonplattor med tal av kung Haakon och norska utrikesministern Tryggve Lie fraktades på samma sätt över till Norge.

Som uppmuntran och hälsning till hemmafrontens medarbetare utdelades små kaffepåsar insydda i en vattentät segelvävsduk samt små paket av tobak, alla försedda med ett litet kort med hälsning från Norges statsminister Nygaardsvold. Författaren Nordal Griegs sånger och dikter om offer, kamp och frihet, gav stimulerande förhoppning för folket hemma och ute.

Vi, som bodde vid gränsen och kom i daglig kontakt med Norges folk och problem, förstod vad en dikt och frihetssång kunde betyda. Nordal Grieg skrev 1940 i en flammande dikt:

Med en storm skal vi slå fölge
for å sope pesten vekk.
Våre barn skal være frie,
som vi selv er frie menn.
Luften over Norge skal bli ren igjen!

Grieg omkom natten mellan den 2-3 december 1943, då han som korrespondent deltog i ett bombangrepp med ett plan, som sköts ned över Berlin.

Men hans idealitet för motståndsrörelsen levde och stimulerade. En samling, ”Frihet og liv er ett — Sanger, dikt og taler av Nordal Grieg 1940-43”, spreds efter hans död i stort antal illegalt i Norge.

Det har skrivits så mycket om smuggling och illegal trafik att jag som exempel vill berätta hur en hemlig linje kunde organiseras.

Någon från Norska legationen hade frågat om jag hade möjlighet att få säkert folk i Stockholm och en direktlinje för regelbundna viktiga meddelanden mellan hemmafrontsledningen i Oslo och legationen i Stockholm. Kunde man bara få järnvägsmän, som arbetade med kontroll av vagnarna i Stockholm, kunde en förbindelse ordnas. I Oslo hade hemmafronten pålitliga människor vid järnvägen och chefen för Östbanestationen var aktiv i motståndsrörelsen. Frågan var bara hur vi skulle få fatt på rätt man i Stockholm.

Chefredaktören på vår fackförbundstidning Signalen, Knut V. Lånström, litade jag på. Han var nazisthatare och idealist av gamla stammen. Jag gick upp till Lånström och han blev entusiastiskt intresserad. Han sammanförde mig med sin medarbetare Gunnar Dahlander, som lovade skaffa en säker kontaktman. Efter någon dag ordnades ett sammanträffande med vår nya medhjälpare. Han var villig att organisera och ansvara för en linje samt ta eventuella risker. Och så lade vi upp ett system med hemliga transporter i direktvagnarna, som höll under hela krigs- och ockupationstiden.

I krigets spår följde kris och livsmedelsbrist. Vi hade brist på allt möjligt, men klarade oss tack vare ett i tid genomfört ransoneringssystem. I Norge var bristen ännu större, sedan tyskarna gjort slut på alla varulager de kunde komma över.

I solidaritetskänsla med Norges folk och för att ge möjlighet för varje svensk att lämna bidrag för humanitär hjälp bildades Landskommittén för Norgehjälpen med förgreningar och kontakter över hela landet. Insamling av olika förnödenheter gav goda resultat. Insamlingslistor

med rubriken för nödlidande norrmän hade följande ingress:

”Det norska broderfolkets heroiska kamp för sin frihet, denna tysta och sega kamp mot förtrycket, följa vi med beundran, sympati och förståelse. Solidaritet och medkänsla bjuda oss att giva ett synligt uttryck åt vad som uppfyller våra hjärtan.

Kommittén för Norgehjälpen vädjar därför härmed till alla och en var att bispringa nödlidande norrmän. Nöden är skriande. Vinterns köld och mörker står för dörren. Minns, där Du sitter i strålande ljus vid Ditt dukade bord, alla de tusen mörklagda hemmen i Norge, de tusen och åter tusen hundrande och frysande. Just din slant kan vara räddande.

Var förvissad om att medlen endast komma norrmän till godo. Uteslutande i den mån visshet härom kan erhållas komma varor att sändas till Norge”.

Svensk och norsk järnvägspersonal hade genom sitt arbete daglig kontakt vid gränsstationerna i Kornsjö, Charlottenberg och Storlien. Alla hade väl en god vilja att på något sätt visa sin solidaritet med de norska kollegerna. Vi hade byggt upp fasta illegala förbindelser. Det borde gå lättare att organisera öppen materiell hjälp.

Jag talade vid Fredrik Ström, som var ledamot i styrelsen

för Svenska norgehjälpen, om vi i Charlottenberg kunde räkna med ekonomiskt stöd för inköp av livsmedel och utspisning. Ström blev genast intresserad över uppslaget, som han lovade framföra vid kommande sammanträde med styrelsen för landskommittén. Under tiden hade vi på Ströms förslag bildat en lokalkommitté för denna speciella hjälp.

Efter några dagar fick jag i brev från landskommittén meddelande om, att den beviljat medel för utspisning av norska post- och järnvägsmän samt reparatörer. Kommittén hade också tillskrivit Svenska Järnvägsmannaförbundet för att få reda på om andra stationer än Charlottenberg borde komma i fråga. För vår del var sålunda saken klar och vi kunde sätta i gång med arbetet. Jag skall presentera ledamöterna genom återgivande av kommitténs första paragraf i protokollet från föreningens första sammanträde: ”§ 1. Till ord. valdes riksdagsman Aug. Spångberg, vice ord. kontorist Axel Nilsson, kassör folkskoll. Jossa Gustafsson och till övriga ledamöter i styrelsen affärschef Otto Åsman och järnvägstjänsteman V. Nordgren”.

Efter samtal och brevväxling med Sture Christiansson i Järnvägsmannaförbundet blev det även utspisning i Kornsjö och Storlien. Jag var glad över att som kontaktman fått vara med om att knyta förbindelser mellan landskommittén och Järnvägsmannaförbundet för den humanitära insats, som sedan utvecklades vid gränsstationerna. Jossa Gustafsson nedlade ett berömvärdt arbete för flyktinghjälpen och i vår utspisningskommitté.

Den 17 maj ordnade vi litet festligt vid norrmännens måltider med blommor, norska och svenska bordsflaggor och vid varje bordsplats utdelades en bok, ”17 maj”.

Julhelgen 1944 lämnade järnvägsmannaförbundets avdelning i Charlottenberg med stöd från järnvägsmannaförbundets styrelse ett gåvopaket till alla norska tjänstemän, som under året besökt Charlottenberg. Paketet innehöll 1/2 kilo kaffeersättningsmedel, 1/2 kilo bakverk, 1 kilo vetemjöl, 1/2 kilo smör, 1 kilo socker, en bit jäst och tvål. I varje paket fanns ett kort: ”Norska kamrater önskas god jul av svenska järnvägsmän”.

Så kom den 7 maj 1945 och kriget var slut. Den spontana allt överväldigande glädjen över freden dämpades så småningom av vardagens nya händelser. Livet blev med ens annorlunda. Nu kom tåg med hemvändande glada soldater av skilda nationalitet, som suttit i tysk fångenskap i Norge. Och även en del av det kapitulerade Tysklands krigsmakt passerade

gränsen.

Norska hemmafrontsmän, som här verkat för Norges sak, återvände hem. Svenska och norska flaggor vajade som förr vid det mäktiga fredsmonumentet, symbolen för fred och samarbete mellan två brödrafolk.

När motståndsrörelsens folk efter tyska kapitulationen kunde redovisa sitt "underjordiska" arbete möttes vi av intressanta överraskningar, med lärorika exempel på modern partisanverksamhet. Som exempel skall jag ta följande. En norsk tjänsteman, vi kallar honom Einar, hade sin tjänst intill en tysk förläggning med säkra nazister. Einar var också känd av omgivningen som nazisympatisör. Han visade öppet sin vänskap med tyskarna. På samma plats fanns en norrman som hette Göran, vilken arbetade i motståndsrörelsen, tog emot kurirgods från Sverige, men som måste arbeta "under jord". Vi sände också kurirgods till Osten. Tyskarna var på jakt efter Göran men han lyckades hålla sig dold. Inte ens Einar, som var ortsbo, kände Göran. Men man skulle nog spåra upp honom.

När freden kom och därmed också tiden för motståndsrörelsens folk att träda fram, visade det sig att Einar, Göran och Osten var samma person. Einar hade haft i uppdrag att spela nazisympatisör. Göran och Osten var hans "täcknamn" inom motståndsrörelsen.

Han var inte ensam om att uppehålla en sådan påfrestande roll, en viktig uppgift i motståndsrörelsens partisanverksamhet.

En dag erbjöds jag St. Olofsorden som ett erkännande för samarbete med motståndsrörelsen. Jag blev både glad och tveksam. Glad över uppskattningen. Men ändå tveksam. Dels tog vi socialdemokrater inte emot ordnar av svenska kungen och var i princip mot ordnar, som riksdagsmän kan erhålla efter vissa riksdagsår. Dels fanns det många i de djupa leden, som trots hård och betydelsefull verksamhet aldrig blir nämnda. De "glömda och oberömda" för att citera Carl Lindhagen. Jag resonerade emellertid först med partisekreterare Torsten Nilsson och med redaktör Axel Bråland. Torsten Nilsson menade att jag naturligtvis kunde ta emot erbjudandet, det fanns inget partiförbud att ta mot en orden. Bråland ansåg att orden var en ära och som erkänsla för arbete i motståndsrörelsen som jag måste ta emot. Jag gjorde så och därmed blev det en mängd skrivelser i pressen om huruvida en socialdemokrat skulle ta emot ordnar under några förhållanden.

Flera gränsbor, som arbetat för norska motståndsrörelsen, bland dem min hustru, belönades med frihetskorset och medaljer. Och sällan har väl ett erkännande rönt större uppskattning.

Vi kom överens om att på något sätt bevara minnet av vår gemensamma verksamhet i norska motståndsrörelsen under ofredsåren. I detta syfte bildades en förening med svenska och norska medlemmar. Den erhöll det opolitiska namnet Gränseklubben. Föreningen fick från början omkring 50 medlemmar. Varje år sammanträder föreningen, omväxlande i Norge och Sverige. Jag skall i bild av medlemsförteckningen presentera föreningens medlemmar. Ingen får glömmas bort. Var och en skulle kunna berätta om motståndsrörelsens arbete i det tysta. Om hopp, tro och segerdag.

Gränseklubbens och dess medlemmars öde och framtid har tecknats i en bordsvisa vars sista strofer får bilda avslutning på min berättelse om gränsebefolkningen i orostid.

Vår klubb den är ganska märklig
den lever och faller med oss.
Men tanken, idén den är verklig
den bliver det evighetsbloss,

som lyser och värmer på vägen
och blir så till sist denna tolk,
som bringar oss fred uti världen
till alla nationer och folk.

Resor till utlandet

Livet började återgå till normala gängor. De tusentals mannar, som vaktat gränserna, återvände till sina hem och arbetsplatser. Vår son, som under kriget gjort lång värnplikt och beredskap, kunde nu slutföra sin utbildning, gifta sig och så kom Anne-Marie in i vår gemenskap. Vänskapen och förbindelserna med vår sonhustrus föräldrar, folkskollärare Gunnar Ed-gren och Ingeborg, har medfört många angenäma dagar, då vi gästade varandra under de gångna åren.

Efter de långa krigsårens oro blev det mera tid till att i lugn planera litet för det personliga. Semesterlagen medförde för alla löntagare en ledighet, som tidigare endast varit förbehållet ett fåtal. Och sedan världsläget stabiliserats blev det så småningom rätt vanligt med en utlandstripp eller semester i annat land.

Gemensamt med ett par vänner, Svea och Gunnar Nilsén, besökte min hustru och jag sommaren 1953 England, Holland och Västtyskland. Gynnade av ett varmt och ljuvligt väder blev vår sjöresa en behaglig upplevelse. London, som några veckor tidigare firat drottningens kröning, hade ännu mycket av festskruden kvar av glittrande girlanger och utsmyckningar på husfasaderna. Men London bar fortfarande märken efter kriget med bombade hus och många kvarter i spillror. En stor del av området närmast den mäktiga St. Pauls-katedralen låg i grus och aska. Märkligt nog hade katedralen fått endast obetydliga skador. Vi frågade vad londonborna trodde om orsaken till skonsamheten. Var det av respekt för helgedomen? Nej svarade man, förklaringen är den att katedralens höga spiror utgjorde ett bra orienteringsmärke för tyskarna vid deras bombanfall över staden.

Vi mötte ett vänligt folk i den väldiga storstaden och vi hann se mycket av dess många och imponerande sevärdheter. En dag tillbringade vi hos en bekant familj från Sverige, Grace och L. H. Landén, nu bosatta i Croyden, och fick en liten inblick i hur engelska folket bor, dess seder och bruk. Efter en veckas vila i den lilla idylliska staden Tunbridge Wells reste vi över Engelska kanalen till Holland, där vi använde vår tid till museibesök, båtturer på kanalerna och till att studera Amsterdams folk- och gatuliv samt stadens omgivning. Holland är som bekant ett land som kämpar med havet om varje tumsbredd jord. Någon månad före vårt besök hade vattnet brutit fördämningar med stor förödelse till följd. Holländska folket fick utstå mycket lidande under kriget. En skakande skildring från den tiden gav oss en holländsk ingenjör, som vi fick i resällskap från Amsterdam. Hur människorna levde i ständig skräck för terror och dödshot, hur maten tog slut och inga kol fanns. Många svält eller frös ihjäl. Han hade haft många vänner, som fördes bort i slavarbete eller dödades. Värst utsatt var den judiska befolkningen som nazisterna sökte utrota. Att hans motvilja mot tyskarna var djup förstod vi. När vi passerat gränsen till Tyskland såg han inte ett ögonblick ut på det förbiglidande landskapet. Ville inte se!

Vi fick en dag på oss i Hamburg, som visade skrämmande resultat av kriget. Bombade hus och gator med stora kraterhål. Våldiga reklamtavlor skylde det mesta och blomsterplanteringar dämpade det beklämmande intrycket. Det revs i ruinerna, sanerades och strävsamt byggde Hamburgs befolkning åter upp sin stad.

Amerika har lockat, även om jag aldrig haft någon egentlig Amerikafeber. Jag har burit på minnen av att ha vinkat farväl till släkt och vänner som emigrerat, säker om att aldrig ses igen. Vi har brevväxlat under alla år. Frågat och berättat om hälsa och arbete, om födelser, giftermål och dödsfall. Vi skrev också ofta om hur roligt det skulle vara att någon gång träffas igen. Själv tänkte jag mig aldrig möjligheten att kunna resa till Amerika för besök. Gamla bekanta, ibland någon skolkamrat, gjorde korta besök i hemlandet och vände åter.

Både min hustru och jag hade släktingar bosatta i olika stater, från New York till San Francisko. Vi hade fått brev med vänliga och enträgna inbjudningar att komma och hälsa på och att komma snart. ”Det är senare än man tror”, skrev en av våra vänner.

Det hade gått flera årtionden sedan jag första gången erbjöds att komma ”over there”. Nu blev resan äntligen av. Vi tog Islandsflyget från Oslo till New York med kort uppehåll i Reykjavik där vi hann se staden och dess omgivning. Bland annat de varma källorna. Efter mellanlandning i Goose Bay i Canada nådde vi International Airport i världsstaden New York. Nu var vi alltså i det land, dit våra svenska utvandrare kommit för att söka en drägligare tillvaro under ovissa och nya förhållanden.

Vi möttes av vänner och släktingar, som tog emot oss med överväldigande gästfrihet. En i sanning privilegerad ställning vid besök i främmande land. I New York mottog oss Vendela och Leonard de Marco och i deras hem mötte vi all omsorg och vänlighet. Leonard hade varit arméflygare i kamp mot nazisterna under kriget och en mängd förtjänsttecken vittnade om hans insats. Våra vänner sparade ingen tid och möda för att uppfylla våra önskningar om vad vi ville se från Empire States Building, F.N.-huset, Rockefellerinstitutet till den kinesiska stadsdelen, negerkvarteren och New Yorks slumkvarter. En båtfärd på havet och Hudsonfloden runt Manhattan gav nybesökare god uppfattning av denna skyskrapornas stad.

Vår nästa etapp blev Niagarafallen. Dess kraft och skönhet med sina sju vattenfall på olika höjder inom ett ofantligt stort hästskoformat område, är verkligen fascinerande. På tåget mellan Buffalo och Niagara bjöd en serviceman ut en resa runt vattenfallen för en kostnad av 5 dollar. Vi föredrog att vandra på egen hand och fångslades av det sagoomspunna naturens underverk tills natten fick oss att uppsöka vårt hotell för några timmars vila.

I Detroit skulle min kusin Arne Ericksson möta oss. Som igenkänningstecken skulle jag på rockuppslaget bära ett par blommor. De plockade vi under ett kort uppehåll vid Midland i Canada. Trots den stora folkträngseln på Detroits järnvägsstation, fann vi varandra omedelbart. Vi frågade om det var blommorna som givit så god ledning. Inte bara, skrattade Arne, det var främst Augusts hår. Här i Amerika är alla män snaggade.

I Detroit besökte vi den stora Fordfabriken. Det blev en rundvandring som tog över tre timmars tid. Man fick följa fabrikationen från götet till finputsning av den färdiga bilen. Vita och färgade arbetar sida vid sida. Efter rundvandringen bjöds vi på en liten provtur i en av de färdiga bilarna. Fordfabriken kan stå som en god exponent för de stora industriella anläggningarna. Men den kan säkert inte mäta sig i trevnad med en liten plastfabrik, som vi besökte i Vassar, med dess rena luft och ljusa trevliga lokaler. En anläggning som presenterades som mycket konkurrenskraftig.

Här i hjärtat av Michigan träffade vi många av våra släktingar, som bodde på relativt korta avstånd från varandra. Alla ville att vi skulle gästa deras hem några dagar. Från Pontiac kornmakarna Cilia och Hayden Palmer och hämtade oss till sitt hem. Hayden var ögonläkare och strängt upptagen av sin praktik men vi tillbringade kvällar och en hel söndag tillsammans. Och med våra vänner som ciceroner besökte vi statsuniversitetet Ann Arbor samt den nära-

liggande konstakademin i Cranbrook, där bl. a. professor Milles en tid varit lärare. Flera av hans monumentala skapelser vittnade om hans konst och uppskattning av hans verk.

Sedan några år hade jag brevväxlat med Ewald Swanson i Vassar. Han var intresserad av släkten i Sverige och hade därför kontaktat mig. Nu kom vi till hans gästfria hem och det blev några trevliga dagar med givande samtal om släkt, hem- och samhällsförhållande i U. S. A. och Sverige. Och tillsammans planerade vi vår Amerikavistelse i fortsättningen.

I Cass City några mil från Vassar bodde Sigrid och hennes make Artur Holmberg. Båda var lärare. Artur talade god svenska och Sigrid hade som liten lärt sig svenska av morfar och talade bra bergslagsdialekt, som den talades vid sekelskiftet. Det blev några minnesgoda dagar tillsammans och vi fick också en god orientering i det amerikanska skolsystemet.

En dag blev det lång bilfärd. Ewald tog ledigt från sin läkarpraktik och tillsammans med Alma och Marcey startade vi tidigt på morgonen mot Newberry. Hit hade morfar och Jenny kommit för 50 år sedan. Nu mötte vi Jenny på nytt efter de många åren med skilda öden. Hennes make Alfred Ericksson hade varit järnvägsbyggare och var nu pensionerad. Just hit till denna plats hade många av mina närmaste emigrerat. Här hade de satt bo, arbetat och funnit ett nytt fädernesland. Och här hade de funnit utkomstmöjligheter som var dem förmenade i ”den gamla god tidens” Sverige. Alfred talade ofta om ”gammellandet”, som han ville se igen. Det blev inte så. Han avled någon tid efter vårt besök.

På den välskötta kyrkogården i Newberry vilade min morfar sedan många år. Mina släktingar hade köpt ett litet område för gravplatser där de en gång gemensamt skulle vila. Det kändes underligt att stå vid min morfars grav. Som en vision passerade hela min barndom revy, händelser som jag mindes från tidiga år.

Newberry är en mindre stad med samma avbefolkningsproblem som vi känner till från Sverige. Ett mindre sågverk hade nyss lagt ned driften och en masonitfabrik med äldre arbetsteknik kämpade hårt för tillvaron. Där fanns emellertid ett större modernt sjukhus med många anställda.

Nära två veckor stannade vi i Newberry. Det blev partyn och picnic tillsammans med släkten och gamla bekanta från Sverige. En söndagsutflykt till sjön Round, där kusin Albin Swanson ägde en sommarstuga, gav tillfälle till bad, met- och båttur.

Med saknad lämnade vi Michigan. Nästa mål var Minneapolis. Där väntade oss ytterligare släkt, Gustav Olson, som emigrerade i början av seklet, och Rudy Newberg, som kommit hit under arbetslöshetsåren på 20-talet i Sverige. Samma generösa gästfrihet som överallt mötte oss även här. Gustav talade och skrev perfekt svenska trots de 50 åren i Amerika. Vi träffade rätt många gemensamma vänner och bekanta som emigrerat. Det blev utbyte av hälsningar och samtal som rörde Sverige, vår stigande standard, sociala och politiska förhållanden. Många ville ”go home” ett tag och se Sverige, som blivit så annorlunda.

Varje miljonstad i Amerika tycks kunna bjuda på något av ”the biggest in the world” men när man lämnat storstäderna kan man resa hela dagar genom bygder med jordbruk och gles bebyggelse åt alla håll, så till sist frågar man sig, om inte Amerika är ett stort jordbrukarland, där storstäderna utgör små färgklickar i Guds gröna ängar.

Från Minneapolis reste vi med tåg till San Francisco, och upplevde ett tvärsnitt av Amerika med dess omväxlingar från storstadsträngsel, bördig landsbygd, vilda västernnatur, Klippiga bergens höjder och vida ökenområden. Pacificlinjen har förnämliga turistvagnar med övervåning, ”Vista Doma”, nästan helt byggd av splitterfritt glas, som lämnar fri utsikt åt alla håll.

Vi njöt av den vilda naturens färgspel över höjder och dalar. Här gick på sin tid guldruschen fram med spänning och dramatiska äventyr. I dag letas uran. Vidderne, som utbreder sig på alla sidor, uppges vara Amerikas stora uranmagasin. Så småningom ändras bilden. Järnvägen följer en flod vars stränder ännu bär minnen från guldruschens dagar. Skogar möter oss med sin grönska och snart kommer vi in i områden med trädgårdar, fruktodlingar och vindruvsplanteringar. Vi har kommit till Kalifornien.

Vi fick ett gott huvudkvarter hos släktingar, George Walters och hans Ida bosatta i Santa Rosa. Vi såg oss om i San Francisco. Besökte dess opera och Veterans building där F. N:s stadga antogs 1945, tog en titt på världens största kinesstad utanför Kina, besökte vinodlingar och djurfarmar. Vi passade också på att få en vandring i en av de stora naturparkerna med dess 4.000 år gamla träd. Vi besökte Jack Londons Måndalen och många andra minnesvärda platser.

Vår resa var genomförd. Vi hade följt utvandrarernas vägar. Det stora landet hade kommit oss närmare. Vi skildes med ömsesidig hjärtlighet: Welcome here again — välkommen till Sverige!

Unmansaffären

Unmansaffären är en bland de skiftande rättsfrågor som med början under 30-talet ännu ej fått en tillfredsställande lösning.

Från ett förmyndarärende utvecklades en historia med hård press på Unman och hans försvarare från de rättsvårdande myndigheterna. Åtal, skadestånd, böter, fängelse och sjuksjukhus hotade de jurister, tidningsmän och andra som tog upp och försvarade Unmans rätt.

Istället kom nya problem om rättsosäkerhet som höll på att utmynna i en förtroendekris för rättsväsendet, där t. o. m. beteckningen rättsröta låg snubblande nära.

Unmansfrågan har tagit min tid mer än något annat riksdagsärende. Då många har funderat över om man inte borde ta upp historien i en skrift, anser jag det riktigt, att i detta sammanhang berätta något om mitt arbete, intryck och erfarenheter kring det Unmanska rättsdramat.

Det är ju sällsynt att rättsfrågor behandlas i riksdagen. Enligt grundlagens bestämmelser får riksdagen ej tolka lag. Det är domstolarnas uppgift.

I riksdagen framfördes Unmansärendet först av mig i en reservationsanmärkning i konstitutionsutskottet emedan justitieministern avslagit en hemställan från Unmans förmyndare, Magnus Billing, som begärt ny utredning.

Men jag skall inte gå händelserna i förväg.

Gustaf Unman fick sin utbildning på Konstakademien och ansågs som en lovande konstnär med bekymmersfri framtidsbana. Genom arv blev han miljonär. Ett trassligt äktenskap och invecklad förmögenhetsförvaltning skapade emellertid bekymmer. Och då en förmyndare, rådmannan Folke Lundquist, förklarade honom för utfattig, satte honom på svältstat och sålde hans tillhörigheter började en kamp mellan Unmans försvarare å ena samt förmyndaren och myndigheter å andra sidan, som i omfattning och tragik saknar motstycke i vårt land. Förmyndarskapet har under årens lopp skildrats i flera tidningar. Redan tidigt under 30-talet hade Socialdemokraten och Folkets Dagblad flera artiklar som ställde myndigheterna i skottgluggen. Advokat Björn Dalström gav ut en bok: "Var är Unmans pengar?" Och man fick

bevittna en begynnande folkopinion i frågan. I allmänhet fäste sig folk på 30-talet inte så mycket vid förmyndarskandaler. De hade nog av egna bekymmer under denna tid med depression, arbetslöshet, konkurser, spekulationer och ovisshet. För den begynnade nazist-rörelsen blev händelsen kring Unman ett "gefundenes Fressen". En godbit som flitigt utnyttjades och för en tid t. o. m. drog advokaten Björn Dalström med i naziströrelsen.

Det var inte lätt för vanliga människor att bedöma frågan, men en opinion var på väg. Regeringen fick mottaga skrivelser och uppvaktningar av Unmans ombud samt uttalanden och resolutioner från olika möten som begärde undersökning av fallet Unman och andra rätts-säkerhetsproblem. Justitieministern visade i början förståelse för frågan och uppdrog till revisionssekreterare Rudevall att i egenskap av tillförordnad justitiekansler verkställa en ingående utredning. Denna låg färdig i tryck 1937 och utdelades till samtliga riksdagsmän.

Utredningen var både till det yttre och det inre imponerande. Det var siffror, tabeller och bokföringsnummer, förtroendeingivande och svårbegripliga. Omöjliga att kontrollera utan tillgång till andra handlingar. Jag tittade på den då och då. De flesta riksdagsmän kastade den väl i papperskorgen. Så kom en tid då världshändelserna överskuggade våra mindre problem, som inte hade omedelbar betydelse. Unmanaffären höll på att glömmas bort.

Det var ett besök av advokat Björn Dalström och överkonstapel Torsten Dahnberg, som på allvar ledde till att jag kom att intressera mig för detta problem. Men jag var skeptisk. Riksdagen kunde icke behandla enskilda rättsfrågor. Kunde man verkligen tvivla på justitiekanslerns utredning? Den bar ju vår högsta rättsvårdande myndighets signatur och jag tvivlade inte på ämbetsmannautredningen. Därtill kom att både Unman och Dahnberg hade förklarats sinnessjuka och Dalström hade av Stockholms rådhusrätt avstängts från att som ombud föra andras talan.

Som vanligt hade jag emellertid svårt att säga nej om någon, som blivit orättvist behandlad, ville ha hjälp. Vi skulle alltså tänka på saken, studera ärendet ytterligare och återses. Och så kom vi att träffas många gånger, då jag lärde känna Unman, Dahnberg och Dalström som kloka, aktningvärda och hederliga män.

En dag hade Dahnberg med sig en utredning verkställd av revisor Carlström. Här kom det verkligen material vars riktighet man inte kunde betvivla. Carlström var lärare i bokföring vid Stockholms handelshögskola och hade dessutom omfattande revisorspraktik.

Jag hade kommit överens med Hjalmar Nilsson, bondeförbundsrepresentant från Halland, att vi gemensamt skulle söka göra något.

Vi föreslog Dahnberg att låta en jurist, dr Carlquist, som också sysslat med ärendet, utarbeta ett kort utdrag av Carlströms utredning som visade, att Dahnberg kommit med vederhäftiga uppgifter.

Nilsson och jag granskade intyget, som Dahnberg sedan lämnade till justitiekanslern. Dahnberg var litet skeptisk och menade, att den här inlagan nog skulle bli ett motiv för ny vistelse på sinnessjukhus. Då — det berättade jag senare för Dahnberg — tvivlade jag nog på hans omdöme. Vi sökte övertyga honom, att ingen i vårt land någonsin så lättvindigt blivit inburad på sinnessjukhus. Ett utdrag ur en auktoriserad revisors utredning, verkställd av en juris doktor, intygat och underskrivet av två riksdagsmän, hur skulle den kunna föra honom till sinnessjukhuset?

Efter några dagar kom Dahnberg på nytt. Han hade lämnat inlagan till justitiekanslern och undrade nu hur det hela skulle avlöpa. Han var van att åka in och ut på sinnessjukhuset. Det

var en metod att tysta honom, menade han. Jag var övertygad om att så skulle inte kunna ske. Så fungerade inte rättvisan i vårt land. Nå kanske, menade han. En dag skulle sanningen komma i dagen. Kanske det sker nu.

Några dagar senare kom telefonsamtal från Dahnberg. — Jo nu må du tro att rättvisan har sin gång. Nu har svaret kommit från justitiekanslern. Jag ringer från sinnessjukhuset dit jag forslats. Det här, fortsatte han, är svaret på inlagan, förstår du.

Något för mig otroligt hade inträffat. Dahnberg hade verkligen hamnat på sinnessjukhuset för inlagan till justitiekanslern! Det var ett ögonblick, som en avgrund hade öppnats. Hände detta i rättssäkerhetens Sverige? I vårt demokratiska samhälle!

Jag kände mig både besviken och skamsen. Besviken på rättsväsendet och skamsen att i förlitande på rättssäkerheten faktiskt medverkat till att Dahnberg denna gång kom på sinnessjukhuset. Naturligtvis sade jag honom detta. — Jag är van vid det här, svarade han. Jag förstod hur det skulle gå. Men vill du göra mig en tjänst och om någon dag ringa till min läkare här och fråga om min sinnessjukdom. — Jo, jag lovade att göra vad som var möjligt både nu och framdeles.

Och nu började mitt arbete med Unmanfrågan på allvar. Först ville jag få kontakt med sinnessjuknämnden. Jag uppsökte därför Gustaf Mosesson, som jag kände mycket väl från gemensamt arbete i konstitutionsutskottet. Han rådde mig att ringa ordföranden i sinnessjuknämnden, hovrättsrådet Bergen-dal. Han är en mycket god och bra människa, berättade Moses-son, och han kommer att möta dig med all den förståelse som man kan begära. Jag blev därför ganska förvånad när jag fick kontakt med Bergendal. Han svarade inte bara undvikande utan ganska arrogant och kom närmast till det resultatet, att hela frågan om Unmanaffären måste avskrivas. Det måste någon gång ta slut på den här affären, menade Bergendal, ordförande i sinnessjuknämnden!

Var det verkligen möjligt att sinnessjuknämnden kunde motivera en vårdfråga med att det måste bli slut på de siffermässiga rättsundersökningarna av ekonomin i förmyndarförvaltningen?

Ty det var ju innebörden i Bergendals svar.

Vad hade läkarna på sinnessjukhuset att säga om Dahnbergs mentala hälsotillstånd? Jag ringde sjukhuset såsom Dahnberg önskat.

Docent Rylander — sedermera professor och specialist i rättspsykiatri — tjänstgjorde som överläkare. Dahnberg hade då varit under hans observation omkring två veckor. Rylander sade att han ville inte uttala sig bestämt. Det kan förekomma att folk får vissa fixa idéer men i övrigt är fullt normala. Men han hade inte funnit några tecken på sinnessjukdom hos Dahnberg under den tid han varit intagen.

Det fanns någon föreskrift om att Dahnberg skulle tas om hand för sinnessjukvård om han hos myndigheterna lämnade skrivelser, som inte uteslutande rörde honom personligen.

Nu var klart bevisat att myndigheterna utan vidare forslat en, så långt läkaren kunde bedöma, fullt frisk person till sinnessjukhuset.

Hur hade det gått till tidigare?

En undersökning visar att läkare genom fast tro på förmyndarens hederlighet förletts att utfärda intyg om sinnessjukdom för personer som sökt efter fel i förmyndarredovisningen.

Ett exempel på ett läkarintyg som inlämnades till kriminalpolisen i Stockholm:

”Jag har i går och i dag haft tillfälle undersöka poliskonstapel Torsten Dahnbergs sinnesbeskaffenhet. Jag hade förra året undersökt herr Dahnberg och då funnit anledning utfärda vårdattest för hans omedelbara intagande på sinnessjukhus. För närvarande anser jag att resultatet av min undersökning av herr Dahnberg ej motiverar vidtagande av sådana åtgärder som man vidtog förra året. Däremot anser jag att herr Dahnberg ej är psykiskt frisk utan visar bilden av den välkände kverulanten. Han har starka tendenser till rättshaveri och ådagalägger en oerhört stark moralisk indignation i arbetet, ovanligt och olämpligt hos den som har hand om revisioner ... vilket tar sig uttryck i att så gott som hela hans intresse sedan många månader koncentrerat sig på att söka påvisa bristfällig skötsel från förmyndarens sida av en viss myndlings medel, ett omfattande arbete som han enligt uppgift till mig ej mottagit mer än 100 kronor i honorar för.”

Alltså, en stark moralisk indignation i arbetet och att inte ta mera än 100 kronor i honorar, detta var ett bevis på sinnessjukdom!

Dahnbergs upprepade intagning på sinnessjukhuset uppmärksammades i pressen och betecknades även av jurister som rättsövergrepp. Advokat Björn Dalström hade publicerat ett par tidningsartiklar i detta sammanhang. Artiklarna var fräna och Dalström angrep förfarandet mycket hårt. De väckte uppmärksamhet och en dag fick Dalström en förvarning. En släkting ringde från rådhuset och talade om att han hade hört att om advokaten inte slutade att skriva i tidningarna, skulle han bli avstängd från rätten att få uppträda vid Stockholms rådhusrätt. Men Dalström bad om en hälsning till vederbörande, att han var synnerligen tacksam om han fick sköta sitt arbete på egen hand.

I Stockholms rådhusrätt fanns emellertid folk som inte lät sig avspisas av en ung oppositionslysten jurist.

Nästa steg blev att få advokat Dalström förklarad sinnessjuk. Han fick därför kallelse att infinna sig på sinnessjukhuset för undersökning. Efter en månad fick han intyg på god psykisk hälsa. Och så behövde han inte befara att för den skull avstängas från sitt arbete i rådhusrätten. Men han hade uttalat misstankar om förmyndaren som denna fann ärekränkande och dömdes till en månads fängelse. Domen ändrades i högre rätt till böter och 5.000 kronor i skadestånd till förmyndaren.

Därpå blev han avstängd från att i Stockholms rådhusrätt föra andras talan! Som skäl anfördes att Dalström varit föremål för sinnesundersökning!

Allt fler av Unmans försvarare drogs in som offer i dramat. Men misstänksamheten fick näring och ledde på nytt till uppvaktningar hos olika myndigheter. Särskilt gällde detta Dahnberg som åkte in och ut för påstådd sinnessjukdom.

Dahnbergs vänner lämnade honom emellertid inte i sticket. En uppvaktning hos dr Wiesel, då Dahnberg vid ett tillfälle var intagen under hans ”vård”, visar tydligt att orsakerna till hans intagning uteslutande berodde på hans misstro mot Unmans förre förmyndare.

Ett intyg av direktör Eric Nilshagen från en uppvaktning ger följande intressanta upplysning: ”Undertecknad framställde följande fråga till doktor Wiesel: ”Men om det skulle visa sig att den av Unman och Dahnberg gjorda utredningen i stort sett är riktig och att deras anmälan varit befogad, få de även då anses för tokiga?” Doktor Wiesel svarade: ”Det blir en annan sak. Då kunde de omedelbart friskskrivas.”

Vid vårt nästa sammanträffande presenterade Dahnberg en jurist, bankombudsman Birger Cornell, som energiskt tog upp den ekonomiska delen i förmyndarförvaltningen och förskingringen av Unmans egendom.

En stor grupp jurister, kriminalexperter och auktoriserade revisorer som arbetade med frågorna hade upptäckt fel, brister och övergrepp, som inte utan vidare kunde avvisas.

Nu ansåg jag tiden vara inne att ta upp frågan, som jag i flera år brottas med i riksdagen, vilket, som jag redan nämnt, fick form av ett anmärkningsyttrande som reservationsvis framfördes i konstitutionsutskottets degargebetänkande år 1948.

Som medreservanter fick jag Olof Nilsson, Björck och K. E. Hansson, alltså ledamöter från socialdemokraterna, folkpartiet och bondeförbundet. Vi prövade en ny metod med dämpad anmärkning mot justitieministern genom att framhålla, att avgörande skäl förelåg för en förnyad och allsidig utredning av förhållandena kring förvaltningen av Gustaf Unmans förmögenhet.

Reservationsanmärkningen blev en obestridd framgång i Unmansfrågan. Den kom för första gången till behandling i riksdagen. Det var handlingar som inte kunde hamna i papperskorgen. Och intresset för Unmansaffären hade väckts bland riksdagens ledamöter.

År 1949 motionerade jag i frågan och kunde med stöd av de utredningar som företagits i konstitutionsutskottet fastslå att Unman den 17 september 1929 ägde 934.264 kronor utöver skulder. Men sedan Unman den 3 mars 1932 omyndighetsförklarats, avgav förmyndaren Folke Lundquist den 2 november 1932 en redovisning med c:a 400.000 kronor i skuld utöver tillgångarna.

Unman, som levat sparsamt, var övertygad om att han fortfarande måste ha en betydande förmögenhet. Det var då hans rättskamp mot förmyndaren började på allvar.

I motionen hänvisade vi även till en utredning av revisor Carlström, som funnit stora brister i justitiekanslerns utredning, och därvid framfört:

”Då det gäller att åstadkomma en redovisning över Gustaf Unmans förmögenhet och dess förändringar skulle JK-ämbetet naturligtvis enligt allmänna bokföringsgrunder i första hand ha uppställt en ingående stat och vid redovisningsperiodens början i görligaste mån sökt konstatera, vilken förmögenhet som skulle redovisas. Därefter skulle redovisningen genomförts efter bokföringsmässiga grunder, och till sist skulle redovisningens resultat sammanfattas i en utgående förmögenhetsstat.

JK-ämbetet har emellertid icke upprättat vare sig ingående eller utgående stat, och mina anmärkningar mot nämnda vidräkning kan i korthet sammanfattas i följande.

Ämbetets utredning har endast omfattat en kassaredovisning. Endast kontanta kassaaffärer ha därigenom kunnat antecknas. S. k. memorialposter, exempelvis då inteckningar överlämnas utan att valuta erhålles, kunna således icke noteras i en dylik redovisning. Eftersom sådana memorialposter förekommit i stor utsträckning, hade det varit bättre, om JK-ämbetet upplagt en vanlig kolumnbokföring med behövt antal konton.”

Med stöd av den i förmyndarredovisningen angivna skulden på 400.000 kronor utöver tillgångarna såldes Unman tillhörig egendom, fastigheter, möbler, konstverk m. m. för billiga priser, varigenom Unman åsamkats stora förluster. Mot tillvägagångssättet vid försäljningarna har riktats stark kritik. Förmyndaren anförde mot denna kritik, att han uttänkt en plan för sanering av Unmans affär, men inte fullföljt denna plan på grund av motsättningar mellan sig

och myndlingen eller dennes förtrogna. Bl. a. hade förmyndaren enligt egen uppgift avfordrats redovisning på betydande sexsiffriga tal ...

Motionärerna framhöll att myndigheternas behandling av Unmans medhjälpare och, advokater särskilt bör uppmärksammas. Denna synes sakna motstycke i vår tids rättshistoria. Advokater ha fräntagits rätten att uppträda som ombud vid domstol, personer som befattat sig med Unmansaken ha misstänkliggjorts för sinnessjukdom, hotats med sinnessjukhus vid befattning med denna fråga samt utsatts för åtal.

Motionärerna påpekade vidare hur myndigheterna sökte hindra tidningspressen. Sålunda hade redaktör Sastamoinen i tidningen Arbetaren åtalats i samband med denna fråga.

Under tiden stiger misstroendet mot vårt rättsväsen. Därför är det nödvändigt att denna fråga ingående klarlägges och misstroendet skingras. En utredning med syfte att reda upp hela detta ärende bör därför verkställas. Motionärerna föreslog att en allsidigt sammansatt kommitté bör tillsättas med uppgift att företaga en förutsättningslös utredning av hela Unmansaffären.

Det tillfälliga utskott, som fick motionen, saknade en expertis som kunde behärska hela Unmansproblemet. Ledamöterna hade inte med aldrig så god vilja någon möjlighet att på så begränsad tid som stod till deras förfogande — nyvalda som de flesta var — tränga in i denna komplicerade härva. I stället för att begränsa utskottets arbete till frågan om allsidig utredning, som yrkats i motionen, försökte det utreda om brottsligt förfarande kunde påvisas i den Unmanska förmögenhetsförvaltningen. Utskottet trodde inte att andra omständigheter skulle kunna förebringas än de som tidigare klarlagts. Vidare ansåg utskottet, ”att Unmansaffären — vad angår myndigheternas befattningstagande med densamma — nu vore mogen för avskrivning”.

Så gick det några år. Förmyndargruppen levde högt på tillfälliga utskottets utlåtanden om att Unmanfrågan var mogen för avskrivning. Men Unman och hans försvarare fortsatte och kom alltjämt i myndigheternas skottlinje.

Unman hade anlitat Dahnberg och Dalström och blev av allmänna åklagaren åtalad som anstiftare till de av dem gjorda angivelserna och dömd att betala sin förre förmyndare, rådman Lundquist, skadestånd.

Tidningen Arbetarens ansvarige utgivare Sastamoinen dömdes 1949 till två månaders fängelse samt att till rådman Lundquist betala ett skadestånd på 5.000 kronor.

Så småningom hade justitieombudsmannen Rudevall, justitiekansler Alsén och riksåklagare Heuman kopplats in på Unmansfrågan och i sina ställningstaganden avgivit yttrande till förmån för förmyndaren och mot Unman.

Men även Unmanssidans folk var i livlig verksamhet. Birger Cornell hade efter ett verkligt detektivarbete spårat upp en affärstransaktion mellan Lundquist och fru Mariann Unman, som blev upptakten till rådman Lundquists fall. Och därmed kunde Unman, hans advokater och medhjälpare känna sig som moraliska segrare i en kamp som pågått i närmare tjugo år.

Lundquist stämdes av allmänna åklagaren, stadsfiskal Lennart Eliasson, till Stockholms rådhusrätt för en mängd brott begångna under en lång tid, just under den tid Unman och Dahnberg förklarats sinnessjuka, därför att de misstänkt bristfälligheter i förmyndarskapet. Unman, Dalström, Sastamoinen och andra hade under samma period dömts till böter eller fängelse och skadestånd därför att de påtalat brister och krävt undersökningar.

Stadsfiskal Eliasson presenterade en lista som tog upp tre punkter i Unmansaffären, nämligen

grovt bedrägeri, anstiftan till osant intygande, och falsk angivelse mot fru Unman för utpressning.

Övriga åtalpunkter såg ut på följande sätt: grovt bedrägeri mot AB Husbygge, grov förskingring eller grovt bedrägeri mot Walter Melin, grovt bedrägeri, grov trolöshet mot viss person, försök till anstiftan av mened, medhjälp till osann partutsaga, falskdeklaration under synnerligen försvårande omständigheter, anstiftan till osant intygande beträffande RA, grovt ocker, medverkan till mannamån mot borgenärer, anstiftan av grovt osant intygande och urkundsförfalskning beträffande lagsökningshandlingar, grovt osant intygande beträffande reverser, grov förskingring mot ett par syskon, grovt bedrägeri mot en änka och hennes söner, grovt bedrägeri mot en godsägare o. s. v. och slutligen Unmansaffären.

Rättegången blev segsliten. Att den anklagade själv var domare gjorde det inte lättare för domstolen. Lundquist nekade i varje fråga med ett lakoniskt ”bestrides”.

Domstolsförhandlingarna höll på att omöjliggöras med då gällande lag om att samma ledamöter måste närvara vid alla sammanträden under behandling av ett ärende. Riksdagen måste därför besluta om ny lag för att målet skulle kunna fullföljas vid domstol.

Efter en långvarig rättegångsprocess dömdes Lundquist för bedrägeri under synnerligen försvårande omständigheter mot fru Unman samt för andra brott till tre års straffarbete och avsättning från sin tjänst.

Våren 1953 tog jag i en interpellation till justitieministern upp Unmansfrågan på nytt. Samtidigt interPELLERADE Johansson i Stockholm och Svensson i Ljungskile om vissa missförhållanden på rättsväsendets område.

Justitieminister Zetterberg lämnade ett utförligt svar, som upptog 23 sidor i riksdagsprotokollet. Han betonade, att han inte avsett att mörklägga och undanröja fel och misstag. ”Det är en självklar sak”, yttrade han bl. a., ”att det inom rättsvården, liksom i varje annan mänsklig verksamhet, finns mänskliga brister och begås fel och misstag, någon enstaka gång t. o. m. brottsliga gärningar. Bland de tusentals människor som ägnar sig åt rättsväsendet, finns det naturligtvis också en och annan som är olämplig för sin uppgift. Det är i och för sig en mycket allvarlig sak, att en domare har ägnat sig åt affärsverksamhet på ett sådant sätt, att han står under åtal för en lång serie brott. Han har samma rätt som alla andra att få sin sak opartiskt prövad av domstol och jag tar här inte någon ståndpunkt till åtalet. Men så mycket är under alla förhållanden klart, att här har förekommit en affärsverksamhet, som icke kan få bedrivas av en domare, och det är mycket beklagligt att detta kunnat fortgå så länge och inte har blivit hejdat långt tidigare.

Samtidigt måste man dock säga sig, att det uppseende denna sak har väckt är ett hälsotecken. En domare som betar sig på detta sätt är ett undantag, och ett undantag som icke godtages. Liksom ej heller annat, som visar sig vara otillfredsställande eller orätt, får godtagas.

Det är nyttigt, ja nödvändigt, att allt som sker inom rättsvården är underkastat en ständig, vaken kritik från pressens och allmänhetens sida. Därför bör anmärkningar komma fram och fel påtalas. Och då det finns anledning misstänka, att en sådan anmärkning kan vara riktig, bör det redas ut, hur det förhåller sig, och rättelse vidtagas.”

Justitieministern framhöll vidare att åtalpunkterna inte kunde sakbehandlas i riksdagen.

”Det är här fråga om gärningar, som är föremål för domstols prövning. Det kan därför självfallet icke komma i fråga att här i sak diskutera de olika åtalpunkterna.”

Målet mot Lundquist omfattade bland annat en anmälan till riksåklagarämbetet den 15 oktober 1951 rörande en fastighetsaffär, vari Lundquist var inblandad. Med anledning härav förordnade riksåklagarämbetet stadsfiskal Eliasson att verkställa utredning i ärendet.

Ytterligare några åtal kan väntas, framhöll justitieministern vidare. ”Mestadels är det fråga om grovt bedrägeri eller trolöshetsbrott men även om ocker, mened och falsk angivelse m. m. Huvudparten av gärningarna ligger mellan åren 1936 och 1946.”

Jag framhöll i den följande debatten att det trots den långa åtalslistan mot Lundquist fanns flera oklarheter, som måste redas ut. Avsikten med min interpellation var bland annat att förvaltningen av Unmans förmögenhet och i samband därmed rättsövergreppen måste klaras upp, samt att de, som för misstänksamhet mot Lundquist förpassats till sinnessjukhus och fängelser, dömts till skadestånd och böter skulle få upprättelse.

Justitieministern svarade att detta ingick i det uppdrag som stadsfiskal Eliasson fått av riksåklagarämbetet, och undrade om man inte kunde vänta tills utredningen var klar. Jag lovade vänta under antydning att återkomma.

Eliasson utförde en grundlig undersökning, som tog något år i anspråk. Han kom emellertid fram till att han så lång tid efter händelserna ej ville tillråda en dyrbar process. Förslaget om avskrivning motiverades med att då c:a 30 år förflutit måste det anses mycket svårt att nu leda det hela till bevis. Kostnaderna av en process skulle även komma upp till miljonbelopp. I stället för process förordade Eliasson en ersättning till Unman på 50.000 kronor.

Eliasson blev sedan riksdagsman under en period. Hans utredning remitterades till vissa myndigheter och vilar nu i justitiedepartementets arkiv. Unman har ännu inte fått någon ersättning.

Tiden har verkligen framkallat ett förändrat läge. Lundquist har avtjänat ett långt fängelsestraff. Dahnberg, Dalström, Rudevall och Alsén har avlidit. Viktigt material saknas och försvann redan under 1930-talet. Men på något sätt borde väl frågan lösas, och de förorättade ges upprättelse.

Som ett sista försök interPELLERADE jag i november 1964 justitieministern om han ämnade vidtaga några åtgärder i syfte att ge rehabilitation åt Gustaf Unman och åt de personer, som pålagts böter eller andra utgifter eller införpassats i fängelse och sinnessjukhus, därför att de arbetat på att Unmanfrågorna skulle få en för rättssamhället och rättskänslan tillfredsställande lösning.

Interpellationen hade godkänts av förtroenderådet. Justitieministern undvek att besvara interpellationen. Man får kanske tolka detta så att han inte var beredd att ge ett jakande svar.

Enligt min uppfattning skulle rättsväsendet i vårt samhälle vinna på att ge de förorättade rehabilitering.

Haijbydramat

Haijbyaffären hörde också till de ouppklarade rättsfrågor, som blev föremål för konstitutionsutskottets degargegranskning. Den aktuella delen låg så långt tillbaka i tiden att anmärkning mot statsråd inte kunde komma ifråga. Men utskottets ledamöter fick tillfälle att granska Haijbydramat och ta reda på myndigheternas ingrepp, som förde Kurt Haijby till sinnessjukhus och senare också till fängelse.

Den direkta anledningen till ämbetsmannens ingripande var vissa personliga vänskaps-

förhållanden mellan Gustav V och Haijby, i vilket sammanhang Haijby genom kungens hovförvaltning erhöll ett visst årligt underhåll.

I en inlaga till regeringen beskrev Haijby hur han av myndigheterna utan motivering blivit insatt på sinnessjukhus. Vid ett annat tillfälle hade han övertalats att resa till Tyskland och där blivit häktad av de nazistiska myndigheterna på grund av medförd kommunistlitteratur.

Denna, som Haijby inte visste om, måste, menade han, ha insmugglats i hans bagage med de svenska myndigheternas vetskap. Han hölls sålunda obehörigt kvar i Tyskland och ett försök att komma i förbindelse med kungen under en av hans resor misslyckades.

Efter avtjänat fängelsestraff för den insmugglade kommunistlitteraturen kvarhölls Haijby en tid men blev sedan utvisad till Sverige. Vid sin återkomst gav han ut en bok ”Patrik Kajsson kommer tillbaka”, i vilken han skildrar sitt livsöde, sina förbindelser med ”en hög person” och myndigheternas ingripande. Hela upplagan av boken köptes av hovförvaltningen, som placerade den på säker plats, oåtkomlig för läsning.

Haijby överklagade inköpet emedan det hindrat honom att få sälja på allmänna marknaden, varigenom han gått miste om beräknad inkomst. Justitiekanslern, som undersökte klagomålet, kunde inte finna något olagligt i köpet, varför frågan lämnades utan avseende.

Apropå boken ”Patrik Kajsson kommer tillbaka”, så har jag läst den för att kunna få en uppfattning om den överskred tryckfrihetslagens bestämmelser. Den fanns tillgänglig för läsning inom konstitutionsutskottet. Boken är mycket försiktigt skriven, fast myndigheterna kommer in i sammanhanget. Däremot finns inga ärekränkande beskyllningar mot någon, inget som någon behöver känna sig sårad av. Boken blev inte heller beslagtagen.

Under senare åren av Gustav V:s levnad hölls Haijby sinnessjukförklarad av myndigheterna. I en utredning av justitiekanslersämbetet konstaterades att detta var medicinskt motiverat. Men efter kungens död erhöll Haijby friskintyg, ställdes inför domstol och dömdes till mångårigt fängelsestraff.

Svensson i Ljungskile tog bl. a. upp Haijbyaffären i samband med Unmansfrågan, då Haijby dömts till ansvar för ”utpressning”, som understödet från hovförvaltningen betecknades.

Justitieminister Zetterberg svarade med följande redogörelse:

”Man har frågat sig, hur Haijby har kunnat bli dömd till ansvar för sådana brott som begåtts för åtskilliga år sedan, när det förelegat preskriptionshinder mot att åtala åtgärder av ämbetsmän som vidtagits vid samma tid. Förklaringen härtill är den, att Haijby har fortsatt med samma slags handlingar under senare år, och enligt lagen avbrytes preskriptionen av ett sådant förhållande.

En annan fråga är, varför Haijby inte har blivit åtalad redan för åtskilliga år sedan. Det är numera icke möjligt att klarlägga, vilka överväganden som då kan ha förekommit.

Det kan ha hävdats, att så länge kung Gustav V levde något åtal inte lagligen fick äga rum utan hans tillstånd. Det bör också erinras om att de utbetalda medlen härrörde från Gustaf V:s privata förmögenhet och att statsmyndigheterna följaktligen inte hade någon kontroll över deras användning.”

Haijby blev både sinnessjukförklarad och hamnade i fängelse. Han trodde uppenbarligen att han hade rätt till det underhåll kungen gav och gjorde anspråk därpå även efter kungens död.

Justitieministern ansåg det ”klarlagt att några sådana grova övergrepp, som Haijby påstod, inte kunnat påvisas. En annan sak är däremot om alla åtgärder som vidtagits mot Haijby är

fria från anmärkning. Härom kan råda delade meningar. Det ankommer icke på mig att uttala något klander och icke heller uppträda till försvar för sådana åtgärder, som vidtagits innan den nuvarande regeringen fick kännedom om saken. Men jag kan icke underlåta att påpeka, att det är lätt att vara efterklok. När man bedömer den ena eller andra åtgärden, måste man beakta den situation och de tidsförhållanden, under vilka åtgärden vidtogs.”

Till detta kan för klarhetens skull ytterligare tillfogas grundlagens bestämmelse i § 3 regeringsformen:

”Konungen skall hållas i helgd och vördnad och hans gärningar vare mot allt åtal fredade.”

Zetterberg var ingen behård byråkrat utan god och mänsklig i själ och hjärta. Som justitieminister hade han att besluta i nådeärenden. Och det fanns nog de, som ansåg att han visade förståelse i överkant. Säkert är, att fanns det skäl och förmildrande omständigheter och hopp om att straffflindring skulle medföra önskat resultat, blev det oftast nåd.

En affärsman X hade råkat illa ut då han efter krigets slut förletts att utan tillstånd av svenska myndigheter föra ut varor utan anmälan hos tullmyndigheterna. Varorna beslagtogs och det blev så höga böter och efterräkningar, att han hotades av ruin. Han bad mig tala vid justitieministern om avskrivning av återstående bötesbelopp, omkring 20.000 kronor.

— Kan han resa sig ekonomiskt då, eljest är det ingen mening med avskrivning, frågade Zetterberg.

— Jag tror så.

— Då kan han komma in med nådeansökan.

Han kom med ansökan och fick nåd.

Till sist en liten solskenshistoria som visar Zetterbergs generösa medkänsla.

En lördagskväll när min hustru och jag skulle ta tunnelbanan vid Fridhemsplan observerade vi vid spärren en 12-13 års flicka, som stod och grät. Alla har ju bråttom, men vi kunde inte gå förbi henne utan frågade hur det var fatt. Hon hade tappat bort sin jämnåriga flickkamrat i folkträngseln inne i staden. Under tiden kom Zetterberg och vi hälsade. Han kom från bio och var på hemväg. Vi undrade hur man skulle kunna hjälpa flickan tillrätta. Han visade oss sin polisbricka. — Det här skall jag säkert ordna upp.

Hemkomna ringer telefonen vid 12-tiden på natten. Det är justitieministern. Nu kan ni vara lugna. Vi fick fatt på flickans kamrat vid Norra Bantorget. Nu är båda på hemväg och allt är bra.

Handikapp

Ingesunds Folkhögskola och Musikskola har ett förnämligt läge på en udde i Glavs fjorden. Tillkomsten av båda dessa skolor kan helt tillerkännas Valdemar Dahlgren, som under 40 år var folkhögskolans rektor. Han var också initiativtagare till Värmlands Bildningsförbund och dess förste ordförande.

Jag blev av landstinget vald till ledamot i både Ingesunds folkhögskolas och Bildningsförbundets styrelse.

När Ingesunds folkhögskola firade sitt 50-årsjubileum den 5 november 1955, tillkom det mig att som ordförande i styrelsen hålla hälsningsanförandet och därvid ge en återblick. Rektorstjänsterna hade växlat snabbt. Tre rektorer, Åke Vagenius, Gunnar Jörn och Lars-Olof

Eken, hade prövat tjänsten efter rektor Dahlgren. De hade alla med goda initiativ bidragit till skolans utveckling och vi hade samarbetat mycket bra.

Sedan någon vecka hade jag dragits med en besvärlig halsinflammation och dagen före jubiléet insjuknade jag med feber och måste på dr Olms inrådan intaga sängen för några dagar. Min hustru fick ringa folkhögskolans vice ordförande, folkskoleinspektör Gustaf Hörberg. Han var bortrest och kom hem sent, men var förstående och färdig att i sista minuten rycka in och överta ordförandens uppgift vid jubiléet.

Min halsinfektion blev besvärlig och spred sig till hörselorganen. Efter ett 30-tal behandlingar hos öronspecialisten Nils Ygberg var inflammationen hävd men efterlämnade en bestående hörselnedsättning. Från min bänkplats i riksdagen blev det svårt att uppfatta talarna. Och jag ville både höra och delta i debatterna.

Att så där snabbt få ett handikapp gjorde att jag i början allvarligt tänkte avsäga mig mina förtroendeuppdrag. Därför rådgjorde jag med min läkare, om jag inte borde avsäga mig riksdagsmannaupdraget, då hörselnedsättningen medfört svårigheter att delta i debatter, hålla föredrag och allt vad detta för med sig.

Men dr Ygberg var av en annan uppfattning och menade, att nu skall vi föregå med gott exempel och visa att svårigheter kan övervinnas. Vi skall klara det här med hörapparat. Jag var tveksam i början men följde doktors råd och det har gått bra. Jag har sedan förargat mig många gånger över annonser om hörapparater, som kan hållas dolda. Varför just dolda? Som om det på något sätt vore oanständigt, något som skulle hemlighållas.

När bör ett fysiskt handikapp utgöra hinder för förtroendeuppdrag? Författningen känner ingen sådan gräns. Medborgarna har att själva avgöra dylika problem.

Jag har alltid hyst beundran för den livsvilja och själstyrka som övervunnit fysisk svaghet. Från riksdagstiden kan jag erinra om professor Henrik Munktell, riksrepresentant för högern i Uppsala. Genom barnförlamning var Munktell svårt invalidiserad, lam i bägge benen och måste alltid begagna rullstol. På hans plats i riksdagen fanns mikrofon inkopplad i kammarens högtalaranläggning, så han kunde mycket väl sitta och tala från sin bänk, men ofta höll han sina anföranden från kammarens talarstol. Han måste då anlita vaktmästarens hjälp. Munktell fanns oftast på sin plats, deltog livligt i debatterna, slogs för sitt parti, men kunde också ge erkännande åt politiska motståndare och var allmänt avhållen.

Att tala i riksdagen

En mera odisciplinerad publik än den man möter i riksdagen är svårt att föreställa sig. Känner man inte till det förberedande utskottsarbetet, står man nog frågande inför kammardebatterna och inför de glest besatta bänkraderna med sinsemellan konverserande ledamöter.

Professor Holmgren skriver i sina memoarer: ”Det är nedslående att tala i första kammaren. Även om man framlägger solklara skäl samlar man knappast en enda röst för ett yrkande, som avviker från utskottets när det är lagfrågor. De bry sig ej alls om att sätta sig in i frågorna. De varken läsa ärendena, ej heller åhöra de debatterna utan sitta och spela schack eller läsa tidningar eller intrigera och komma in bara för att rösta så som de av närmaste partigranne få höra att man skall rösta.”

Men visst lyssnar man också. Under en debatt med snudd på religionsfrågan citerade jag en uppgift i en bok, ”Livslinjer” av Svensson i Ljungskile, att det vid en undersökning av västgöta prästernas tro framgick, att ingen trodde på Gud men en del trodde på Fan. Svensson var

inte riktigt nöjd. Han hade också skrivit att alla trodde på Richter.

Nå i det sammanhang jag återgav citatet, hade Richter verkat vilseleda, och därom blev vi rätt eniga. Jag hade lånat boken på riksdagsbiblioteket. Efter någon dag fick jag höra att riksdagsmän köade för lån av Ljungskiles "Livslinjer".

Enligt professor Israel Holmgrens nyss citerade uttalande är det alltså nedslående att tala i Första Kammaren. Många har nog samma känsla i Andra Kammaren. Förr gick det livligare till. Instämmande rop från någon som engagerad, var med på noterna, tillrop som: "Hör, hör", förekom ofta. När sammanträden drog ut på nattimmarna blev talare ofta överröstade av slammer med bänkklock eller kollektiva buanden, som tonade i ett vinande tjut mot talarstolen. Blev det mycket sent på nätterna verkade talmannen oberörd av slamret, eljest kunde han med lätta klubbslag lugna de otåliga fridstörarna.

Men det ges tillfällen då ledamöterna är närvarande och uppmärksamma. Ålderspresidenten kan i regel räkna med lyssnare. Författningen ingår i hans uppgift att leda förhandlingarna vid riksdagens öppnande och traditionsenligt att hålla avslutningstal vid sessionens sista sammanträde. Då står ledamöterna upp och lyssnar som i andakt till varje ord.

Harald Hallén — under flera år min närmaste bänkkamrat — intog hedersplatsen som ålderspresident efter Aug. Sävström 1953. Med sin goda talekonst hade han alltid kammarens öra, även då han förde konstitutionsutskottets talan eller med en god blandning satir polemiserade med meningsmotståndare.

Korta anföranden tolererades och uppskattades, särskilt om det blandades in en rolig kvickhet. Som mästare i konsten att tala kvickt och roligt toge nog kammarherre Dickson första pris. Han kan alltid räkna med kammarens öra, när ledamöterna roat väntar på dagens kvickhet.

Dickson försökte en gång att tala utan ord. För repliker får man ordet omedelbart oavsett talarlistan. Dickson begärde ordet för replik — jag vill minnas mot en kommunist. Han ropades upp av talmannen, reste sig i bänken med en axelryckning och satte sig. Stenograferna hörde ingen — vad de ser stenograferas aldrig. Riksdagsprotokollet har ingen antydning om den enligt Dickson betydelsefulla demonstrationen, som med en tyst axelryckning kanske skulle erinra om ordspråket "Att tala är silver men tiga är guld".

Riksdagsmännen kritiserar ofta för att tala efter manuskript. "Med tanken ordet föds på mannens läppar" heter det i en gammal visdomsdikt. Men att tala oförberedd med hopp om att orden skall födas med tanken i en stor komplicerad fråga kan nog innebära både misstag och misslyckande. Jag minns från riksdagstiden kunniga och trimmade talare som alltid höll sina anföranden efter manuskript. Professor Vilhelm Lundstedt, som vägde varje ord, följde ytterst noga sitt manus och gick väl aldrig upp i en replik, som han inte utformat skriftligt.

Den som hört Fabian Månssons sprakande tal i riksdagen eller på folkmöten minns nog hur han talade direkt ur hjärtat och till på köpet så länge som helst. Men bakom alla tal låg sannolikt ett hårt arbete. Hans forskning och författarskap, för vilket han tilldelades värdighet av hedersdoktor, vittnar därom. Med tanke på hans succébok om det frireligiösa genombrottet, frågade jag honom om han för Eda föreläsningssällskapet ville hålla en föreläsning över ämnet "Rättfärdiggörelse genom tron", samma ämne som boks titeln. Nej, det går inte, sade Fabian, det skulle ta över en vecka att utarbeta och det kan jag inte för en enda föreläsning.

Debatterna i riksdagen kom ofta att beröra motsättningarna mellan Ost och Väst. Rykten om Stalins hårda regim i Sovjetunionen gav näring åt dessa debatter med ofördelaktiga skildringar, färgade eller urblekta efter fritt mönster.

Gamla agitatorer

TV och radio har väl medverkat till att tidigare uppryckande folkmöten försvunnit. Ombudsmän och reseagitatorer, som ständigt låg ute på turnéer, är snart ett minne. Några av dessa har jag på senare år träffat i Frihetskämparnas klubb. Einar Ljungberg och Gustaf Svensson, som rest land och rike omkring, har behållit sin vitalitet över de 80 åren, och likaså Anton Nilsson, som en gång dömdes till döden för bomben mot den engelska strejkbrytarbåten Amalthea. Av de gamla nu bortgångna kämparna, som jag hade närmare kontakt med, kan nämnas H. F. Spaak, prästen som började som unghögerman och slutade som socialist, Hinke Bergegren och Kata Dalström, båda komna från genuin överklass, men som ägnade sina liv åt uppoffrande agitationsarbete inom arbetarrörelsen.

De kända agitatorerna drog alltid publik, och för klubbister och partivänner var det stimulerande med föredrag och att efteråt få samtal om organisationsarbetet och lyssna till berättelser om deras på strapatsen rika liv.

Deras besök betydde politisk uppryckning och det diskuterades sedan i hem och på arbetsplatser om vad de sagt i aktuella, sociala och politiska frågor.

Riksdagsmännen skulle naturligtvis vara i farten, ständigt beredda att resa ut på föredrag. I vår lilla riksdagsgrupp brukade vi skämtsamt säga att en riksdagsman som socialist skall oförberedd tala om vad som helst, när som helst, var som helst. Eljest var han ingen riktig riksdagsman.

Men så enkelt och lätt var det dock inte i verkligheten.

Fredskongresser och delegationer

Med lust för resor och intresserad av att se länder som är ”annorlunda” närde jag en livlig önskan se vad som var möjligt av tillstånd och folkliv på andra sidan ”järnridån”. Jag accepterade därför med glädje en inbjudan från Ungerns Inter-parlamentariska riksdagsgrupp att tillsammans med Lage Svedberg, Emil Elmwall, C. Eric Carlsson och Knut Senander besöka Ungern 1961 under en tid, som vi själva fick bestämma. Vi var den första grupp riksdagsmän som besökte Ungern, som fortfarande stod i brännpunkten sedan kravallerna 1956.

Under tio dagar reste vi omkring över hela landet, besökte parlamentet och kommunala institutioner, fabriker, jordbruk, undervisningsanstalter, sjukhus och skolor, och åtskilliga hem, som vi själva fick välja ut. Budapest för minnet till världskriget, då Raoul Wallenberg var i febril verksamhet för räddning av stadens judiska befolkning. Det var i Budapest man hade de senaste säkra kontakterna med Wallenberg i frihet.

1962 bevistade jag som delegat för Svenska Fredskommittén tillsammans med min hustru den stora världsfredskongressen i Moskva. Det var under Nikita Chrusjtjovs glanstid. Den stora kongresshallen i Kreml fylldes med färgade och vita representanter från omkring etthundra nationer. En av kongressens stora frågor var Osten Undéns förslag i FN om atomfria zoner. Efter kongressen som pågick en vecka inbjöds vi jämte Bertil Swanström och Anton Strand med fru Irja på några dagars resa med besök i semesterparadiset Jalta på Krim och Kiev i Ukraina samt några andra platser. Det hade gått omkring 35 år sedan mitt föregående besök i Sovjetunionen. Jag tänkte på allt vad folket genomgått under tiden. Stalintiden med dess hårda diktatur och världskriget som kostat 10 miljoner i döda och lagt städer och byar i ruiner. Nu var landet dekorerat med fredsparoller och löften om säkrare framtid.

Som ombud eller särskilt inbjuden har jag även deltagit i fredskongresser av europeisk och internationell karaktär i Stockholm, Oslo, Wien, Warszawa och Helsingfors. I Helsingfors inbjöd finska riksdagens talman Fagerholm kongressens samtliga riksdagsmän från olika länder till en gemytlig sammankomst.

Jag har tidigare berättat om mina förbindelser med flyktingar efter finska inbördeskriget 1919. Tiden har läkt såren från de blodiga dagarna. Nu var kontakten av annat slag. Jag blev en av kongressdagarna inbjuden att hålla föredrag för Helsingfors kommunalarbetare på deras semesteranläggning utanför staden. Det var mitt första föredrag i Finland.

Interparlamentariska Unionen är en utanför riksdagskretsar föga känd organisation. Det är en frivillig sammanslutning av ledamöter från samtliga världens parlament. Varje år håller unionen kongress med överläggningar om viktiga internationella problem. Resolutioner och uttalanden från dessa kongresser kan givetvis inte bli direkt bindande men betraktas som betydelsefulla riktlinjer i den politiska och parlamentariska verksamheten och strävan till vänskaplig internationell samexistens.

Jag hade förmånen att i en delegation på tolv ledamöter med Rickard Sandler som ordförande delta som ombud i Interparlamentariska Unionens kongress i Bryssel 1961. Värmland fick tre representanter, Viola Sandell, Rolf Kaijser och jag. Uppdraget tillhör de lättaste. Vid kongressen talade Sandler på gruppens vägnar och hade att utöva röstning för samtliga gruppens delegater. Kongressernas betydelse ligger i att parlamentsledamöter från alla länder kan samlas under vänskapliga och fria former, behandla gemensamma frågor och i rekommendationssyfte fatta beslut som bör bli ledande riktlinjer i vidare bemärkelse.

En av kongressdagarna, den 18 september, meddelades att Dag Hammarskjöld omkommit vid en flygolycka över Kongo. Personligt kände jag Hammarskjöld från hans tid som departementstjänsteman. Kongressen, som stod i nära samklang med FN:s ideella syfte, visade medkänsla över förlusten och vi svenskar fick många handtryckningar av deltagande. Kongressens parentation och hyllning av Hammarskjölds gärning blev en gripande manifestation för arbetet i fredens tjänst.

Tillsammans med några riksdagskamrater blev jag också i tillfälle att 1964 företa en studie- och semesterresa till Rumänien. I gruppen deltog Emil Elmwall med fru, Tekla Torbrink, Elvy Olsson, Lage Svedberg, Bengt Börjesson samt jag och min hustru. Ingen av oss hade förut besökt Rumänien. Efter besök i olika delar av landet med dess snabbt expanderande industri, rika naturtillgångar av malm, olja, jordgas och bördig jord kunde vi tillönska det rumänska folket en god framtid.

En dörr mot världen har Rumänien öppnat genom semesteranläggningen i Mamaia, som årligen besökes av tusentals utländska gäster.

Öststaterna är ju inte längre isolerade och man finner en ständigt växande turistström från alla länder. Vi har på resorna i öster träffat stora grupper turister från USA, som blir väl omhulda och tycks trivas gott.

Jag skall fullständiga mina korta berättelser om resor i väst och öst under efterkrigstiden, med ett omnämmande av ett intressant studiebesök i Öst-Tyskland 1964 och en turistresa 1965 tillsammans med min hustru, i Schweiz, Österrike, Jugoslavien och Italien.

Till detta är jag angelägen att konstatera, att vi överallt har mottagits som vänner, överallt träffat människor vars högsta önskan varit att få leva och leva i fred.

Spionen Wennerström

Den 20 juni 1963 grep polisen överste Stig Wennerström som misstänkt för spioneri. Att en nitisk överste var spion slog ner som en bomb.

Riksdagen hade sommarledigt men på höstriksdagens första sammanträde interPELLERADE samtliga borgerliga partiledare i Andra kammaren, Heckscher, Ohlin och Hedlund, i frågan om Wennerströmsaffären. Samma dag frågade Essen Lindahl i interpellation om försvarsministern uppmärksammat och redan nu ville kommentera en av Heckscher lämnad uppgift om att skadorna för spionaget ”med all sannolikhet rör sig om ett nio- kanske tiosiffrigt tal”.

Ett par dagar senare interPELLERADE John Lundberg om statsministern och regeringen, trots anstormningen av oppositionen, som krävt åtgärder som måste innebära väsentliga ingrepp i de mänskliga rättigheterna och den personliga integriteten, var villig att avlämna en försäkran att regeringen och socialdemokratin inte skulle komma att göra avkall på eller frånga de mänskliga rättigheterna och integriteten för individ och familj, som varit grundläggande principer för vår demokrati och för den svenska arbetarrörelsen?

Statsministern svarade på interpellationerna den 29 oktober och på svaret följde en nära två dagars debatt. Ohlin och Heckscher ansträngde sig till det yttersta att misstänkliggöra regeringen. Ohlin slutade sitt anförande med att lova en räkenskapsdag för regeringen, ”att endast början gavs i dag men fortsättning följer”. Hedlund framhöll att man får vänta med att söka syndabockar och därför återkomma när underlaget för en betygssättning är fylligare, då konstitutionsutskottet granskat ärendet och lämnat riksdagen förslag till åtgärder.

Följande år, 1964, arbetade konstitutionsutskottet febrilt för att bli färdigt med ett memorial angående statsrådets befattning med Wennerströmsaffären. Samtliga borgerliga partiledare, Heckscher, Ohlin och Hedlund, erhöLL suppleantplatser i konstitutionsutskottet för att där personligen kunna deltaga i överläggningar och få del av material och föredragningar.

Arbetet i konstitutionsutskottet skulle bedrivas i största hemlighet och under speciella säkerhetsåtgärder. Ledamöterna får varje år med edligt ansvar skriftligt förbinda sig att inte yppa vad som framkommer under frågor eller i handlingar som ställes till förfogande och som skall hemlighållas.

Men när utskottet fick hand om Wennerströmsaffären blev det djupare hemlighet än någonsin tidigare. Sekreterare Sune Holm, som i många stycken fungerade som riksstyrelsens samvete, föreslog försiktighetsåtgärder i minsta detalj. På den skriftliga kallelse och dagordningen som tillställdes ledamöterna skulle ej ärendets art om Wennerström utan endast ”visst bordlagt ärende” anges. Utskottets sammanträdesrum isolerades, för fönstren med nedrullade persienner hängdes mörka draperier. Dörrarna till sammanträdeslokalen doldes av tjocka draperier och bevakades noga, så att ingen obehörig kunde lyssna på överläggningarna. Ordföranden Bengt Elmgren måste lämna ifrån sig nyckeln till sitt intill sammanträdeslokalen belägna särskilda arbetsrum. Endast utskottsledamöter, suppleanter och tjänstemän fick under tiden besöka lokalerna. Handlingar som lämnades ledamöterna vid sammanträden, nummerstämplades och fick ej föras ut från sammanträdeslokalen.

Sekreteraren vakade noga över att alla försiktighetsåtgärder följdes. Ingen durkdriven pressman eller spion skulle ha en chans att lista ut någon nyhet från utskottet, såvida man kunde lita på ledamöterna och personalen.

Konstitutionsutskottets uppgift i Wennerströmsaffären var att bedöma regeringens ansvar, inte att ta ställning till rättsförfarandet mot Wennerström eller rättsvårdande myndigheter.

De borgerliga yrkade anmärkning mot försvarsminister Andersson och utrikesminister Undén. Utskottets ja- och nej-röster vägde lika. Och så fick lotten avgöra anmärkningsyrkandet. En för övrigt klumpig metod, som mera kan jämföras med spel än sakprövning. Jag fick den i detta ögonblick spännande uppgiften att dra lotten om anmärkningsyrkandet mot försvarsministern. Jag föreställde mig den borgerliga pressens rubriker följande dag om det blev anmärkningsyrkande. Nu var det bara fråga om tur eller otur. Lotten utföll med — tur. Det blev nejlott och därmed friades försvarsminister Sven Andersson från anmärkning.

Nästa dragning gällde anmärkning mot Undén. Fru Segerstedt-Wiberg utsågs att dra lotten. Undén hade otur, det blev ja-lott — alltså anmärkningsyrkande.

Resultatet av lottdragningen var helt enkelt befängt. Försvarsministern, som främst bar det politiska ansvaret, gick fullt riktigt fri från anmärkning, men Undén, som bara ansvarade för ett mindre avsnitt av Wennerströms uppdrag inom Utrikesdepartementet, gjordes till syndabock!

Man kan ta fel på människors innersta tankar, men jag tror inte att någon inom oppositionen i själ och hjärta ansåg det berättigat att pricka Undén.

Men det är en annan historia. Partisolidaritet kan ibland sätta enskilda politiker i sådana situationer. Nu rättades det till i kamrarna där efter även nu nära två dagars debatt anmärkningen mot Undén ogillades.

Värnpliktsvägran

Vår vackra samhällsbild har en mörk avigsida. Fängelser är överfyllda, domstolar överhopade med rättegångar i kriminella mål och polisen fullt upptagen med spaning och utredningar om ouppklarade brott. Tidningarna är ofta fyllda med brottsskildringar, bedrägerier, dråp, rån och mord. Ibland berättas att någon värnpliktig dömts till fängelse ”för grovt tjänstefel”. I senare fall är det i regel fråga om personer som av etiska, moraliska eller religiösa skäl vägrat värnplikt och att överhuvud taget utföra arbeten som har gemenskap med militarismen. De som hyser samvetsbetänkligheter mot att använda vapen mot andra kan tilldelas vapenfri tjänst, men betraktas dock som krigsmän och har hittills sorterat under försvarsdepartementet.

Ett hundratal personer har årligen dömts till fängelse för värnpliktsvägran. Det största antalet av dessa tillhör Jehovas vittnen men även bland andra religiösa grupper och ateister finner man värnpliktsvägrare. Behandlingen har avsett att kuva samvetsbetänkligheterna hos den samvetsömna under förhoppning att värnpliktsvägraren efter upprepade fängelsestraff böjer sig hellre än att på nytt åka in i fängelse.

Men fängelsestraff för samvetsbetänkligheter är en allvarlig historia i vårt rättssamhälle, som har stadgat samvetsfrihet i grundlagen. Militärslagarnas bestämmelse om straff för den samvetsömna är ett brott mot grundlagens bud i § 16 RF, att myndighet ej får ”någons samvete tvinga eller tvinga låta”.

Domstolsförfarandet mot de samvetsömna har förts slentrianmässigt och skett under former som kan anses kränkande för vårt rättssamhälle. Värnpliktsvägraren har under hela sin värnpliktsålder blivit utsatt för en behandling, som — i varje fall enligt hans bedömning — kan betecknas som rena godtycket. Med vissa mellanrum har det växlat med inkallelse, åtal för vägran, rättegång, fängelse, ny inkallelse, åtal, domstol, fängelse i en ständig osäker kretsång.

Efter en viss sammanlagd fängelsetid brukar försvarsdepartementet föreskriva, att ”den värn-

pliktige inte skall vidare inkallas i fredstid”, men att detta beslut inte skall meddelas honom. Domare och åklagare har varit medverkande i ett spel där de ofta känt sig som hjälplösa brickor. Jag skall låta stads-fiskal Lennart Eliasson vittna. Vid behandlingen av hans motion i frågan 1958 yttrade han bl. a.: ”Så åklagare jag är tror jag inte på straffhot i detta fall ... Skall vi år 1958 behöva dras med ett sådant rudiment av häxprocesser som detta faktiskt är med dessa i övrigt fullt oförvitliga personer? Det är skrämmande att dessa skall behöva blandas upp med ett kriminellt klientel på våra fängelser. Jag får säga att den enda gång då jag skäms över mitt yrke som åklagare är när jag nödgas yrka fängelsestraff på sådana personer.”

Flera gånger tog jag upp värnpliktsvägrarnas problem ur den synpunkten att rätt till samvetsfrihet måste respekteras och fängelserna befrias från fredsfångar. Men motionerna avslogs under hänvisning till remiss från militära och civila myndigheter och på interpellationer gavs negativa svar.

Men ”trägen vinner” heter det ju. År 1964 väckte folkpartisterna Källqvist och Keijer motioner om de vapenfria värnpliktigas möjligheter till tjänstgöring inom vidare fält än totalförsvaret. En motion av mig syftade till en lämpligare behandling, som uteslöt straff för totalvägrare.

Nu hade också försvarsministern fått en annan och rimligare uppfattning i frågan. Men kanske det är fel att tala om ändrad uppfattning. Egentligen tror jag att han aldrig känt sig tillfreds med fredsfångar i fängelse. Och så kunde vi enas om att prima människor inte bör sitta fängslade därför att de vägrar värnplikt, vägrar våld.

Under januari 1964 tillsatte försvarsministern en tremanna-kommitté för utredning om de vapenfria värnpliktigas tjänstgöringsförhållande m. m. Kommittén arbetade erkännansvärt snabbt, och riksdagen antog en ny lag som träder i kraft den 1 oktober 1966. De vapenfria värnpliktsvägrarna kommer inte längre att sortera under försvarsdepartementet eller militära myndigheter. Totalvägrare, exempelvis Jehovas vittnen, kommer efter viss prövning att befrias från värnplikt.

Därmed har äntligen den segslitna frågan om Jehovas vittnen fått en humanitär lösning.

Min sista valrörelse

Vad man under senare tid saknar i riksdagen är djuplodande debatter i militärfrågan. Vi brukade tidigare vara en rätt stor socialdemokratisk opinionsgrupp, som varje år tog upp försvarsfrågan ur utrikespolitisk, ekonomisk, social och socialistisk synpunkt. Min uppfattning i militärfrågan har inte ändrats under åren. Att världens fredskämpar lidit internationellt nederlag genom två världskrig, ger inte anledning till ändrad uppfattning. Om dessa frågor har jag haft många debatter med riksdagskolleger och ofta med våra försvarsministrar från mitt eget parti.

Men vänskapen har aldrig brutits och jag har aldrig behövt känna mig isolerad. Torsten Nilsson medgav ofta vid personliga samtal att de höga rustningarna är ett vanvett. Men en försvarsminister tvingar sig väl att stryka militärerna medhårs även om det hör till de mindre vettiga uppgifterna. Även försvarsminister Sven Andersson kunde ibland ge medgivande. I en interpellation i november 1964 i anslutning till en rapport från FN:s generalsekreterare U Thant har jag önskat en redogörelse för försvarets verkliga kostnader, dess sammanlagda personal inom krigsorganisationen och på det civila området samt dess samhällsekonomiska och sociala följdverkningar. Försvarsministern hade i svaret beräknat kostnaden till 4.404 miljoner, vari ej medtagits kostnader för pensioner m. m. Ifråga om personella resurser räknades

med en arbetsinsats på 170.000 man och år. Försvarsministern ansåg att de som är anställda i försvaret utför en lika samhällsnyttig gärning som dem, som är sysselsatta inom socialvården eller inom undervisningen.

Min invändning gick ut på att man inte kan anse att de anställda inom försvaret ur sociala och andra synpunkter utför ett lika nyttigt arbete som exempelvis de som hjälper människor i detta land vilka lever i yttersta fattigdom — kanske bl. a. därför att vi använder medlen på det sätt vi gör.

Försvarsministern ville inte nu gå in i en längre debatt. Han gjorde därför en sammanfattning av sina intryck om våra tidigare meningsutbyten. Något oväntat kom ett engagerat erkännande åt fredsarbetet och en överraskande eloge. Hans yttrande får stå som slutvinjett till de gångna årens riksdagsdebatter i militär- och fredsfrågorna.

”Vi har haft många diskussioner, och jag vill gärna till herr Spångberg säga att jag alltid hyst och fortfarande hyser en mycket stor respekt för de åsikter han framfört. Herr Spångberg har alltid energiskt och konsekvent företrätt en fredspolitisk linje under alla de år han tillhört denna kammare. Jag är säker på att vi kommer att få höra talas om herr Spångberg även sedan han lämnat detta hus. Han intar en framträdande ställning inom den svenska freds rörelsen. Jag vill gärna uttala min stora uppskattning av herr Spångbergs insatser. Han har bidragit till att vi har fått diskussioner till stånd, vilka haft och alltjämt har sin stora betydelse när det gäller försvar och fredsfrågorna”.

Så generöst och för fredsarbetet stimulerande kan även en försvarsminister uttrycka sig. Hjärtligheten och uppskattningen av fredsarbetet gladdde mig verkligen.

Valrörelsen 1964 blev annorlunda än tidigare. Radio och TV ersatte de traditionella valmötena. Det fanns kandidater som helt befriades från föredrag. Jag fick en turné genom mitt gamla Värmland med föredrag vid pensionärs sammankomster. Angenämre föredragsturné har jag knappast varit med om. Fullsatta lokaler och god stämning. Jag var nu pensionär och kandiderade inte längre. Många kamrater från gångna tider frågade varför och om det inte kändes egendomligt att inte vara med som tidigare.

Visst kändes det litet vemodigt att ställas utanför, anledningen var ju inte inkompetensförklaring i vanlig mening utan åldersskäl — men ändå! Samtidigt var det skönt att fri få pröva privatlivet. Men intressant, arbetsamt och spännande hade det varit. Några värderingar av eget arbete är memoarskrivare befriad ifrån. Jag tänker inte bli vare sig åklagare, försvarsadvokat eller domare i egen sak.

Slutord

Per Edvin Sköld, som i egenskap av ålderspresident talade för samtliga avgående ledamöter vid riksdagens avslutning 1964, menade, ”att vi lugnt överlåter åt andra att svara på frågan hur vi ryktat vårt värv. Ty alla vet ju att ingen är så dålig som ryktet förmäler och att allt är förgängligt ... Det finns uppgifter utanför riksdagen även för gamla riksdagsmän. Ingenting kan hindra oss från att så länge krafterna räcker arbeta för våra intressen även utanför riksdagen”.

Politik är det möjligas konst, har det sagts. Politik är också lagarbete, som måste ha sina rötter i de demokratiska folkrörelserna. Sett ur den synpunkten finns det alltid uppgifter för både gamla och unga, nu som tidigare.

God politisk ledning, vetenskap och forskning har fört oss långt under vår generation. Teknik

och uppfinningar har gjort arbetet lättare. Maskinerna har övertagit det tyngsta slitet. Fritid, semester och social trygghet anses numera i vårt land som självklara rättigheter. Vi har alltså kommit ett stycke på vägen. Men ingenting är bestående. Nytt läge medför nya intressanta, kanske också svårlösta problem.

Jag har sökt skildra livet och samhället sådant jag mött det på vandringen från Fattig-Sverige till Välfärdssamhället. Jag är tacksam att ha fått vara med under denna tid i kampen för rätt och människovärde.

Min berättelse har nu nått de dagsaktuella händelser då en memoarförfattare bör sluta. Arbetet på en bättre och klokare värld går vidare. Kampen kan bli oviss och svår. Det gäller mänsklighetens framtid och här är vi ännu inte inne på rätt väg. Det gäller läget och svälten i utvecklingsländerna, det gäller den internationella solidariteten.